

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2022 • 14 €

Moninaisia lähteitä, erilaisia tulkintoja

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

120. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen

TOIMITUSSIHTEERI: Helena Laukkoski

TOIMITTAJAT: Simo Mikkonen, Tiina Männistö-
Funk, Riikka Taavetti

HALLITUS: Kari Salmi (pj), Niklas Jensen-

Eriksen, Petri Karonen, Sari Katajala-Peltomaa,

Maarit Leskelä-Kärki, Mikko Puustinen

ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihiteeri: Helena Laukkoski, helena.laukkoski@helsinki.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen

Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2022: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 €/kpl kpl, vuodet 2001–2010 8 €/kpl ja vuodet 2011–2021 14 €/kpl.

Painatus: PunaMusta Oy
Viksbergintie 2-4, 30300 Forssa

Kannen kuva: Georg Engelhard Schröder, *Allegori över de fyra riksständerna*. Öljyvärimaalaus (1734). Valokuva teoksesta: Åsa Lunden, Ruotsin kansallismuseo. Lähde: Ruotsin kansallismuseo/Wikimedia commons, Public domain.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva- ja tekstivirheiden selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihiteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen

Aineistojen kirjoja 258

Artikkelit

📖 *Mikko Huhtamies*

Hyökkäys rannikolle – Uusimaa viholliskoh-
teena ja sodan tukialueena 1570-luvulla 261

📖 *Anna Repo*

Ruoka, luokka ja affektit 1500-luvun lopun
italialaisessa visuaalisessa kulttuurissa 275

📖 *Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen*

Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden,
sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta
historiassa? – Kaksi 1800-luvun esimerkkiä
arkistosta 289

📖 *Janne Tunturi ja Heli Rantala*

Kansainvälisyyden ja kulttuurin nimissä
– Friedrich Anton Meyer 1800-luvun alun
kirjakulttuurin toimijana 304

📖 *Sari Aalto*

Kandidaatti kunnanlääkärinä ja epävarmuu-
den kokemus 318

📖 *Jaakko Suominen, Tero Pasanen*

ja Karoliina Koskinen

Lapuanpeli (1930) osallistavana ajankohtais-
mediana ja mediahistoriallisena lähteenä
332

Arvioita

Mikko Huhtamies, Seitsemäs vyöhyke –

Pohjoista merihistoriaa (1200–1600) (*Jaakko*
Björklund) 349

Johanna Wassholm ja Ann-Catrin Östman

(toim.), Att mötas kring varor – Plats och
praktiker i handelsmöten i Finland 1850–1950
(*Sanna Kuusikari*) 350

Jana Sverdljuk, Terje Mikael Hasle Joranger,

Erika K. Jackson ja Peter Kivisto (toim.),
Nordic Whiteness and Migration to the USA
– A Historical Exploration of Identity (*Jari*
Nikkola) 352

Barta Róbert, A magyarság vonzásában. Válo-
gatás Carlile Aylmer Macartney írásaiból és
beszédeiből (*Anssi Halmesvirta*) 354

Pekka Niiranen, Työleirien saaristo – Työleirijär-
jestelmä Suomessa vuosina 1942–1944 (*Martti*
Turtola) 356

Anna-Liisa Haavikko, Kaari – Kirjailija Kaari

Utrion elämä (*Anna Niiranen ja Pirita Frig-*
ren) 357

Ari Helo, Amerikan Yhdysvaltojen historia

(*Marja Härmänmaa*) 359

Tiedemaailma

Elämäkerta ajassa -seminaari 18.11.2022 361

Abstraktit • Abstracts 362

Historian ystävä

Kari Salmi

Historian Ystävien Liiton kuulumisia 366

Aineistojen kirjoa

Historiallinen Aikakauskirja tarjoaa alkusyksyn numerossaan monenlaista luettavaa aikakaudesta toiseen, ja aiheiden kirjon lisäksi huomiota voi kiinnittää tutkimusaineistojen ja tutkittavien ryhmien kirjoon. Käytössä on niin tiliaineistoja, taideteoksia, henkilökohtaista kirjeenvaihtoa, fragmentaarisen arkisto- ja sanomalehtitiedon yhdistelyä, muistietoa kuin lautapelejä ja niihin liittyviä tietoja. Kokonaisuutena artikkelit osoittavat, miten monipuolisten lähteiden avulla menneisyydestä voidaan rakentaa tulkintoja.

Mikko Huhtamiehen artikkeli ”Hyökkäys rannikolle” tarkastelee Uudenmaan kohtaloa viholliskohteena ja sodan tukialueella 1570-luvun konflikteissa. Artikkelin tarjoaa uutta, jäsenneltyä tietoa sodan keinovalikoimasta ja sen tuhoista, sekä ihmisistä ja alueista, jotka joutuivat sodankäynnin ja ryöstelyn jalkoihin.

Myös Anna Repo liikkuu artikkelissaan 1500-luvulla, mutta hyvin erilaisen aineiston parissa. Hän analysoi artikkelissaan ”Ruoka, luokka ja affektit” italialaisen visuaalisen kulttuurin tapoja esittää alemman yhteiskuntaluokan ihmisiä. Aikakauden maalauksista löytyy runsaasti merkityksiä, joita liitettiin alempiin yhteiskuntaryhmiin. Repo osoittaa, miten teokset välittivät kielteisiä tunteita alempien luokkien ruokakulttuuria kohtaan.

Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen jatkavat vertaisarvioidussa artikkelissaan keskustelua siitä, miten menneisyyttä tutkittaessa voidaan nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta. Heidän artikkelinsa esittää tulkintamahdollisuuksia sekä 1800-luvun piirustuksista että kirjeenvaihdosta.

1800-luvulla liikkuvat myös Janne Tunturi ja Heli Rantala, joiden artikkelin päähenkilö on saksanjuutalainen Friedrich Anton Meyer, 1800-luvun alun turkulaisen kirjakulttuurin tärkeä toimija. Kirjahistoriallista ja elämäkerrallista näkökulmaa yhdistellen kirjoittajat analysoivat, miten Meyerin tausta näkyi hänen toiminnassaan ja mitä hänen elämänvaiheensa kertovat 1800-luvun alun pohjoiseurooppalaisesta kirjallisesta maailmasta.

Sari Aalto puolestaan käyttää muistelutietoa analysoidessaan lääketieteen kandidaattien pätevytymistä ja epävarmuuden kokemuksia kunnanlääkärien viransijaisina. Pätevytyvät kandidaatit kuvasivat muisteluisaan kokemuksia epävarmuudesta, kun teoriapainotteisista opinnoista oli siirryttävä tekemään itsenäisiä ratkaisuja, joissa saattoi kirjaimellisesti olla – ja olikin – henki kyseessä.

Lopuksi katse kohdistuu lautapeliin tutkimukseen, kun Jaakko Suominen, Tero Pasanen ja Karoliina Koskinen tarkastelevat vuonna 1930 ilmestynyttä *Lapuanpeliä* mediahistoriallisena lähteenä. Lapuanpeli oli aikakauden tapahtumia mukaileva peli, joka artikkelissa asettuu sekä pelihistorialliseen että aikalaishistorialliseen asiasyhteyteensä. Kokonaisuutena toivon numeron siis tarjoavan mitä moninaisimpia esimerkkejä siitä, millaisista näkökulmista menneisyyttä voi lähestyä.

Kesä ja syyskuu 2022 ovat ainakin hetkeksi tarjonneet monille historiantutkijoille ja historian ystäville vähän tavanomaisempaa arkea, samoin tervetulleita hetkiä konferensseissa. Poikkeus-

aikojen viivytysten jälkeen onnistuivat muun muassa maaliskuinen *Dies medievales*, huhtikuinen 1500- ja 1600-lukujen tutkijoiden tapaaminen sekä kesäkuinen 1800-luvun tutkimuksen päivät. Turussa järjestettiin kesäkuussa myös pitkään suunniteltu kansainvälisen autobiografisen tutkimuksen järjestön IABAn suuri konferenssi *Life-Writing: Imagining the Past, Present and Future*, ja tätä kirjoitettaessa Antwerpenissä on meneillään viidestoista eurooppalainen kaupunkihistorian konferenssi (EAUH).

Elokuussa 2022 historioitsijat kohtasivat Göteborgissa pohjoismaisessa historiantutkijoiden konferenssissa, joka oli järjestyksessä jo kolmas-kymmenes. Runsaaseen ohjelmaan kuului myös pohjoismaisten historiallisten aikakauskirjojen sekä *Scandinavian Journal of History*n järjestämät paneelit, joissa keskusteltiin yhtäältä kansallisten aikakauskirjojen tilanteesta että *Scandinavian Journal of History*n tilasta ja tulevaisuudesta.

Eri maiden lehtien olosuhteet ja haasteet olivat monin tavoin yhteisiä. On avoimen julkaisemisen ja sähköisen julkaisemisen haasteita, aikatauluhaasteita, on haasteita saavuttaa yleisöä. Kirjarvioiden kohtalo ja verkkoversioiden mahdollisuudet herättivät myös keskustelua.

Mutta tuntui myös siltä, että kansallisten historiatieteellisten julkaisujen arvo oli oivallettu ja että niitä kohtaan on tällä hetkellä enemmän myötätuntoa ja kiinnostusta kuin joitakin vuosia aikaisemmin. Myös esimerkiksi *Scandia*-lehti, joka muutamia vuosia sitten oli vaikeuksissa avoimen julkaisemisen ja julkaisun rahoittamisen ristipaineessa, katsoi taas luottavaisemmin tulevaisuuteen.

Syksyn alkaessa historioitsijat ja historian opiskelijat ovat päässeet kampuksille aloittelemaan syksyään. lokakuussa on luvassa jo odotetut Historiantutkimuksen päivät, tällä kertaa Tampereella. Arkisissa kohtaamisissa, seminaareissa ja akateemisissa tilaisuuksissa moni ilmaisee iloa ja huojennusta vanhan arjen paluusta. Toisaalta poikkeusajat ovat sekoittaneet ja edelleen hankaloittavat monien tutkimushankkeita, kirjoitusrupeamia ja opetusjärjestelyjä.

Eivätkä muutokset ja hankaluudet ole ohi. Venäjän hyökkäys Ukrainaan on johtanut monien tieteellisten yhteyksien heikkenemiseen ja katkeamiseen, tutkimushankkeita on jouduttu suunnittelemaan uudelleen. Vaikka sota loppuisi tähän paikkaan, paljon korvaamatonta vahinkoa on tapahtunut niin monella tasolla, myös tieteen ja tutkijoiden näkökulmasta.

Sekä tutkijayhteisössä että opiskelijoiden kesken onkin havaittavissa monenlaista uupumusta ja epävarmuutta. Epävarmuudet on varmasti myös hyvä tunnistaa ja koettaa antaa niiden käsittelemiseen tilaa. Lähtyöhön palatessa voi tulla vastaan ongelmia. Toisaalta etäyhteydet ja digitallenteet, joista poikkeusaikoina visioitiin ratkaisua vähän joka ongelmaan, tuovat helposti runsaasti ongelmia joka ratkaisuun.

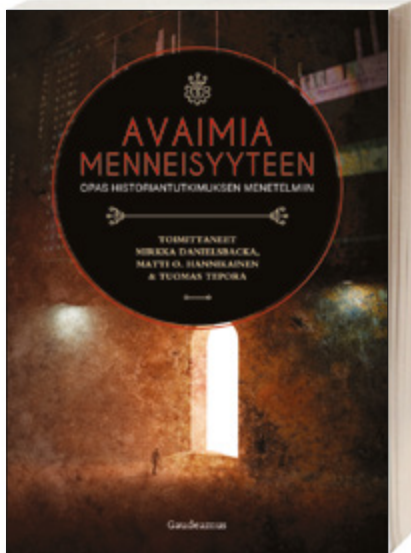
Ihminen on rajallinen olento, joka ei repeä mahdottomiin eikä monistu pelkällä teknologian voimalla. Ihmisille, asioille ja prosesseille on annettava aikansa niin lähi- kuin etätyöskentelyssäkin, myös historian parissa toimittaessa.

Toivotan kaikille Historiallisen Aikakauskirjan lukijoille mahdollisimman levollista ja aurinkoista syksyä sekä sopivan kokoisia työmääriä ja lukuelämyksiä.

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tuoretta tietoa historiasta ja sen tutkimisesta

Tilaa uutuuskirjat | kauppa.gaudeamus.fi

DANIELSBACKA, HANNIKAINEN & TEPORA (TOIM.)
Avaimia menneisyyteen

Uutuusteos esittelee monipuolisesti niin määrällisiä kuin laadullisia menetelmiä jälkikoloniaalisesta historiasta sukupuoli-historiaan ja kokemus- ja tunnehistoriaan. Se kannustaa pohtimaan menetelmien ja historiallisen tiedon suhdetta.

PASI IHALAINEN & HELI VALTONEN (TOIM.)
Sanat siltana menneeseen

Uutuusteos tarjoaa havainnollisen johdatuksen historian tutkimuksen kielellisiin menetelmiin, kuten diskurssianalyysiin, käsitehistoriaan ja kontekstoivaan aatehistoriaan. Konkreettinen esitystapa palvelee kaikkia historian parissa työskenteleviä.

MINNA SILVER
Tutankhamonin salaisuudet

Tutankhamonin hauta ja sieltä löydyntynyt koskematon muumio ovat muinaisen tiedon aarteisto, josta on ammennettu jo sadan vuoden ajan. Teos astuu Egyptin tunnetuimman faaraan elämään ja aikaan arkeologian näkökulmasta.

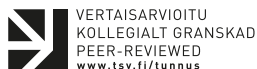
MIKA KALLIOINEN
Kartellien maa
Suomi on maailman vähiten korruptoitunut maa – jota on kutsuttu myös kartellien luvatuksi maaksi. Teos kuvaa Suomen liike-elämän kartellisoitumista kartellien syntyvaiheista 1800-luvun jälkipuolelta niiden kieltämiseen 1990-luvun alussa.

KULLAA, LAHTI & LAKOMÄKI (TOIM.)
Kolonialismi Suomen rajaseuduilla
Teos havainnollistaa, kuinka Suomea ja suomalaisuutta on rakennettu vuosisatojen kuluessa, kun ryhmät ja yhteisöt ovat kamppailleet rajaseutujen hallinnasta. Suomen historia on samalla kolonialismin historiaa.

SVÄRD & TÖYRÄÄNVUORI (TOIM.)
Muinaisen Lähi-idän imperiumit
Muinaisen Lähi-idän ensimmäisten todellisten suurvaltojen koti. Siellä muotoutuivat siviilisaatioiden, kuten Sumerin, Assyrian ja Babylonian, perintö on kulkeutunut läpi vuosituhansien tähän päivään asti.

Mikko Huhtamies

Hyökkäys rannikolle

Uusimaa viholliskohteena ja sodan tukialueena 1570-luvulla

Kun Iivana Julman joukot 27. tammikuuta vuonna 1577 saapuivat Tallinnan muurien edustalle, niiden komentaja ruhtinas Feodor Ivanovitj Mstislavskij lähetti 1200 tataariratsumiestä odottamattaan piirityksen lopputulosta jään yli Uudenmaan puolelle (till *Nyländska sidan*).

Arojen kylmyyteen tottunut tataariosasto lähti matkaan Pranglista, saaresta Tallinnanlahden itäpuolella, ja saapui Helsingin edustan Isosaareen (Miölö) 1. helmikuuta. Edemmäksi hyökkääjät eivät päässeet, koska kaupungin edustalle oli muodostunut luonnon puolustuslinja: etelätuuli oli painanut jäät Uudenmaan saaristoon rikkoon ne ”huoneenkorkuisiksi röykkiöksi” kuten Werner Tawastjerna jo vuonna 1918 kirjoitti. Tataarit perustivat leirinsä saarelle, joka oli noin peninkulman päässä mantereesta.

Oltuaan saariston suojissa jonkin aikaa hyökkääjät hajaantuivat pieniksi ryhmiksi ja hyökkäsivät silloisten Helsingin ja Sipoon pitäjien kyliin ryöstäen tavaraa, elintarvikkeita ja ihmisiä. Porkkalan ja Siuntioon eteni 200 miehen osasto. Helsingin kaupunkiin, jolle moskoviiteilla oli oma nimikin – *Novyj Torgovitsts* (Uusi tori) – ei kuitenkaan hyökätty.¹ Se ei olisi kannattanutkaan, sillä Helsingissä oli noihin Narvan saartolaivasto

tuhansine miehineen. Ryöstettyään kyliä tataarit palasivat takaisin. Paluumatkalla Tallinnaan jään yli kulki kilometrien letka tavaraa, eläimiä ja ihmisiä.²

Tutkimuskohde ja avainkäsitteet

Tarkastelen artikkelissani jäähyökkäyksen tuhoja Uudenmaan läänissä sekä toisaalta sitä, mikä merkitys Tallinnan vastaisella rannikolla oli Ruotsin ja Venäjän 1500-luvun lopun sotatoimien kannalta. Kyse oli vuosikymmeniä kestäneestä konfliktista, jossa kamppailtiin Suomenlahden, sen kauppakaupunkien ja merireittien hallinnasta. Konfliktiin liittyi vuosien 1561–1581 Narvan saarto, joka vaikutti kansainväliseen politiikkaan, koska se vaikeutti laivanrakennustarpeiden saatavuutta. Sota nosti vastaperustetun merikaupungin, Helsingin, uuteen asemaan satamana.

Kysyn, mikä muu kuin lyhyt välimatka ja jään luoma yhteys Tallinnasta teki Uudenmaan rannikosta ja Helsingin ympäristöstä vihollisen strategiassa hyökkäyskohteen, ja toisaalta, miten tämä alue tuki Ruotsin maa- ja merisotaa. Tarkastelen myös, mitä seurauksia hyökkäyksellä oli. Artikkelinä käsittelee samalla yleisemmin 1500-luvun sotia uuden sotahistorian ja merihistorian näkökulmista. Huomion kohteena on varsinkin *laivaston*,

1. Jukka Korpela, *Idän orjakauppa keskiajalla. Ihmisryöstöt Suomessa ja Karjalassa*. Historiallisia tutkimuksia 266. SKS 2014.

2. Tataarihyökkäys on selostettu seikkaperäisesti mutta saman kaavan mukaan vanhemmassa kirjallisuudessa. August Ramsay, *Esbo. Esbo socken och Esbo gård på 1500-talet*. Söderström & Co Förlagsaktiebolag 1924, 205–213; Werner Tawastjerna, *Pohjoismainen viisikolmattavuotinen sota. Vuosien 1570 ja 1590 välinen aika I*. Historiallisia tutkimuksia. SKS 1929.

laivanrakennuksen ja huollon kannalta tärkeän takamaaston merkitys eri osapuolille. Mikä rooli talonpoikaislaivureilla ja heidän paikallistunteuksellaan oli aikakauden *merisodan logistikkassa* ja Ruotsin *laivaston toimintakyvyn* (luotsaukset ja navigointi) kannalta? Miten merisota ja varsinkin Ruotsin julistama *merisaarto*, jonka piti tuoda vaurautta valtakuntaan, näkyi alamaisten elämässä? Ketkä hyötyivät sota-ajasta?

Lähteet ja aiempi tutkimus

Päälähteeni ovat voudintilit, ja tarkastelen erityisesti hyökkäyksen tuhoista tehtyä tuholuetteloa sekä muuta alamaisten verotuksesta ja rasitteista kertovaa tiliaineistoa. Tileissä on runsaasti laadullista, muutakin kuin numeerista tietoa, josta saa lähiluvulla paljon irti. Niistä ilmenevät paitsi talonpoikien verorasitus, veroparselien laatu sekä päivätöiden määrä ja kohteet. Voudintilit kertovat esimerkiksi sen missä laivurit asuivat, mitä tavaraa, mistä mihin ja milloin he kuljettivat sekä mitä heille maksettiin. Tileihin liittyvä sanallinen aineisto on niukkasanaista, mutta tapauksia on riittävän paljon yleiskuvan saamiseksi.

Tutkimuskirjallisuutena käytän vanhaa 1500-luvun sotahistoriaa, uutta autioitumis- ja asutushistoriaa, 1500-luvun uutta sotarasitushistoriaa, muuta rajaseutututkimusta (ihmisryöstöt), verotushistoriaa, ruotsalaista laivastohistoriaa sekä paikallishistorioita (maakunta- ja pitäjänhistoriat). Itse hyökkäyksestä kertoo Werner Tawastjernan heikosti dokumentoitu monografia 25-vuotisesta sodasta ja August Ramsayn Espoon pitäjän historia, jossa hän käsittelee tätäkin aihetta jonkin verran toistaen kuitenkin Tawastjernan kuvauksen.

Uudempaa 1500-luvun sotarasitukseen ja verotukseen liittyvää tutkimusta on julkaistu viime

vuosikymmeninä osana pohjoismaista autiotilaprojektia tai sen perinteen jatkeena. Eljas Orrman on selvittänyt tarkasti myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun sotarasitusten vaikutusta asutushistoriaan ja autioitumiseen Lounais-Suomen saaristopitäjissä pääpainon ollessa 1500-luvun jälkipuoliskolla. Anssi Mäkinen on tutkinut laajan empiirisen ja kartta-aineiston tukemana Viipurin läänin asutuskehitystä kaksikymmentäviisivuotisen sodan ja venäläishyökkäysten aikana. Suvianna Seppälä on avannut hankalaa aihetta, 1500-luvun sekavaa verojärjestelmää sekä talonpoikien merkitystä sen osana.³ Maakuntahistorioista mainittakoon uusi ja monipuolinen Etelä-Karjalan historia sekä Kauko Pirisen perusteellinen *Savon historia II*.⁴ Jukka Korpela on julkaissut joitakin vuosia sitten ihmisryöstöjä käsittelevän laajaan ja vaativaan lähdeaineestoon pohjautuvan tutkimuksen.⁵ Helsingistä, Sipoosta ja Virolahdelta on kirjoitettu paikallishistoriat, joissa sivutaan myös 1500-luvun rajasotia ja Narvan saarta.⁶

Kaiken kaikkiaan, kuten näkyy, Itäinen Suomi on ollut tutkimuksen painopistealueena, koska sodan suorat vaikutukset olivat kovimmat tällä alueella. Eteläisen Suomen 1500-luvun sotatuhoista ei ole omaa monografiaa. Aiemmassa tutkimuksessa merihistoriallinen näkökulma 1500-luvun sotiin puuttuu. Ne tarkastelevat aihetaan sisämaasta käsin ja huomio ulottuu korkeintaan rannikolle. Poikkeuksena on ruotsalainen laivastohistorioitsija Jan Glete, jonka tutkimukset ovat olleet suurena apuna varsinkin yksittäisten laivojen ja niiden rakennuspaikkojen selvittämisessä.⁷ Ruotsissa Eva Österbergin metodisesti edistyksellinen tutkimus seitsenvuotisen sodan vaikutuksista rajaseudun elämään ilmestyi jo vuonna 1971.⁸ Tuuli Heinosen tuore historiallista arkeologiaa edustava väitöskirja tarjoaa erittäin yksityiskohtaisen näkökulman 1577 hyökkäyk-

3. Eljas Orrman, *Bebyggelsen i Pargas. S:t Märten och Vemo socknar under senmedeltiden och på 1600-talet*. Historiallisia tutkimuksia 131. SHS 1986; Anssi Mäkinen, *Linnaleirit ja vainovalkeat. Viipurin läänin asutus kaksikymmentäviisivuotisen sodan (1570–1595) jaloissa*. Bibliotheca Historica 73. SKS 2002; Suvianna Seppälä, *Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609*. Bibliotheca Historica 125. SKS 2009.

4. Kauko Pirinen, *Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617*. Kustannuskiila 1982; Jyrki Paasikoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan Liitto 2018.

5. Korpela 2014.

6. Yrjö Kaukiainen, *Koiviston merenkulun historia I*. Koivisto-Säätiö ja Koivistolaisten Seura ry. 1975, 74–76; Arja Rantanen & Christer Kuvaja, *Sipoon pitäjän historia vuoteen 1868 II osa*. Gummerus 1994; Seppo Aalto, *Sotakaupunki. Helsingin Vanhankaupungin historia 1550–1639*. Otava 2012.

7. Jan Glete, *Swedish Naval Administration 1521–1721. Resource Flows and Organisational Capabilities*. Brill 2010.

8. Eva Österberg, *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*. Bibliotheca Historica Lundensis XXVI. Varberg 1971.

sessä ryöstetyn Mäkkylän kylän elämään ja materiaaliseen kulttuuriin.⁹

Jääsota – Pohjoinen erikoisuus

Jääsota oli 1500-luvun sodankäynnissä euroopalaisittain erikoinen muoto, josta Olaus Magnus kertoo *Carta marinassa* (1539) ja *Pohjoisten kansojen historiassaan* (1555). Pohjolassa ei noudatettu sotateoreetikko Machiavellin oppeja, joiden mukaan ”mikään ei ole kenraalille tuhoisampaa kuin aloittaa talvisota, koska se johtaa suurella varmuudella hyökkääjän vaan ei puolustajan tuhoutumiseen”.¹⁰ Pohjoisessa jää sen sijaan oli jopa hyökkäyssodan aloittamisen suoranainen syy jäätyneiden vesistöjen avatessa uusia yllättäviä yhteyksiä. Ja olihan Machiavellin kostea ja viileä talvi Italiassa aivan eri asia kuin pikkujääkauden talvet Suomessa. Yleensä sotaretken venymistä talveen asti pyrittiin huolto-ongelmien takia kuitenkin välttämään. Jääsota oli olosuhteiden mahdollistama ja osin ennakoimaton erikoisoperaatio.

Moskovalla ei ollut merilaivastoa ja sen ”merisota” oli jääsotaa. Sillä tosin oli lotjalaivasto Nevalla ja Kannaksen rannikolla. Lotjat olivat kuljetusaluksia (lodja = laatikko), joilla ei voinut haastaa Ruotsin avomerilaivoja. Lotjilla tehtiin korkeintaan hyökkäyksiä vesistöistä maalle rannikolla, joilla ja järvillä. Moskoviiteilla oli myös kannettavia pienten osastojen käyttämiä veneitä. Myös ruotsalaisilla oli sisävesilaivastoja vartioveineinä esimerkiksi vuonna 1578 Savon Orivedellä ja Puruvedellä. Savonlinnaan perustettiin tilapäinen laivaveistämökin, jonne tuotiin laivanrakentajia Turun läänistä.¹¹ Rakentajien siirtäminen paikasta toiseen oli yksinkertaisin ja nopein tapa siirtää uutta teknologia ja taitotietoa.

Pelkkä laivastokaan ei olisi riittänyt hyökkääjälle. Suomen saaristo oli avoveden aikaan sokkeloinen ja erittäin haastava kohde sinne tunkeutujalle. Venäläiset onnistuivat tässä kalee-

reilla vasta vuonna 1714 suuressa Pohjan sodassa tunkeutuessaan soutualueilla sisäsaariston salmien kautta Helsinkiin. Luotsit olivat hyökkäyksessä välttämättömiä, mutta jäällä luotseja ei tarvittu. Suurin osa jäähyökkäyksistä oli alkutalvella tammi-helmikuussa, kun jää oli vahvaa. Kylmä ilmastovaihe edesauttoi jääsodankäyntiä. Vihollinen oli hyödyntänyt jäätyntä merta jo aiemminkin. 1500-luvun loppupuolella Suomen puolelle oli hyökätty vuosina 1571, 1572, 1577, 1590 ja 1592. Vuonna 1571 tuhottiin Helsingin kuninkaankartano.¹² Kesällä 1582 ja 1592 moskoviitit hyökkäsivät Koivistolle ja Suomen saaristoon. Juuri rannikolla ja saaristossa tehtiin paljon tuhoa. Itäisen Suomenlahden uhanalaiset ja puolustuskyvyttömät saaret tuhottiin ensimmäisinä. ”Koivistolla piti-vät ruotsalaiset etuvartiota ja kesällä se oli tärkeä satamapaikka, joten sen hävittämisellä oli puhtaasti sotilaallistakin merkitystä” kirjoittaa Yrjö Kaukainen venäläisten vuoden 1572 hyökkäyksestä Koiviston historiassaan.¹³

Myös Ruotsin hyökkäysten logistiikka oli kesällä ulkosaarten laivureiden varassa. Saaret olivat Ruotsin idän sotaretkien tukialueita. Sota oli puolin ja toisin ryöstöä: sillä tuhottiin vihollisen tukialueita ja hoidettiin sotilaiden palkkaus. Vuonna 1581 Narvan valtauksen jälkeen Pontus de la Gardien joukot saivat vapaasti ryöstää kaupunkia vuorokauden.¹⁴ Ryöstömahdollisuus oli rekrytoinnin kannustin. Tämä koski myös ihmisryöstöjä. Ruotsin joukot eivät harjoittaneet varsinaista orjakauppaa, mutta nekin ottivat ajan tavan mukaan panttivankeja, joilla käytiin kauppaa. Varsinkin tataarit ottivat systemaattisesti vankeja, joita kuljetettiin itään ja myytiin orjiksi. Vankien arvosta kertookin juuri se, että heitä kannatti kuljettaa pitkiä matkoja useiden välikäsien kautta.¹⁵ Vangeiksi otettiin yleensä nuoret, naiset ja lapset, joista sai Mustanmeren orjamarkkinoilla parhaan hinnan ja jotka jaksoivat kävellä ja kantaa ryöstösaalista.

9. Voudintileihin liittyvää uutta tutkimusta: Seppo Eskola, *Archives, Accounting, and Accountability. Cameral Bookkeeping in Mid-Sixteenth-Century Sweden and the Duchy of Johan (1556–1563)*. Historical Studies from the University of Helsinki XLVI. Helsingin yliopisto 2020; Tuuli Heinonen, *The Social and Material World of Medieval and Early Modern (c. 1200–1650) Villages in Southern Finland*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXVIII. Helsinki 2021.

10. Niccolo Machiavelli, *The Art of War*. Revised and with introduction by Neal Wood. Da Capo Press 2001/1521, 180–181.

11. Pirinen 1982, 629–630; Mäkinen 2002, 120.

12. Eino E. Suolahti, Vantaan Helsinki. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia I osa*. SKS 1950, 167.

13. Kaukiainen 1975, 74–76; Mäkinen 2002, 168.

14. Mäkinen 2002, 57, 87–89.

15. Korpela 2014, 158–159, 161–162.

Sota oli julmaa ja sen taustalla oli aikakauden sotilasoppi ja siihen liittyvä yleinen haaste: sotajoukkojen huolto ja palkkasotilaat. Strategia perustui 1500-luvulla piirityksiin ja tukialueiden tuhoamiseen.¹⁶ Vielä 1500-luvullakin kuninkaanvalta oli rajaseuduilla keskittynyt linnoihin ja niiden kuninkaalle uskollisten miesten lojaliteettiin. Uskollisuuden aste vaihteli 1500-luvun sodissa. Territoriaalivaltiot tai protokansalliset valtiot kuten Ruotsi määrittivät rajojaan sodilla. 1500-luvun Ruotsin ulkoiset rajat oli suurin piirtein määritelty, mutta niitä ei oltu juuri mitenkään merkitty maastoon, eikä kartoistakaan ollut tässä apua. Merirajoja tai aluevesiä ei käytännössä ollut muuten kuin hallitsijoiden ajatuksissa ja tavoitteissa.

Linnojen valtaukseseen pyrittiin, mutta siinä ei aina onnistuttu ja piirityssota muuttuikin yleensä sen ympäristön (*hinterland*) ryöstelyksi. Autioitamalla linnaa, kaupunkia ja laivaveistämöä ympäröivää maaseutua pyrittiin itse kohteen näännyttämiseen. Ruotsalaiset käyttivät samaa taktiikkaa 1570-luvulla: Herman Fleming hankaloitti hävityssodalla venäläisten joukkojen huoltoa Käkisalmissa vuonna 1572 ja Juhana III pyrki luomaan Inkerinmaalle hävitetyn rajavyöhykkeen ja saamaan alueen asukkaat Ruotsin alamaisiksi ja veronmaksajiksi.¹⁷ Sodat kestivät 1500-luvun puolivälin jälkeen kauan ja muuttuivat lähes yhtäjaksoiseksi normaalitilaksi. Pitkittyneet konfliktit mukaan lukien merisodat ja -saarrot olivat väestölle suora tai epäsuora taakka. Ruotsissa verot sotavoiman ylläpitoon kerättiin apuveroilla, joiden määrä lisääntyi 1500-luvun loppua kohden. Vihollinen ymmärsi tämän ja pyrki iskemään juuri veronmaksukykyyn.

Vouti kierteli kylissä

Uudellamaalla tataarien vuoden 1577 hyökkäyksen jälkeen oli tuhojen selvityksen aika. Helsingin pitäjän vouti kierteli kylästä kylään ja laati luettelon väestön menetyksistä. Sen otsikko on nykysuomeksi ”*Luettelo venäläisten ryöstämistä*

veroista ja tiloista Uudellamaalla 1577”¹⁸ ja se kuuluu Kansallisarkiston voutintileihin.¹⁹ Luettelon alkuperäinen nimi on alkuperäistekstimuotoa noudattaen: ”*Lengd opå the Skatter och Rökersom aff Ryssen Rappade ähre anno 77*”. Luettelossa käytiin läpi vihollisen taloista ryöstämät (*rappade*) verotavarat ja savut, kuten elintarvikkeet (pääasiassa viljaa), tavarat (kirveet, kattilat), karja ja ihmiset. Ihmisiä lukuun ottamatta nämä olivat *verotavaroita eli -parseleja*. Ihmiset sen sijaan olivat verotuskohteita (esim. *nokkavero, neb*) ja ihmisryöstöt vaikuttivat talon mahdollisuuksiin tehdä päivätöitä. Jos talo ei pysynyt maksamaan verojaan, se on tileissä autio (*öde*) eli veronmaksukyvytön. Savu taas tarkoittaa samaa kuin ruokakunta eli talonväkeä. Voutien piti esittää Tukholmaan tositate, josta ilmeni miksi verokerjyys Porvoon läänistä, johon Espoon, Helsingin ja Sipoon pitäjät kuuluivat, oli edellisvuotta pienempi.²⁰

Jokaisen vihollishyökkäyksen – tai katovuosien tai näiden yhdistelmän kuten tavallista – jälkeen kirjurit joutuivat töihin. Tiedot menetyksistä saatiin kylien eloonjääneiltä, ruokakuntien vanhemmilta ihmisiltä, joita vihollinen ei ollut vienyt mukanaan. Tuholuetteloa voidaan pitää luotettavana ja verrata muihin lähteisiin. On kuitenkin otettava huomioon, että siinä missä tavallisesti veroluetteloon saatettiin vähätellä omaisuutta, nimenomaan tässä luettelossa verovelvollisen kannatti ilmoittaa ryöstetty omaisuus mahdollisimman suureksi.

Lähes kaikki ryöstetyt kylät olivat saarilla, rannikolla tai sinne johtavien jokien varsilla. Nykyisin sisämaassa olevat alueet olivat 1500-luvulla merenlahtien varsilla, kuten esimerkiksi Mäkkylä.²¹ Ne olivat tärkeitä Helsinkiin ja rannikon veistämöille tulevan tavaran kuljetuksissa. Talot olivat kylissä teiden varsilla, minkä vuoksi ne kärsivät eniten vihollisen takia. Alueen läpi meni Suuren rantatien haara, kylätie, Otaniemeen merenrannalle ja itään Helsingin suuntaan.²² Taloista ja kylistä on yksityiskohtaista tietoa Tuuli Heinosen

16. Mäkinen 2002, 52.

17. Mika Sivonen, Muutosten rajaseutu (1570–1700). Teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan Liitto 2018, 344.

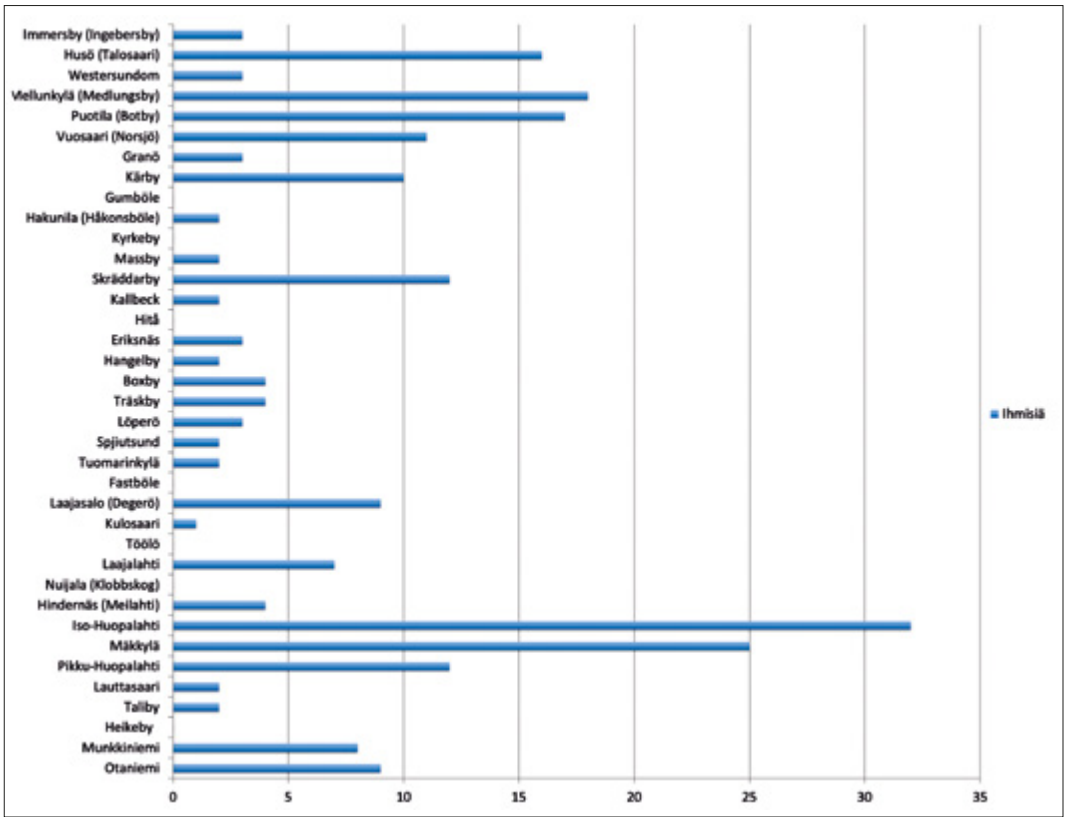
18. Voudintilit. Yleisiä asiakirjoja KA 161.

19. Voudintilien tutkimuksesta ks. Eskola 2020, 3–9.

20. Eino Jutikkala, *Suomen talonpojan historia. Sekä katsaus talonpoikien asemaan Euroopan muissa maissa*. WSOY 1942, 310–317.

21. Heinonen 2021, 99.

22. Ramsay 1924, 42.

tutkimusten ansiosta. Kylissä oli vauraita taloja, jotka vetivät ryöstäjiä puoleensa joko teiden ohjaamana ja oppaiden avustamana. Taloissa oli uunit, pienten kivien päällä oleva puulattia ja ikkunalasit. Suurimmat talot Mäkkylässä olivat kahden huoneen asuntoja, joiden pinta-ala oli vähintään 110 neliötä. Kylistä on löytynyt myös saksalaista keramiikkaa jo keskiajalta alkaen. Kaupalliset yhteydet ovat olleet vilkkaat jo varhain.²³

Alueellisesti *Luettelo venäläisten ryöstämistä veroista ja tiloista vuonna 1577* alkaa silloisen Helsingin pitäjän länsiosista (nykyisestä Espoosta).²⁴ Ensimmäisenä mainitaan Helsingin pitäjään kuulunut Otaniemi sitten Munkkiniemi, Heickeby (kadonnut kylä Munkkiniemen ja Talin välissä),²⁵ Tali, Lauttasaari, suurkylät Pikku- ja Iso-Huopalahti sekä Mäkkylä, Töölö ja niin edelleen, jonka jälkeen luetellaan kylät Sipoon itäosiin saakka.

■ Kaavio 1. Kaaviossa on esitetty Helsingin ja Sipoon pitäjien kylistä vietyjen ihmisten määrät. Suurista kylistä kuten Iso- ja Pikku-Huopalahdesta sekä Mäkkylästä saatiin paljon ihmisiä vangeiksi. Ihmiset onnistuivat todennäköisesti pakenemaan joistakin kylistä. Lähde: *”Luettelo venäläisten ryöstämistä veroista ja tiloista 1577”* Voudintilit. Yleisiä asiakirjoja KA 161.

Helsingin saarista mainitaan Lauttasaaren, Kuloaaren ja Laajasalon talojen kärsimät tuhot. Pohjoisimmaksi hyökkäys ulottui Helsingin pitäjän Nuijalaan (Klobbskog) ja pohjoiskyliin, Tuomarinkylään ja Kuninkaalaan. Pitäjän pohjoisosiin on todennäköisesti menty jäätynyttä Vantaanjokea pitkin. Helsinki kuitenkin säästy. Sen sijaan vihollinen ryösti ja osaksi polttikin nyky-Helsingin kantakaupungin osia. Näitä olivat Tali, jo kadonnut keskiaikainen kylä Hindernäs (nykyisin Meilahti) sekä Töölö.

23. Heinonen 2021, 108, 111–113.

24. Vanhasta Espoosta ja sen alueista ks. Ramsay 1924, 31–49.

25. Heickeby on kadonnut kylä Munkkiniemen ja Talin välissä. Ks. Åke Granlund, Keskiaikaisia nimiä nykyisessä Helsingissä. Teoksessa *Helsingin kadunnimet*. Toinen, korjattu painos. Helsingin kaupungin julkaisuja 24. Helsingin kaupunki 1981, 20.

Erillinen vihollisosasto eteni Porkkalan Upin-
niemeen (Obbnäs), jossa ryöstettiin kaksi taloa.²⁶
Pisimmällä lännessä ryösteltiin Siuntiossa. Sikä-
läinen pappi Thomas Olsson kertoi alueensa
talonpoikien kärsimistä hävityksistä Bölessä
ja Fogelvikissä. Siuntiossa tuhottiin yhdeksän
tilaa.²⁷ Idän suunnalla vihollinen kävi myös
Sipoon saariston Husössä ja Löparössä. Husössä
asui varakas laivuri. Hyökkääjät hyödynsivät jää-
tynyttä merenrantaa ja etenivät jäätyneitä jokia
pitkin pohjoiseen joenvarsikyliä ryöstäen. Sipoon
Immersby sekä Massby ryöstettiin. Idässä tuhot
olivat suurimmat. Luettelon mukaan kuitenkin
vain Sipoon Spjutsundissa poltettiin taloja.

Kaikki kelpasi – Vilja, kankaat, työkalut, karja ja ihmiset

Vouti kirjoitti luetteloon lähes jokaisen talon
kohdalle numeron ja ensivaikutelmalta oudon
sanan, *psoner*. Se on lyhennys sanasta *personer* ja
tarkoittaa tässä tapauksessa ryöstettyjä ihmisiä.
Tätä nimitystä käytettiin, koska se kattoi kaiken-
ikäiset ja kummatkin sukupuolet: nuoret miehet,
naiset ja lapset. Lähes joka kylästä vietiin väkeä.
Talonpoikaistalous eli savu koostui näihin aikoi-
hin noin 7–10 hengestä, jossa on mukana aikuiset,
lapset ja palkolliset. Vuonna 1576 Helsingin
hallintopitäjän väkiluku oli 2212–3160 (kerroin
7–10). Tämän perusteella ryöstettyjen ihmisten
osuus oli 10–7 prosenttia väestöstä.²⁸ Kaaviossa
1 on esitetty Helsingin ja Sipoon ryöstetyt kylät ja
niistä viedyt ihmiset.

Väkirikkaista Helsingin ja Sipoon pitäjän
kylistä ryöstettiin paljon ihmisiä. Mäkkylän Olof
Mickelsonin ja Märthen Jönssonin ruokakunnista
vietiin kuusi henkeä ja Henrik Henriksonilta viisi
– laskennallisesti koko talon väki. Iso-Huopalahden
Anders Larssonilta vietiin kahdeksan ihmistä.
Suurin menetys kohtasi Sipoon Vestersundomin
Lasse Personin ruokakuntaa, josta ryöstettiin
kymmenen henkilöä kohti tuntematonta. Yleensä
taloista katosi noin 1–3 ihmistä.²⁹ Vangeiksi valitiin
sopivimmat: naiset, lapset ja nuoret – siis par-

haassa työkunnossa olevat tai henkilöt, joista sai
idän orjamarkkinoilla parhaan hinnan.³⁰

Ihmisyöstöjen kohteena olivat kruunun kir-
janpidon perusteella kameraalisesti (verotukselli-
sesti) ylimääräiset henkilöt (naiset, nuoret, lapset,
palkolliset). Tätä todistaa se, että ryöstöä seuraa-
van vuoden asiakirjoissa isännät ovat edelleen
talojensa haltijoina. Pois vietiin siis muita kuin
talojen täysikäisiä veronmaksajia. Tapettujen
ihmisten määrä ei asiakirjoista ilmene – tällaista
dokumentaatiotarvetta ei kruunun näkökulmasta
ollut – mutta myöhempien lähteiden perusteella
ilmenee, ettei väestöä ainakaan systemaattisesti
surmattu. Vihollisen päätavoitteena oli talojen
köyhdyttäminen, niiden veronmaksukyvyyn lopet-
taminen ja heikentäminen. Ehkä tarkoituksena
oli tulla uudestaan, sillä ryöstöretkethän tois-
tuivat usein muutaman vuoden välein. Jääsodat
olivat tietysti riippuvaisia talvestakin.

Myös kotieläinten ja varsinkin vetoeläinten
menetys oli silloisen lihasvoimaan perustuvan
maatalouden aikana merkittävä takaisku. Koti-
eläimillä oli myös toinen erittäin tärkeä merkitys:
lannoitus. Taloista vietiin lehmäiä mutta varsinkin
hevosia ja näiden joukossa oreja. Hevosia tarvittiin
jo ryöstösaaliin kuljetuksessakin. Vihollinen
otti mukaansa jonkun verran lampaita ja muuta-
man häränkin. Lauttasaaren luotsilta Lars Lar-
sonilta vietiin härkä, Hindernäsin Michel Jacob-
sonilta viisi ja Kulosaaren Erik Filippussonilta
kahdeksan härkää. Nämä olivatkin kaikki listan
mainitsemat härät. Härkä oli hidas eikä se siksi
sopinut nopeatempoiseen ryöstöretkeen.

Viholliselle kelpasivat kankaat, nahat ja metal-
liesineet. Tätä tavaraa sotajoukko tarvitsi itsekin,
kuten myös vaatetta, kattiloita ja kirveitä. Mukaan
lähti varsinkin erityisen kauhtanoita, ryijyjä, sän-
kyvaatteita, paitoja, sarka- ja palttinavaatteita,
tyynyjä ja lampaannahkoja. Sipoon Spjutsundiin
Jacob Madsonilta vietiin kolme kyynärää englan-
tilaista kangasta ja saman verran hollantilaista
palttinaa (*lärf*). Palttinaa käytettiin muun muassa
purjekankaana. Metallitavaroista yleisimmät oli-
vat kattilat ja kirveet. Laivanrakentajakylä Mäk-

26. Jöran Andersson ja Erik Larsson, Obbnäs är plundrat af Rydzen KA 3383:55

27. Raaseporin läänin maakirja ja tilikirja 1578–1578 KA 3382: 57. Anno 1577 tå Rytzen föll här in uti Nylandzsidan. Asiakirjassa esiintyvät sanat, *skinnat*= kyniä, *sköfla*=ryöstää. Ramsay 1924, 208.

28. Markku Kuisma, *Helsingin pitäjän historia II. Vanhan Helsingin synnystä isoonvihaan 1550–1713*. Vantaan kaupunki 1990, 59.

29. KA 161.

30. Korpela 2014, eri kohdin.

kylästä vietiin tavallisten kirveiden lisäksi leveä-teräinen veistokirves (*timberbila*), jota käytettiin veneenveistossa. Se ei ollut halkokirves, joita näitäkin vihollinen vei.³¹

Metallikirveilläkin – veneenveistäjän kirveillä – oli siten oma merkityksensä isomassa strategisessa kuvassa. Metalli oli erittäin arvokasta ja se voitiin sulattaakin. Kuparia tarvittiin muun muassa juuri näihin aikoihin yleistyneissä pronssitykeissä, joita Erik XIV:n kaudella alettiin asentaa sotalaivoihin. Saaliiksi saatiin niin ikään jonkun verran hopeasormuksia. Rahaa tietysti myös ryöstettiin, jos vain siihen päästiin käsiksi. Hopean tai rahan päätyminen ryöstäjille kertoo siitä, että kylä oli yllätetty eikä arvotavaroita ollut ehditty piilottaa, tai sitten vihollinen oli pakottanut vakivalloin paljastamaan kätköt. Hyökkäys tuli yllätyksenä eikä metsiin ehditty paeta.³²

Silloiseen Helsingin pitäjään kuuluneen Otaniemen kylän Peder Hendriksonilta vietiin 100 markkaa rahaa ja hopeasormus, kolme hevosta ja saman verran ihmisiä. Talo oli varakas ja sen irtain omaisuus oli ollut vuoden 1571 hopeaveronkannossa 112 markkaa (isäntänä oli silloin Hendrik Person). Tämän kokoinen irtain varallisuus oli usein luotseilla.³³ Saman kylän Mats Jöranssonin ruokakunnasta vietiin kuusi ihmistä, kaksi hopeasormusta ja kuusi kattilaa. Laajasalon Per Hanssonin ruokakunnasta vietiin paitsi seitsemän henkeä ja 300 taalarin arvosta purjeita. Per oli luotsi. Vuonna 1582 oli mahdollisesti hänen veljensä Nils Hansson nimen kohdalla merkintä ”ähr en stryman och hafver hemman fritt” (on styrmani, jolla verovapaa talo).³⁴

Elintarvikkeista vihollinen ryösti pääasiassa viljaa eli ruista sekä ohraa ja kauraa – määrällisesti tässä järjestyksessä, mikä vastasi Porvoon läänistä saatujen viljalajikkeiden yleisyyttä. Viljaa vietiin tynnyrikaupalla. Sen kuljettamiseen on tarvittu useita rekiä. Jonkun verran vietiin voita, sianlihaa ja leipää. Treskön kylän Pável Märthensonilta, joka oli kalastaja, ryöstettiin muun tava-

ran ja ihmisten lisäksi 400 kappaletta kuivattua kalaa.

Tähän mennessä olen selittänyt mitä ryöstettiin, mistä ja keneltä. Seuraavaksi tarkastelen hyökkäyksen taustaa ja tavoitteita. Mitä ryöstöä laajempia sotilaallisia tavoitteita hyökkäyksellä oli? Mikä muu kuin lyhyt matka jään yli teki Uudenmaan rannikosta hyökkäyskohteen? Helsingin perustamista on perinteisesti tarkasteltu kauppapoliittisesta ja merkantilistisesta näkökulmasta. Siitä voidaan kuitenkin myös, kuten Seppo Aalto on tehnyt kirjassaan *Sotakaupunki*, käyttää nimitystä *Merirosvokaupunki*. Tähän ajankohtaan sopii kuitenkin myös nimitys *Kaapparikaupunki*.³⁵ Nimitys kuvaakin hyvin sitä, miksi Uudenmaan rannikosta tuli vihollisen silmissä sotilaallinen kohde.

Helsingin perustaminen ulottaa sodan Suomenlahdelle

Vielä Kustaa Vaasan Venäjän sodassa (1555–1557) Karjalan Kannas sekä Jääsken, Lappeen ja Taipalsaaren pitäjät olivat sodan näyttämönä. Sisämaa- ja vesistönsodan tuhot rajoittuivat maalle, erityisesti teiden sekä Vuoksen varsille.³⁶ Merellä ei taisteltu. Helsingin perustaminen vuonna 1550 siirsi Ruotsin ulko- ja kauppapolitiikan Suomenlahdelle. Helsingistä piti tulla Tallinnan kaupallinen kilpailija, mutta sitä hankalan sisäväylän päässä olevasta pikkukylästä ei tullut. Mutkikkaan, karikkoisen ja Susisaaren kohdalla suljettavissa olevan väylän loppupäässä oleva kaupungin satama oli kuitenkin suojaisa paikka omalle sotalaivastolle.

Kun Viro vuonna 1561 liitettiin Ruotsiin, katosi pohja Helsingin ja Tallinnan väliseltä kilpailuasetelmalta. Ruotsin päämääräksi tuli Tallinnan kilpailijan, venäläisille vuodesta 1558 kuuluneen Narvan kaupan estäminen. Kaupunki oli venäläisille henkireikä ja he keskittivät koko Itämeren kauppansa tähän siihen asti melko merkitykselliseen kaupunkiin.³⁷

31. Heinonen 2021, 115.

32. Mäkinen 2002, 46.

33. Hopeaveroluettelo 1571, Helsingin pitäjä, Otaniemi talo nro. 42.

34. KA 3434:8v

35. Aalto 2012.

36. Georg Haggrén, Keskiäika vuoteen 1570. Teoksessa Jyrki Paaskoski & Anu Talka (toim.) *Rajamaa. Etelä-Karjalan historia I*. Etelä-Karjalan Liitto 2018, 244–247.

37. Suolahti 1950, 163.

Narva oli kansainvälisesti tärkeä laivanrakennustarvikkeiden – sahatavaran, tervan, hampun, raudan ja pellavan – vientisatama. Ruotsi julisti Narvan saarron vuonna 1561, ja ylläpiti sitä vuoden 1581 valtauksensa saakka. Merisaarrolla se pyrki saamaan aiemmin Hansan monopolina olleen tuottoisan idän välityskaupan Tallinnan sekä Uudenmaan pohjoisrannikon kaupunkien ja varsinkin Helsingin haltuun. Saartopolitiikkaan liittyen Erik XIV:n (hallitsi 1560–1568) geopolitiittisena tavoitteena oli luoda dynastinen allianssi Englannin kanssa. Tähän liittyi näytösluonteinen laivastodiplomatia, jossa laivoilla oli näkyvä osansa. Juhana III (hallitsi 1568–1592) jatkoi saarron ylläpitoa veljensä jälkeen. Ruotsissa investoitiin 1500-luvun jälkipuoliskolla avomerilaivastoon, mikä näkyi apuverokuorman kasvuna.³⁸ Apuverot olivat vuotuisen maaveron lisäksi tilapäisiä mutta yleensä pysyviksi muuttuneita lisäveroja. Aikakauden tuntuvin apuvero oli vuonna 1571 kerätty hopeavero jättimäisten Älvsborgin lunnaiden maksuun.

Tanska, Puola ja Lyypekki eivät suostuneet noudattamaan Ruotsin julistamaa saartoa, minkä seurauksena alkoi niin sanottu seitsenvuotinen sota (1563–1570). Suomenlahdella alkoi kaapparisota. Narvan linjan aluksia takavarikoitiin ja hinattiin Helsinkiin. Kauppalaivoja tuotiin väkipakolla Helsinkiin, jonne ne muuten merkantilistisista toiveista huolimatta eivät harvaa poikkeusta lukuun ottamatta vapaaehtoisesti tulleet. Helsingistä tuli amiraali Hans Björnramin (k. 1571) komentaman kaapparilaivaston satama ja huoltokeskus.

Björnram oli myös maanomistaja Helsingin pitäjässä. Hän hyötyi henkilökohtaisesti, kansainvälisten piraattikomentajien tapaan kruunun kaapparikirjan oikeuttamasta liiketoiminnasta. Vuonna 1562 kaapattiin suuri määrä arvokkaita turkiksia karhusta näätään lyypekkiläisistä Narvasta tulevista laivoista.³⁹

Ruotsin alusten miehistöjen yhteenlaskettu lukumäärä ylitti Helsingin kaupungin väkiluvun.

Miehistöluetteiloita ei ole, mutta sotalaivoissa on täytynyt olla yhteensä tuhansia miehiä. Helsingin ympäristöpitäjät hoitivat tämän kaupungin redillä ”kelluvan mastometsän” muonituksen.⁴⁰

Kaapparilaivaston ja telakoiden tukialue

Narvan saarron aikana Helsingissä oli lähes parikymmentä sotalaivaa. Määrä vaihteli jonkin verran. Tilitietojen mukaan vuonna 1571 Helsingissä kahdeksantoista muonitusta saanutta laivaa olivat *Råbocken*, *Calmar Falken*, *Duvan*, *Calmar Barken*, *Brommaren*, *Nyköping Barken*, *Blå Duvan*, *Enhöringen*, *Lybska Hiorten*, *Wiborgz Morian*, *Roosen*, *Stålnebben*, *Westerviks Barken*, *Finske Mempron*, *Stor Rödhunden*, *Flygande Serpenten*.⁴¹

Ruotsalaistutkija Jan Gletellä on näistä aluksista jonkun verran niiden elinkaareen liittyvää lisätietoa, mutta osaa aluksista hän ei kattavissa tutkimuksissaan näytä tuntevan. Alukset saivat provianttinsa (laivamuona) Helsingin kuninkaan kartanon makasiineista, joihin sitä maaseudulta toimitettiin. Laivojen perämiehet tai laivapäälliköt hakivat muonituksen kuuttia vastaan. Ilman kuitteja emme tietäisi näistä laivoista mitään. Niissä mainitaan saatu muona, sen määrä sekä muonituksesta vastannut aluksen päällikkö. Laivasto kulutti paljon muonaa.⁴²

Vuodelta 1572 on säilynyt tilitys, jossa luetellaan kahdeksalle saartolaivaston alukselle annettu proviantti. Muonaa saivat *Rosen*, *Serpenten*, *Wiborg Morianen*, *Råbocken*, *Stålnebben*, *Brommaren*, *Westerviks Barken ja Falken*. Näihin toimitettiin ruista, kauraa, papuja, humalaa, voita, silakkaa, suolaa sekä sian- ja lampaanlihaa. Kun tarkasteluun otetaan tärkein eli ruis, toimitettiin sitä aluksille yhteensä 66 tynnyriä. Millainen määrä kahdeksan aluksen saama 66 tynnyriä ruista sitten oli? Vuoden 1542 vuotuinen viljavero tilaa kohti oli Länsi-Uudellamaalla 0,97 pannia. Pannia oli 2 tynnyriä.⁴³ Näin ollen laivoille yhden kauden aikana toimitetun rukiin määrä vastasi 33 talon vuotuista veroa. Rukiin lisäsi tulivat muut

38. Mikko Huhtamies, *Seitsemäs vyöhyke. Pohjoista merihistoriaa (1200–1600)*. Siltala 2022, 91–92.

39. RA. Kaperiräkenskaper I 1562–1563. Vol. 1:2. Hans Larssons och Hans von Hildesheims räkenskaper över narwiska varor de uppburit och utgiordt i Reval 1562. ”Summa på allt Opburith goodz som Arent Reijers Jagter... 1562”. RA. Kaperiräkenskaper 1562 Vol i:1. ”Summa på alle uthgifwet skepp anno 1562”.

40. 1572–1573 KA 3331: 19–20v.

41. KA 3321:16–.

42. Suolahti 1950, 166–170.

43. 1572–1573 KA 3331: 19–20v; Seppälä 2009, 105.

ylläluetellut laivoille toimitetut veroparselit. Laivojen muonitus oli siis tuntuva, laajalle ulottuva ja osittain myös ympärivuotinen rasitus maaseutu-äestölle.

Tilityksistä ilmenee myös, että alukset saivat muonaa ensiksi toukokuun alussa, kun ne lähtivät merelle. Osa aluksista sai muonatäydennystä seuraavan kerran kesä- ja heinäkuussa. Alusten toiminta-aika merellä oli tämän perusteella noin 1,5–2 kuukautta. Osa sai muonatäydennystä helmikuussa, mikä tarkoittaa, että miehistöt oli majoitettu aluksiin.

Uudenmaan rannikko oli tärkeä laivanrakennusalue ja siksi Ruotsin tavoitteleman meriheruuden takia vihollisen strategiassa ”maalitettu”. Esimerkiksi tataarien ryöstämä Mäkkylä, mihin edellä jo viitattiin, oli tärkeä laivanrakentajakylä: vuosina 1565 ja 1566 kahdelle kylän miehelle maksettiin palkkaa Helsingin laivaveistämöllä tehdystä työstä. Mäkkylän Märthen Jönsson oli veistämöllä töissä 105 päivää. Hän lienee ollut työssään pätevä.⁴⁴ Vihollisen hyökkäys osui siis tässä tapauksessa suoraan kohteeseen, laivanrakentajan talouteen.

Helsingissä ja Siuntiossa valmistui 1560- ja 1570-luvuilla suuria aluksia. Vuonna 1563 Helsingissä rakennettiin *Brommaren* -niminen alus ja vuonna 1564/65 *Renen*. Vuonna 1569 valmistui helsinkiläisen suurporvari Jacob Grekin *Greken* -alus (myös nimellä *Fortuna*).⁴⁵ Sekä Siuntion Kalvössä että Helsingissä rakennettiin vuonna 1573 kahta suurta laivaa. Kalvössä valmistui laivuri Sven Byrielinpojan johdolla vuosina 1573–1575 700 tonnin Älgen -alus. Alus oli valtamerikelpoinen ja osallistui Juhana III vuonna 1579 organisoimaan kauppalaivaeskaaderiin Länsimerelle (eli Pohjanmerelle ja Atlantille) Juutinrauman kautta. Alus hajosi vuonna 1583. Suomalaislaivat veivät näihin aikoihin ennätyksellisen paljon laivanrakennustavaraa Juutinrauman läpi. Tämä näkyi myös siinä, että apuveroja kerättiin samaan aikaan laivastolle (vuosina 1576–1590 esimerkiksi

tervaa, purjekangasta, laivamiesrahaa ja laivasto-apua). Hamppu ja palttina olivat tärkeitä yleisesti laivastolle osoitettua tavaraa. Myös Helsingissä rakennettiin nimeltä tuntematonta suurta laivaa.⁴⁶

Veistämöt olivat apuverojen varassa ja niiden asutusta kuormittava vaikutus oli maantieteellisesti laaja. Kalvon telakalle kuljetettiin muonaa ja rakennusaineita talonpoikien päivätöinä. Telakalla tehtyjen päivätöiden määrä oli vuoden 1574 tilien mukaan 2533 päivää. Se oli paljon, sillä samana vuonna esimerkiksi Espoon kartanon päivätyömäärä oli 2496.⁴⁷ Kun yhden manttaalini eli ruokakunnan päivätyömäärä oli vuodessa keskimäärin viisi työpäivää, koskivat telakalla tehdyt päivätyöt 506 ruokakuntaa. Ryöstelemällä Kalvön ympäristöpitäjiä Inkoota, Siuntiota, Kirkkonummea ja Espoota hankaloitettiin telakan laivanrakennuksen tarvitsemaa huoltoa. Siuntio ja Porkkala olivat Viroon kulkevan reitin lähtöpiste Suomessa ja siksi myös sotilaallinen kohde.

Laivurien rannikko

Venäläisarmeijan johto tiesi, että Ruotsin Virossa oleva sotavoima ja Suomenlahden laivasto huolletaan Suomen etelärannikolta. Styrmanit kuljettivat jatkuvana virtana provianttia, tarveaineita, aseita, sotilaita ja hevosia pääasiassa Tallinnaan, mutta myös Tukholmaan sekä pitkin Suomen rannikkoa.⁴⁸ Laivurit asuivat pääasiassa rannikolla: Lauttasaarella, Otaniemessä, Huopalahdessa, Munkkiniemessä, Talissa, Hindernäsissä, Töölössä, Laajasalossa, Kulosaarella, Herttoniemessä ja Puotilassa sekä Sipoossa Husössä ja Norkullassa. Heitä asui kuitenkin myös sisämaassa Tuomarinkylässä, Malmilla, Hakunilassa ja Pakilassa aina Klaukkalaa myöten.⁴⁹ Näistä kylistä käytännössä jokainen oli tataarihyökkäyksen kohteina.⁵⁰

Kauempina Uudenmaan länsiosissa tärkeitä laivurien kotipaikkoja olivat Hanko sekä Tammi-saaren ulkosaariston saaret Busö, Älgö, Hestö-

44. Heinonen 2021, 115–116.

45. Glete 2010, 359–364.

46. Kyösti Kiuasmaa, *Suomen alevi sotilaspäällystö 1500-luvun loppupuolella (n. v. 1570–1600)*. Historiallisia tutkimuksia LXXIII. SHS 1968, 127, 232. Apuveroista laivastolle, ks. esim. Orrman 1986, 214–215; Seppälä 2009, 115–117; Glete 2010, 366, 373, 472, 473.

47. KA 3359:38.

48. Yrjö Kaukiainen, *Suomen talonpoikaipurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla*. Historiallisia tutkimuksia LXXIX. SHS 1970, 16.

49. KA 3330 & KA 3363.

50. KA 3389:43. Ks. myös Tapio Salminen, *Vantaan ja Helsingin pitäjän keskiaika*. Vantaan kaupunki 2013, 338–339.

(Busö). Nämä saaristolaislaivurit olivat päteviä luotsaamaan myös Ruotsin sotalaivoja Narvan vesillä (*Narvske farvatten*). Laivureiden palkkioilitykset liittyivät heidät Narvan saartolaivastoon tai Liivinmaan sotaan. Mats Jacobson Busöstä ja Sten Simonson Hästöstä olivat kesällä 1575 olleet styrmanneina Räävelin ja Suomen saariston (*Finska skären*) välillä. Sten Simonsson oli pestautunut (*lätit sig bruka*) *Lybska Hiorten* - ja *Calmar Barken* -aluksille kesällä 1576. Vuonna 1576 Lasse Månsson Älgöstä oli ollut kesän perämiehenä *Lybska Bojortilla* Narvan ja Tukholman vesillä.⁵¹

Hevosia, sotamiehiä ja muonaa liikkui Suomenlahdella. Vuonna 1575 Mats Persson kuljetti aluksellaan (*skip*) 13 hevosta Tallinnasta Inkooseen. *Skip* oli suuri alus.⁵² Helsingin pitäjän laivurit Herr Sigfried (asemaltaan pappi) ja Mads Jacobson olivat vuonna 1580 kuljettaneet 62 tykistöhevosta Helsingistä Tallinaan. Niistä 44 tuotiin takaisin, koska niitä ei voitu käyttää vetämisessä muiden hevosten kanssa. Tykistö oli suhteellisen uusi aselaji, eikä siihen saatu hevosia, joita olisi voitu helposti kouluttaa vetotyöhön.⁵³ Vuonna 1572 Michil Märtheson Espoosta oli kuljettanut 200 smålantilaisnihtiä Raaseporista Viipurin. Sipoon Norkullan Hendrik Hansson oli kuljettanut 230 vestmanlannin sotamiestä Tallinnasta Suomeen. Samana vuonna Simon Olsson Karjaalta oli kuljettanut useita muonaskuutteja (*fetallie skutor*) Tukholmasta Tallinaan.⁵⁴

Vuodelta 1555 peräisin oleva tilitieto kertoo, että lauttasaarelaislaivuri Lasse Larssonille maksettiin 20 markkaa rahaa perämiehen palkkaa kahdesta Tukholmaan tehdystä matkasta. Lastina oli kuninkaankartanon voita ja muita elintarvikkeita. Palkkio oli tuntuva. Hän omisti 100 markan osuudella kolmasosan laivasta, jonka kokonaisarvo oli 300 markkaa. Näin olleen viisi edestakaista matkaa Helsingistä Tukholmaan tuotti tuon kolmasosan arvon. Osuus oli siis ansaittu maksimissaan kolmessa kesässä.⁵⁵

Rannikolaivurit hoitivat asekuljetuksia Uudeltamaalta Tallinaan. Asetoimitusten viennitamatia oli Inkoossa ja Hangossa, jonne sota-

tarvikkeita tuotiin vuonna 1560 perustetusta Mustion ruukista. Eskil Erikson rahtasi 14 kippunnaa (2,3 t) tykistötarpeita (*arkli partzeler*) Karjaalta Tallinaan ja Jacob Ivarsson puolestaan Hangosta Helsinkiin lavetteja (*lådor*), ruutia ja tykistötarpeita. Laivurit rahtasivat myös rannikon suunnasta telakoilta toiselle aseistusta. Susisaaren satamasta vietiin Kalvöseen *Älgenin* telakkatöihin 8 kappaletta dubbefalkonetteja ja halvslangoja (kummatkin pieniä tykkeitä). Tukholma sai purjekankaan raaka-ainetta, palttinaa, Uudenmaan rannikolta. Vuonna 1576 esimerkiksi Raaseporista sitä toimitettiin Tukholman laivakartanoon 815 kynnärää (498 m).⁵⁶

Ongelmallinen huolto

Uuden ajan alussa sotaväen huolto oli yksi suurimmista yhteiskunnallista ongelmista. Armeijan ja siviiliväestön, jos sellaisesti voi varhaisen uuden ajan osalta edes puhua, keskinäinen kanssakäyminen oli läheistä. Olen edellä nostanut esille vähän käsitellyn laivaston merkityksen sota-ajan rasisusten aiheuttajana. Laivasto oli suurinvestointi, johon liittyi laivojen kunnossapito ja niiden miehistöjen ylläpito. Useimmiten sotarasisusten on katsottu aiheutuneen varsinkin ratsuväen ja vähemmässä määrin jalkaväen aiheuttamasta liikkumisesta ja ylläpidosta. Vihollisen silmissä Helsinki oli laivaston takia sotilaallinen kohde, jonne pääsi yllättäen vain jäätä pitkin.

Ruotsissakin voimavarat oli venytetty äärimmilleen sotaväen huollon ja majoituksen eli *linnaleirien* takia. Majoitusrasitus johti Pohjanmaalla nuijasotaan (1596–1597). Rauhan aikana tilanne oli oikeastaan vielä pahempi, kun sotaväki oli linnaleireissä omassa maassa talonpoikien ja porvarien verovaroilla elätettävänä eikä ryöstämässä tai autoioittamassa vihollismaata. Kauko Pirinen mainitsee Savon historiassaan kiinnostavan vertailukohdan. Tavara, jota savolaisten talonpoikien elätettävänä ollut *oma sotaväki* oli samoihin aikoihin ollessaan linnaleirissä ryöstänyt, oli käytännössä täysin samaa kuin minkä venäläiset ryöstivät Uudeltamaalta: hevoset, lehmät, lampaat, siat, kattilat, kirveet, vilja, liha ja

51. KA 3365:43.

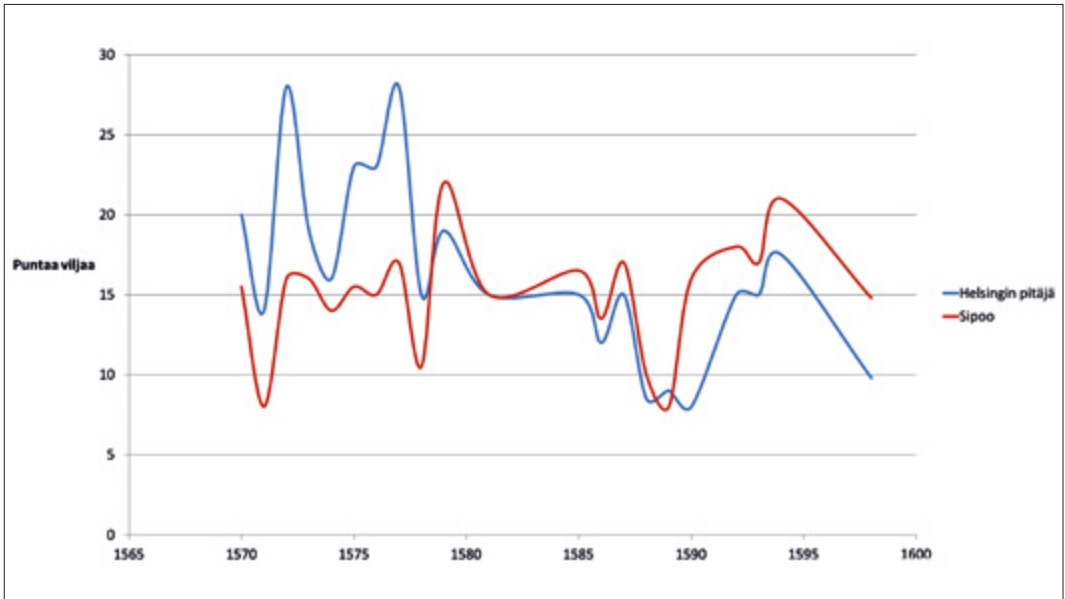
52. KA 3359:41v

53. KA 3389:43.

54. KA 3359:40v-41; KA 3365:43-43v; KA 3389: 43.

55. Helsingin kartanon ja voutikunnan tilikirja 1555–1556. KA 3048:47. Hopeaveroluettelo 1571. Uusimaa. Lauttasaari.

56. KA 3362:40v-42. Kalvö byggning. KA 3362:16

silava, vaatteet, vuodat ja turkikset. Tähän pitää tietysti lisätä vielä ihmiset.⁵⁷ Tataarihyökkäys oli tavallaan eräänlainen ylimääräinen linnaleiri, jonka vihollinen keräsi sotajoukolleen.

Venäläiset ymmärsivät jo pelkästään omien kokemustensa perusteella Ruotsin armeijan heikon kohdan, huollon, ja pyrkivät siksi hävittämään maaseutua. Venäläisten voimavarat eivät riittäneet Uudenmaan valloitukseen ja asukkaiden alistamiseen veronmaksajiksi – mihin Ruotsi oli Viipurin läänissä pyrkinyt – joten se joutui rajoittamaan strategiansa verovarojen ja ihmisten ryöstöön. Näinkin saatiin tavallaan alamaisia ja verotuloja. Moskova ja Ruotsi olivat sotilaallisesti epäsymmetrisiä. Nopeatempoinen ryöstösota oli tyypillistä altavastaajalle, jollainen Moskova oli Ruotsiin nähden varsinkin rannikoilla ja merialueilla.

Sodan tuhoja

Sota vaikutti varsinkin talonpoikien elämään monin tavoin rasituksena, eikä eri tekijöiden vaikutusta voi erotella toisistaan. Rasitukset olivat kokonaistaakka. Elinolot vaihtelivat sota-aikana jyrkästi satojen, apuverojen ja muiden vastoinkäymisten kuten kulkutautien ja katovuosien aaltoliikkeen mukaan. Vuoden 1577 hyökkäys on esimerkki 25-vuotisen sodan suoraista tuhoista.

■ Kaavio 2. Kymmenysverokertymän vaihtelut Helsingin ja Sipoon pitäjissä 25-vuotisen sodan aikana.

Vähäisimmät verokertymät ovat kummassakin pitäjässä 1570-luvulla sekä 1580-luvun lopulla.

Lähteet: KA 3313:32; 3330:34; 3338:45; 3345:36; 3357:63; 3357:68v; 3364:59; 3364:54; 3370:37; 3379:84; 3379:57; 3384:43; 3389:46; 3412:46; 3424:49; 3434:63; 3434:69v; 3440:53; 3447:52v; 3455:68; 3461:86; 3465:48; 3474:80.

Kaaviossa 2 on esitetty kymmenysverokertymän vaihtelut Helsingin ja Sipoon pitäjissä sodan aikana. Kaaviosta ilmenee, että veronmaksukyky heikkeni kolmessa kohtaa: Vuosina 1571, 1577 ja 1588–1589. Osaltaan kyseessä oli yleinen kehitys, sillä sota-aika heijastui koko maahan. Katovuosia oli ympäri Suomea. Verotaakka nousi koko maassa 1580-luvulla ja autiutilojen määrä lisääntyi. Samaan aikaan Ruotsi panosti laivaston ylläpitoon, niin kauppakovojen kuin sotalaivojenkin. Se näkyi verotuksen kasvuna ja siinä mitä veroparseleja kerättiin.⁵⁸

Uudellamaalla tuhot olivat idässä suuremmat ja ajallisesti varhaisemmat, mikä kertoo siitä, että venäläisten sotatoimet laajenivat Suomenlahdella länteen päin Helsingin pitäjään. Tämä käy ilmi, kun vuoden 1577 hyökkäystä verrataan

57. Pirinen 1982, 636.

58. Helge Pohjolan-Pirhonen, *Suomen historia 1523–1617*. WSOY 1960, 389; Orrman 1986, 158; Mäkinen 2002, 128, 200–203.

Taulukko 1. Autioituminen 1577

Autiotilojen osuus ja syy (vihollinen, köyhyys) vuonna 1577 Helsingin ja Sipoon pitäjissä verrattuna vuoteen 1571

	Taloja 1571	Vihollinen	Autiotilojen osuus (%) vuonna 1577	Köyhyys	Autiotilojen osuus (%) vuonna 1577
Helsinki	296	50	17	29	10
Sipoo	204	84	41	34	17
Yhteensä	500	134	27	63	13

Lähde: Porvoon läänin autioluettelo 1577 KA 3372: 21–24v.

Huom. Sarakkeissa "Vihollinen" ja "Köyhyys" on autioituneiden talojen lukumäärä vuonna 1577.

sitä edeltäneeseen vuoden 1571 hyökkäykseen. Vuonna 1571 Helsingin pitäjässä ei ollut yhtään taloa merkitty suoranaisesti vihollisen tuhoamaksi. Sen sijaan Porvoon ja Sipoon pitäjissä näitä "förbrände af Rytzen" ja "Öde af Rytzen" tiloja oli. Sipoon talonpoikia rasittivat pitäjän läpi teitä pitkin kulkevat omat sotajoukot. Rasmus oli kovinta teiden varsilla. Vuosina 1573–1575 pitäjän nimismiehen luona majoittui ratsu- ja jalkaväkeä mutta myös laivamiehiä: vuonna 1573 Simon Larssonin *Marian*-laivan 16 laivamiestä yöpyi nimismiehen luona.⁵⁹ Helsingissä oli vain yleisen köyhtymisen seurauksena autioituneita "öde af fattigdon" -tiloja. Nämä tilat olivat köyhtyneet oman armeijan aiheuttaman ryöstökulutuksen ja muiden edellä mainittujen sota-ajan yleisten rasitusten takia. Sama voidaan todeta muista läntisistä pitäjistä Espoosta ja Vihdistä.⁶⁰ Vihollisen suora tuho ei vielä ulottunut näihin – oman sotaväen aiheuttamat rasitukset kylläkin. Merisodan jatkuttua Suomenlahdella vihollisen tuhot näkyivät myös Helsingin pitäjässä vuonna 1577.

Taulukossa 1 on esitetty Helsingin ja Sipoon pitäjien autiotilojen määrä vuonna 1577 suhteutettuna vuoden 1571 hopeaveroluettelon tietoihin.⁶¹ Autioitumisen syyt ovat taulukossa vihollinen ja köyhtyminen. Ne eivät ole toisiaan poissulkevia syitä. Helsingissä vihollisen suora vaikutus (esimerkiksi ryöstö tai tuhopoltto) oli autioitumisen syynä harvemmin kuin köyhtyminen. Sipoossa vihollinen sen sijaan oli suurin syy autioitumiseen, mutta köyhtyneitäkin taloja oli enemmän kuin Helsingissä. Sipoossa vihollisen aiheuttama tuho oli erittäin merkittävää,

sillä 41 prosenttia taloista autioitui. Kruunulta jäi siis tämä osuus veroista saamatta ja sitä ei voitu kanavoida sodankäyntiin. Kummassakin pitäjässä vihollisen suora vaikutus oli autioitumisen syynä yleisin (27%) ja yleinen köyhtyminen (13%). Talojen köyhtyminen alkoi 1570-luvun alussa ja jatkui voimistuvaan tahtiin, kuten muuallakin maassa.⁶²

Sotaa käytiin keskisen Suomenlahden lisäksi myös Itä-Suomessa. Savossa talonpojat jättivät tilojaan köyhyyden ja vihollisen hyökkäysten takia. Pien-Savossa vihollisen hyökkäykset olivat Kauko Pirisen mukaan ylivoimaisesti suurin autioitumisen syy.⁶³ Kun Helsingin ja Sipoon alueen tuhoja verrataan muun tutkimuksen antamaan kuvaan, löytyy yhtäläisyyksiä. Anssi Mäkisen mukaan vuonna 1571 vihollisen pahin tuho Viipurin läänissä keskittyi rannikolle ja sen itäisiin osiin. Itse Viipurin kaupunki jätettiin Helsingin tapaan rauhaan. Venäläishyökkäykset saivat 1580-luvulla aikaan paljon tuhoa mutta rajallisella alueella. Vuonna 1582 venäläiset veivät vankeina Äyräpään kihlakunnasta 1400 ihmistä. Kannaksella surmattiin paljon ihmisiä eli tuho oli totaalaisempaa kuin Helsingin seudulla.⁶⁴ Vihollinen hyökkäsi toistamiseen 1590-luvulla aiheuttaen Koivistolla, Virolahdella ja Vehkalahdella laajaa tuhoa rannikolla menemättä sisämaahan. Mukana vietiin ihmisiä ja määrää oli paljon suurempi kuin Helsingissä ja Sipoossa: väestötappio rannikkokylistä Vehkalahdelta ja Virolahdelta oli 1125 ihmistä. Hyökkäyksillä ei sotatapahtumien kannalta ollut vaikutusta mutta ne aikaansaisivat turvattomuutta.⁶⁵

59. Rantanen & Kuvaja 1994, 281.

60. KA 1571:30–31v.

61. Autioitumisluettelo. Ödeslengd pro anno 1577 över Bårgolehn. Luettelossa on öde fiende / fattigdom. KA 3372: 20–27v.

62. Ks. Orrman 1986, 189–191.

63. Esim. Pirinen 1982, 164, 166, 624–645.

64. Sivonen 2018, 344. Ks. myös Mäkinen 2002, 119–120.

65. Mäkinen 2002, 121.

Hyötyjäkin oli

Laivureille sota oli tuottoisaa aikaa. Kuljetukset lisääntyivät sota-aikana, josta tuli normaalitytöitä. Osaavia keskipitkän matkan (Tallinna–Tukholma–Viipuri–Hanko) laivureita oli lähteiden valossa harvassa. Laivuri oli yleensä sama asia kuin luotsi. Tilitiedoissa toistuvat samat nimet samoista paikoista. Kuljetukset laivaveistämöille ja Helsingin kuninkaankartanon makasiineihin tehtiin veroluonteisina velvoitteina eli päivätöinä. Sen sijaan rannikkokuljetukset olivat usein palkallista laivurityötä. Laivurit olivat erikoismiehiä ja vuokratyövoimaa.⁶⁶ Kuten edellä kerrottiin, laivurit ansaitsivat hyvin. Laivureille myönnetty verovapaus oli heille erittäin suuri etu. Styrmanit olivat muuta väestöä varakkaampia. Heidän irtain omaisuutensa oli vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan noin 100–400 markkaa, kun se muulla väestöllä oli yleensä selvästi alle 100 markkaa. Vihollinen ymmärsi laivurien välineellisen roolin hyvin.

Toinen hyötyjien ryhmä olivat Helsingin kaupungin varakkaat porvarit. Myös Saartolaivaston komentaja Hans Björnram laajensi maaomaisuuttaan. Juhana III antoi hänelle kiitoksena palveluksistaan kruunulle läänityksenä tiloja Espoon Lähderannasta.⁶⁷ Eliitti pystyi hankkimaan autioituneita tiloja edullisesti itselleen. Tuuli Heinosen mukaan kruunu antoi ryöstetyn Mäkkylän kylän kaksi autiotilaa vuonna 1589 Helsingin pormestari Hans Olssonille velan maksuna. Uutta tilaa alkoi viljellä Per Erikson -niminen talonpoika, mutta hänkin köyhtyi myöhemmin. Myös Hans Olssonin jatkoi tilakauppojaan. Vuonna 1606 hän osti kaikki Mäkkylän autiotilat ja perusti kylään säteri- eli verovapaan asuinrälssitilan. Vuonna 1613 hän oli kylän ainoa veroa maksanut asukas. Autioituminen ja tilojen pitkäkestoinen köyhyys johtivat suurtilanmuodostukseen, kun autiotiloista muodostettiin uusia elinvoimaisia tiloja. Ilmiö oli maanlaajuinen. Toisten epäönni oli toisen onni.⁶⁸

Johtopäätökset

Helsingin perustaminen johti Suomenlahdella geopolitiittiseen muutokseen, jossa Uudenmaan

rannikosta tuli Liivinmaan sotatoimien sekä Narvan saarron tukialue. Helsingistä tuli kaappari- ja kaupunkipunkki. Tämä veti ymmärrettävästi Narvaa hallitsevan Moskovan Venäjän sotatoimia kaupungin ympäristöön. Helsingin lähimerialueelle muodostui Ruotsin alkavan Itämerenpolitiikan ja Narvan saarron takia yksi maailmanpolitiikan polttopisteistä. Moskovan Venäjän suuri päämäärä oli pääsy merelle. Viholliselle oli siksi tärkeää heikentää Ruotsin kykyä käyttää voimaa merellä. Sillä ei kuitenkaan ollut kuljetuslotjia lukuun ottamatta laivastoa, jolla vastustaa Ruotsin avomerilaivastoa. Tästä syystä se joutui hyödyntämään jäätyntä Suomenlahtea hyökkäyssissään, eikä Suomeen ollut avovedenkään aikaan helppo tulla. *Finska skären* tarkoitti Suomen labyrinttimäistä saaristoa, jonne yhdelläkään ulkomaalaisaluksella ei ollut asiaa ilman luotsia.

Kylmä ilmastovaihe mahdollisti jääsodan käynnin. Talvinen hyökkäys tuli mereltä yllätyksenä, mistä kertoo se, että ihmiset eivät ehtineet paeta vihollista metsiin. Vihollinen pystyi terrorisoimalla siviiliväestöä luomaan rajaseuduille turvattomuuden tunnetta. Helsingin seudulla tukikohta oli vain heikosti linnoitettu kaupunki ja sen kuninkaankartano. Suojana oli näihin aikoihin kuitenkin laivasto ja sen miehistöt.

Vuoden 1577 hyökkäyksen psykologinen vaikutus ihmisryöstöineen on täytynyt olla valtavan suuri. On hyvä yrittää hahmottaa inhimillinen todellisuus ja kokemusmaailma tilitiedoista saatujen lukumäärien ja prosenttien takana.⁶⁹ Valitettavasti tästä suoraan kertovia lähteitä ei ole, mutta voidaan soveltaa ”eläytyvää metodologiaa”. Rappasodat maalla ja jäällä jättivät pysyvän jälkensä kansanperinteeseen, ja siitä tuli osa Pohjo-lan ulkoista kuvaa ja brändiä, kuten Olaus Magnuksen jääsotaa esittelevän kuvaston yhteydessä esitettiin. Tataarihyökkäys oli merkittävä ja traumaattinen tapahtuma, mistä kertoo sekin, että taivalla nähtiin tällaisiin tapahtumiin toisinaan liitettyjä outoja näkyjä.⁷⁰ Ne ovat olleet helmi-kuulle tyypillisiä haloilmiöitä.

Venäläiskomentajilla oli riittävästi geopolitiikan tajutakseen Uudenmaan rannikon strategisen merkityksen Ruotsin maa- ja merisodan tuki-

66. Styrmanshyra esim. KA 3359:41v.

67. Ramsay 1924, 58.

68. Heinonen 2021, 101–102.

69. Österberg 1971.

70. Ramsay 1924, 208–209.

alueena. Tämä teki siitä hyökkäyskohteen. Asia voidaan tiivistää seuraavan jaottelun mukaisesti:

Uudenmaan rannikko viholliskohteenä:

- Uudenmaan rannikon maataloustuotannon heikentäminen
- Veronmaksukyvyyn heikentäminen ryöstämällä taloja ja verotavaraa
- Ihmisryöstöt maataloustyövoiman sekä laivatuotannon vähentämisenä
- Laivuritalouksien ryöstö ja sodan logistiikan heikentäminen

Uudenmaan rannikko sodan tukialueena:

- Uusimaa Liivinmaan sodan takamaastona (*hinterland*)
- Helsinki laivastotukikohtana
- Laivaveistämöt
- Laivurien asuinpaikka

Suomen Tallinnan vastaisen rannikon merkityksen ymmärsi myös Tallinnaan piirittänyt Feodor Ivanovitj Mstislavskij. Tallinna sai lahden takaa täydennystä ja Helsingin suojissa oli Ruotsin Suomenlahden laivasto. Geopoliittinen käänne teki Suomenlahdesta strategisesti alueen, jonka merkitys kasvoi. Susisaari oli jo 1500-lulla jossain määrin linnoitettu. Siellä oli tykkejä ja Helsingin saariston kapeikoissa ”kuninkaan virroissa” kierteli aseistettuja vartioveneitä.⁷¹ Saarella oli jo jonkinlainen satamakin Tykistölahdessa. Se oli myös laivaston ohella syy – ehkä jopa ”huoneenkorkeuksia ahtojääröykkiöitäkin” tärkeämpi tekijä – mikseivät tataarit helmikuussa 1577 yrittäneet tunkeutua Helsinkiin asti. Suuren merilinnoituksen paikka Helsingin edustalle oli jo asemoitu.

Mikko Huhtamies on varhaisen uuden ajan merihistoriaan erikoistunut dosentti Helsingin yliopistossa.
Sähköposti: mikko.huhtamies@helsinki.fi

71. Helsingin kartanon tilikirja 1558–1558. KA 3095:77.

Anna Repo

Ruoka, luokka ja affektit 1500-luvun lopun italialaisessa visuaalisessa kulttuurissa

Ruoka alkoi näkyä kuvataiteessa aivan uudella tavalla 1500-luvun lopun Italiassa. Kun renessanssin¹ kuvataide oli keskittynyt pitkälti uskonnollisten ja mytologisten aiheiden kuvaamiseen, 1600-luvun lähestyessä niiden rinnalle tuli arjen kuvauksia, joissa ruoka oli keskeisessä osassa. Nämä niin kutsutut genremaalaukset tai laatukuvat² toivat hyvin erilaisen näkökulman ruokaan ja syömiseen kuin renessanssin aikana ilmestynyt – lähinnä eliitin ruokailutottumuksia ja terveysihanteita esittelevä – ruokakirjallisuus.

Maalauksissa kuvattiin yläluokan sijaan työväkeä, kuten myyjiä, keittiöapulaisia tai jopa teurastajia ja teokset sijoittuivat usein markkinoille, keittiöihin tai ruokapöydän ääreen. Inspiraationa teoksille toimivat flaamilaisitaiteilijoiden Pieter Aertsenin ja Joachim Beuckelaerin ruokaa pursuavat markkinakuvaukset, jotka olivat päätyneet Italiaan Affaitati- ja Farnese -sukujen kautta.³ Vaikka flaamilaisvaikutteet olivat italialaisissa teoksissa selvästi nähtävissä, poikkesivat ne esikuvistaan siinä, että italialaismaalaukset eivät sisältäneet raamatullisia kohtauksia ja niissä alempiluokkaiset hahmot esitettiin usein ylikorostuneeseen seksuaalisina ja vailla itsehillintää.

Tässä artikkelissa tarkastelen kahden esimerkkiteoksen, Bartolomeo Passerottin *Iloisen seurueen* (*Allegra compagnia*, noin vuodelta 1577) sekä Vincenzo Campin *Ricotansyöjien* (*I mangiatori di ricotta*, noin vuodelta 1580) kautta 1500-luvun lopun italialaisten genremaalauksen affektiivisuutta. Tutkin, kuinka teokset välittivät ja tartuttivat negatiivisia affekteja ja tunteita alempien luokkien ruokakulttuuriin ja ruokakulttuurista, ja kuinka teoksissa luokka, ruoka ja seksuaalisuus kietoutuivat toisiinsa kiehtovalla ja hämmäntävällä tavalla. Artikkelini tarjoaa myös esimerkin siitä, että kuvallinen lähdeaineisto ja erityisesti kuvataiteen käyttö ovat historian tutkimuksessa hedelmällisiä. Vaikka ymmärrys kuvallisen lähdeaineiston potentiaalista onkin lisääntynyt viime aikoina merkittävästi, on kuvien käyttö historian tutkimuksessa edelleen melko vähäistä kirjallisiin lähteisiin verrattuna.

Aiempi renessanssin ruokakulttuuria käsittelevä tutkimus on pohjautunut pitkälti kirjallisten lähteiden tarkasteluun.⁴ Toki myös visuaalista aineistoa on hyödynnetty, mutta se on toiminut lähinnä tukena tai lisänä kirjallisille lähteille, ei itsenäisenä ja ensisijaisena lähdeaineistona. Tässä artikkelissa asetelma on käännetty päin-

1. Viittaan tässä renessanssiin nimenomaan kuvataiteen tyylisuuntana, joka vaikutti Italiassa 1400-luvun alusta 1500-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin. Aikakautena katson renessanssin käsittävän vielä koko 1500-luvun.
2. Genremaalauksella tai laatukuvalla tarkoitetaan arkista elämää kuvaavaa maalausta. Tieteen termipankki, hakusana "genremaalaus", <https://tieteentermipankki.fi/wiki/Taidehistoria:laatukuva> (14.3.2022). Ensimmäisinä genremaalauksina pidetään 1600-luvun alankomaalaisia kansankuvauksia, mutta tässä artikkelissa käytän käsitettä kuvaamaan 1500-luvun lopun italialaisia arjen kuvauksia, sillä teokset sopivat genremaalauksen määritelmään, eikä sopivampaakaan käsitettä ole. Lisäksi muun muassa taidehistorioitsija Sheila McTighe on käyttänyt käsitettä *genre painting* Vincenzo Campin, Bartolomeo Passerottin sekä Annibale Carraccin teoksiin viitaten.
3. Sheila McTighe, *Foods and the Body in the Italian Genre Paintings, about 1580*. Campi, Passarotti, Carracci. *The Art Bulletin* 86:2 (2004), 301.
4. Ks. esimerkiksi Ken Albala, *Eating Right in the Renaissance*. University of California Press 2002; Claudio Benporat, *Cucina e convivialità italiana del cinquecento*. Leo S. Olschki Editore 2007; Joan Fitzpatrick, *Renaissance Food from Rablais to Shakespeare. Culinary Readings and Culinary Histories*. Ashgate 2010; Pina Palma, *Savoring Power, Consuming the Times. The Metaphors of Food in Medieval and Renaissance Italian Literature*. University of Notre Dame Press 2013. Poikkeuksina haluan mainita kaksi artikkelia taidehistorian puolelta, McTighe 2004; Siv Tove Kulbrandstad Walker, *Appetites. Food, Eating and the Senses in Sixteenth-Century Italian Art*. Teoksessa Alice E. Sanger & Siv Tove Kulbrandstad Walker (toim.) *Sense and the Senses in Early Modern Art and Cultural Practice*. Ashgate 2012.

vastoin: maalaukset ovat ensisijainen aineisto, jota kirjalliset lähteet täydentävät.

Tunteiden historiasta kirjoittaneet Margrit Pernau ja Imke Rajamani tuovat esiin, kuinka tunteiden historiaa tutkittaessa vain kieleen ja kirjallisiin lähteisiin keskittymällä ohitetaan tunteiden eri ilmaisutapojen rikkaus, sillä tunteita käsitteellistetään ja niiden merkityksiä ilmaistaan tekstien lisäksi kuvissa, äänissä, tiloissa, ihmisten liikkeissä, arkkitehtuurissa, jopa ruoassa.⁵ Pernau ja Rajamani korostavat myös kehollisuuden ja aistien merkitystä tunteita tutkittaessa, sillä kaikki havainnot ja tulkinnat ympäröivästä kulttuurista sekä materiaalisesta todellisuudesta tapahtuvat kehojen ja aistien kautta. Artikkelissani, jossa tarkastelen tunteita ruoan ja syömisen kontekstissa, kehollisuuden ja aistien merkitys on erityisen tärkeää, sillä syöminen, jos mikä, on kehollista ja aistillista toimintaa.

Kuvien tulkinnassa olennaista ei ole ainoastaan se, miltä kuvat näyttävät vaan se, kuka ja kuinka teoksia katsoo. John Berger korostaa, että kuvien merkitykset eivät synny vain siitä, mitä kuvat näyttävät vaan minkälaisiin *katsomisen tapoihin* (*ways of seeing*) ne kutsuvat. Bergerin mukaan katsoessamme kuvaa emme koskaan katso ainoastaan yhtä asiaa, vaan myös suhdetta asian ja itsemme välillä.⁶ Tämä on keskeistä myös artikkelin esimerkkiteoksia tulkittaessa. Vaikka 1500-luvun genremaalauksissa esitettiin alempia yhteiskuntaluokkia sekä vaatimattomampaa ruokakulttuuria, on olennaista huomata, etteivät teokset silti olleet alempien luokkien tekemiä eivätkä heille suunnattuja. Maalauksia katsoivat ja niitä ostivat luultavasti lähinnä yläluokkaan kuuluvat, ja teokset kutsuivat heitä – Bergeriä mukaillen – tietynlaiseen katsomiseen tapaan. Teosta katsoessaan he eivät siis vain katsoneet niissä näkyviä alempiluokkaisia hahmoja, vaan myös itseään suhteessa näihin hahmoihin.

Affektiivisuuden käsitteen kautta artikkeli tarjoaa tuoreen näkökulman perinteisen länsi-

maisena kuvataiteen tulkintaan, sillä visuaalisen kulttuurin affektiivisuutta on aiemmin tarkasteltu lähinnä nykytaiteen kontekstissa.⁷ Teosten affektiivisuudella viitataan niiden voimaan herättää katsojissa kehollisia, tunnepitoisia reaktioita. Affektiivisuutta analysoitaessa tukeudun Sara Ahmedin teoriaan tunteiden tarttumisesta. Ahmedin mukaan tunteet eivät *ole* meissä, vaan ne tarttuvat meihin toistettujen tekojen ja toimintojen seurauksena.⁸ Vaikka tunne syntyisikin välittömästi ja se olisi voimakas ja fyysinen, pohjaa se aina johonkin aiemmin koettuun, opittuun ja havaittuun. Koska kokeminen, oppiminen ja havaitseminen tapahtuu aina tietyssä kulttuurisessa ja ajallisessa ympäristössä, ovat myös tunteet kulttuurisia ja muutoksille alttiita. Näin ollen menneisyyden tunteita ja niiden ilmaisutapoja on aina tarkasteltava siinä kulttuurisessa ja ajallisessa kontekstissa, jossa ne ovat syntyneet.

Vulgaarit ruoat ja niiden syöjät

Bolognalaistaiteilija Bartolomeo Passerottin (1529–1592) *Iloinen seurue* on hämmäntävä teos. Teoksessa kuusihenkinen seurue – viisi ihmistä ja yksi koira – on ahtautunut tiiviisti pöydän ääreen, ehkä juhlimaan jotakin. Oikeanpuolimmaisessa reunassa harmaanhapsinen ja karkeapiirteinen mies puristaa vieressä olevan puolialastoman ja romuluisen naisen rintaa. Mies on pukeutunut valkoiseen paitaan ja punaiseen liiviin, kun taas naisella on antiikkiin viittaava kaapu ja kampa. Kaapuun on pukeutunut myös vasemmalla oleva mies, joka tuo asuineen ja ruukkuineen mieleen viinin jumala Bacchuksen. Takana olevat rodullistetut mies ja nainen ovat täysin uppoutuneina toisiinsa ja tuijottavat toisiaan suut avonaisina, kellertävät silmät kiiluen. Miehen kädessä on lasi, joka on kohotettu ikään kuin maljan nostamiseksi. Kaikkien hahmojen suut ovat auki paljastaen harvat hampaat tai roikkuvan kielen. Ihmishahmojen lisäksi naisen ja kaapuun pukeutuneen miehen välissä on koira, joka sek-

5. Margrit Pernau & Imke Rajamani, Emotional Translations. *Conceptual History Beyond Language. History and theory* 55:1 (2016), 46–47.

6. John Berger, *Ways of seeing. Based on the BBC Television Series with John Berger*. British Broadcasting Corporation & Penguin Books 1972, 9.

7. Ks. esim. Marie-Luise Angerer, Feeling the Image. Some Critical Notes on Affect. Teoksessa Oliver Grau & Thomas Veigl (toim.) *Imagery in the 21st Century*. MIT Press 2011, 219–233; Ann Schilo (toim.) *Visual Arts Practice and Affect. Place, Materiality and Embodied Knowing*. Rowman & Littlefield International 2016.

8. Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotions*. Edinburgh University Press 2014. Ks. myös Elina Halttunen-Riikosen suomennos *Tunteiden kulttuuripolitiikka*. Niin & näin 2018.

roikottaa kieltä suustaan. Ruokapöydällä, valkoisen pöytäliinan päällä lojuu asetelmanomaisesti kaksi sämpylää, pala makkaraa, yksi kokonainen valkosipuli, halkaistu viikuna sekä lasi viiniä.

Kuten maalauksen seurue, myös ruokayhdistelmä tuntuu jotenkin sattumanvaraiselta. Leipä ja viini ovat kristillisiä symboleja, mutta muuten uskonnollisuus on teoksesta kaukana. Myös aterian näkökulmasta yhdistelmä vaikuttaa erikoiselta – leipä, makkara ja viikuna ehkä sopisivat nautittavaksi viinin kanssa, mutta valkosipulia tuskin kukaan söisi sellaisenaan, ellei se ole tarkoitettu jonkinlaiseksi rohdoksi. Syötävää on viidelle ihmiselle muutenkin hyvin niukasti eikä kukaan hahmoista tunnu edes kiinnostavan huomiota ruokiin. Ruoat näyttävät aivan koskemat-

■ Kuva 1. Bartolomeo Passarottin maalaus *Illoinen seurue* noin vuodelta 1577. Teos on yksityisomistuksessa. Lähde: Wikimedia Commons.

tomalta, korkeintaan viiniä on saatettu nauttia. Näin ollen voidaankin olettaa, että ruoat toimivat teoksessa ensisijaisesti symboleina ja näennäisestä sattumanvaraisuudesta huolimatta ruoka-aineet on tarkkaan mietitty.

Renessanssin aikana monilla ruoka-aineilla oli vahvoja luokkaa symboloivia merkityksiä. Aikakauden ravitsemusoppi pohjasi antiikin aikana syntyneeseen humoraalioppiin, jonka mukaan ihmisen terveys perustui neljän ruumiinnesteen – veren, liman sekä mustan ja keltaisen sapen –

tasapainoon. Kaikenlaisten sairauksien, vaivojen ja mielenkuohuntojen katsottiin näin ollen johdettavan nesteiden epätasapainosta ja avaimena tasapainon saavuttamiseen nähtiin oikeanlaiset elämäntavat, kuten sopiva liikunta, uni ja erityisesti ravinto.⁹

Siihen, minkälaisen ravinnon kenellekin katsottiin sopivan, vaikuttivat monet eri tekijät, kuten ikä, sukupuoli ja temperamentti, mutta ennen kaikkea luokka.¹⁰ Aikakauden ruoka- ja terveystieteiden kirjoittajat varoittelivat riskeistä, joita vääränlaisena pidetyn ruoan nauttiminen syöjälle aiheutti.¹¹ Käytännössä kirjoitukset olivat suunnattu ylä- ja keskiluokalle ja niissä kehoitettiin välttämään alempiin luokkiin ja maalaisiin liitettyjä ruokia, kuten juureksia, papuja tai sianlihaa. Tätä perusteltiin luokkien välisillä fyysisillä eroilla, kuten sillä, etteivät yläluokkaisten herkat vatsat ja sirot kehot kestä samoja ruokia kuin fyysisistä työtä tekevien ja raavaiden maalaisten vatsat. Yhtä lailla fyysisistä työtä tekevien alempien luokkien oli haitallista tai jopa vaarallista syödä eliitin kevyitä ja hienostuneita ruokia.¹²

Passerottin teoksen ruoat sisältävät viittausta alhaiseen statukseen ja seksuaalisuuteen. Vaaleat sämpylät ovat ruoista ainoita, joihin ei renessanssin aikaan liitetty epäilyttäviä mielikuvia – itse asiassa niitä pidettiin jopa luksustuotteina.¹³ Tästä syystä onkin kiinnostavaa, että Passerotti on kuvannut sämpylät teokseensa. Viittaako arvokas leipä ehkä tilanteen erityislaatuiseen tai juhlaan vai onko Passerotti pyrkinyt leivällä tuomaan esiin hahmojen nousukasmaisuutta tai yritystä imitoida eliittiä? Selkeästi alempiin luokkiin liitetty ruoka-aineet ovat sen sijaan valkosipuli, makkara ja tumma punaviini. Valko-

sipuli oli alempien luokkien suosiossa, sillä se oli edullinen tapa saada maukkautta ruokaan.¹⁴

Maan alla kasvavat kasvit miellettiin tosin muutenkin maalaisten ja alempien luokkien ruoiksi, kun taas lähellä Jumalaa olevat ruoka-aineet, kuten korkealla puissa kasvavat hedelmät nähtiin ihanteellisena ruokana eliitille. Lihatuotteista makkarat olivat niitä, joita vähävaraisempienkin ruokapöydissä saattoi näkyä.¹⁵ Näistä syistä sekä makkara että valkosipuli leimautuivat köyhien ja maalaisten ruoiksi, joita kaupunkieliitti alkoi vältellä. Nämä mielikuvat välittyvät vahvasti myös aikakauden ruokakirjallisuudesta. 1500-luvulla elänyt luonnontieteilijä Constanzo Felici kertoo eri kasveja ja niiden käyttöä esittelevässä oppaassaan valkosipulin olevan suosittu etupäässä maalaisten keskuudessa ja kuvailee sen tuoksua kamalaksi.¹⁶

Baldassare Pisanelli piti valkosipulin käyttöä jopa vaarallisena ja varoitti valkosipulin olevan haitallinen aivojen, näön ja pään toiminnalle, aiheuttavan janoa ja vahingoittavan raskaana olevia naisia. Toisaalta hän arveli, että valkosipuli voisi myös parantaa seksuaalisen haluttomuuden, kirkastaa äänen sekä tappaa (ilmeisesti kehossa elävät) madot.¹⁷ Täysin pannassa valkosipuli ei tainnut ollut paremmissakaan piireissä, sillä yhdessä renessanssin ajan suosituimman keittokirjan, Bartolomeo Scappin *Operan* ohjeissa valkosipuli mainitaan.¹⁸

Kuluneen sanonnan mukaan olet, mitä syöt. Ken Albala kuvaa kirjassaan *Eating Right in the Renaissance*, kuinka vulgaari ja maalaismainen ruoka teki syöjästä vulgaarin ja maalaismaisen, yhtä lailla kuin ruoka, joka symboloi vaurautta, hienostuneisuutta ja valtaa, siirsi ominaisuudet

9. Heikki Mikkeli, *Hygiene in the Early Modern Medical Tradition*. Suomalainen Tiedeakatemia 1999, 14–18, 59–60.

10. Albala 2002, 6, 184.

11. Lääkäri Castore Durante esimerkiksi varoittaa sianlihan olevan vahingollista joutilaille ja herkille kehoille ja luettelee runsaasti erilaisia vaivoja, joihin lihan syöminen voi johtaa, kuten pahoinvointisuus sekä munuais kivien saaminen. Samassa kirjassa Durante ylistää fasaanin lihan erinomaisuutta ja kutsuu sitä varsinaiseksi prinssien ja suurten herrasmiesten ravinnoksi, joka parantaa vaivan kuin vaivan, mutta toteaa sen sopimattomaksi maalaisille tai työväelle. Castore Durante, *Tesoro della sanità*. Francesco Zannetti 1586, 195–196, 217–218.

12. David Gentilcore, *Food and Health in Early Modern Europe. Diet, Medicine and Society, 1450–1800*. Bloomsbury Academic 2016, 51.

13. Paul H. D. Kaplan, Bartolomeo Passarotti and "Comic" Images of Black Africans in Early Modern Italian Art. Teoksessa Angela Rosenthal, David Bindman & Adrian W. B. Randolph (toim.) *No Laughing Matter. Visual Humor in Ideas of Race, Nationality, and Ethnicity*. Dartmouth College Press 2016, 26.

14. Raffaella Sarti, *Vita di casa. Abitare, mangiare, vestire nell'Europa moderna*. Editori Laterza 1999, 220.

15. Albala 2002, 194.

16. Constanzo Felici, *Del'insalata e piante che in qualunque modo vengono per cibo dell'homo*. QuattroVenti [1572] 1986, 34.

17. Baldassare Pisanelli, *Trattato della natura de' cibi et del bere*. Gio. Alberti 1586, 44.

18. Bartolomeo Scappi, *Opera*. 1570, 7, 79.

syöjäänsä.¹⁹ Toisaalta tietyt ruoka-aineet alettiin kokea epäilyttävinä juuri siitä syystä, että ne liitettiin yhä vahvemmin köyhiin ja maalaisiin ja niitä kuvailtiin huonosti sulaviksi, jalostamattomiksi tai haiseviksi. Myös *Iloisessa seurueessa* rinnakkain kuvatut vulgaareina pidetyt ruoka-aineet sekä kontrolloimattomat, alempiin luokkiin kuuluvat kehot vahvistavat ja tartuttavat toisiinsa epämiellyttäviä mielikuvia, ruokien herättämien affektien tarttuessa kehoihin ja kehojen herättämien tuntemusten tarttuessa ruokiin.

Sara Ahmedin mukaan ruoan potentiaali inhon herättäjänä perustuu siihen, että se on kytköksissä aisteihin, jotka vaativat läheisyyttä – tunto- ja makuaistiin – ja siihen, että “otamme ruoan sisällemme”. Inhon tunteen tarttuminen itseen ei kuitenkaan vaadi välttämättä inhottavan ruoan syömistä, vaan jo läheisyys inhottavaan objektiin voi tuntua loukkaukselta kehollisia rajo-

■ Kuva 2. Vincenzo Campin maalaus *Ricotansyöjät* noin vuodelta 1580. Teos sijaitsee nykyään Musée des Beaux-Arts de Lyonissa. Lähde: Rama, Wikimedia Commons, Cc-by-sa-2.0-fr.

jamme kohtaan. Ahmed katsoo myös, että inhoa tunteva keho tuntee myös eräänlaista raivoa siitä, että inhottava objekti on päässyt tarpeeksi lähelle kuvottaakseen ja että inhon kokemus on kokemus joutumisesta jonkin sellaisen alaiseksi, jonka on torjunut.²⁰

Ahmedin teoriaa mukaillen voidaan katsoa, että inho voi tarttua myös maalauksen välityksellä. Näin ollen, vaikka 1500-luvun katsoja ei Passerottin maalausta katsoessaan ollutkaan fyysisesti samassa tilassa epämiellyttävinä pidettyjen ruokien ja kehojen kanssa, on maalaus voinut saada hänet haluamattaan tuntemaan kehos-

19. Albala 2002, 184

20. Ahmed 2014, 83–86.

saan, miltä niiden koskeminen, maistaminen ja haistaminen tuntuisivat.

Myös Vincenzo Campin *Ricotansyöjissä* alhaiseen luokkaan ja rahvaanomaiseen ruokaan liittyvät epäilyttävät mielikuvat ja affektit kietoutuvat tiukasti yhteen. Toisin kuin *Iloisessa seurueessa*, Campin teoksessa todella syödään. Maalauksessa vasemmalla kuvatun miehen aukinainen suu on täynnä valkoista juustoa, kun hänen vieressään oleva hahmo taas on juuri ohjaamassa lusikkaa suuhunsa. Kaksi oikeanpuolimmaista hahmoa, mies ja nainen, eivät ole vielä ehtineet maistaa ricottaa, mutta hekin pitelevät lusikkaa kädessään, mies juustoa lautaselta kauhoen. Hahmot todella tuntuvat nauttivan, jopa himoitsevan ruokaa eivätkä peittele ahnauttaan. Seurueen alhaisen luokan voi tunnistaa heidän vaatetuksestaan, auringossa tummuneista, uurteisista ihoistaan sekä fyysisessä työssä vahvistuneista kehoistaan.

Valkosipulin ja makkaran lailla myös juustot saivat renessanssin ruokakirjoittajilta melko kriittisen arvion. Baldassare Pisanellin mukaan ricotta on syötävää, jos se on tehty erinomaisesta maidosta ja se nautitaan aivan tuoreena, runsaan sokerin kanssa pieninä annoksina. Samalla hän kuitenkin korostaa, että ricotta sopii lähinnä nuorille, koleerisille ja heille, jotka raatavat paljon, toisin sanottuna työvälle.²¹ Ricotta mainitaan epäilyttävässä valossa myös runoilija Giovanni Mauron runossa, jossa hän tekee pilkkaa Latiumin alueen maalaisnaisista, kuvaillen heitä seuraavasti:

Mutta kuten luonto heidät puhtaasta mudasta loi, niin he kulkevat siinä koristeltuna päästä varpaisiin;... heidän paksut hiuksensa ovat täiden metsä, ja hampaat peittyneet ricottaan, / ja rinnat roikkuvat polviin saakka.²²

Runon perusteella voidaan olettaa ricotan olleen tyypillistä maalaisten ruokaa, mutta kiinnostavaa

kuvauksessa on myös se, kuinka siinä liitetään maalaisuus ja alhainen luokka siivottomuuteen ja hygienian puutteeseen.

Vihjaamalla huonoon hygieniaan ja likaisuuteen luodaan vahva mielikuva ihmisen epämielilyttävydestä ja inhottavuudesta. Renessanssin aikana hygieniaa ja siisteyttä alettiin pitää yhä suuremmassa arvossa, mikä näkyi varakkaimmissa ruokapöydissä esimerkiksi omien lautasten, lusikoiden, veitsien ja lautasliinojen käytön yleistymisessä.²³ Olennaista onkin huomata, ettei siisteys tarkoittanut ainoastaan näkyvän lian puutetta, vaan ollakseen siisti oli myös taidettava oikeanlaiset pöytätavat. Renessanssin Italian siisteyskäsitystä tutkineen Douglas Biow'n mukaan siisteys liitettiin vahvasti ihmisen sivistykseen, kunniakkuuteen, itsekuuriin ja -kunnioitukseen, statukseen ja sosiaaliseen erottautumiseen.²⁴

Campin teoksessa seurueen alhaista statusta alleviivataan ricotan ohella nimenomaan ruokailijoiden käytöksellä ja pöytätapojen puuttumisella. Hahmojen avoin nautiskelu ja ahnaus sekä auki olevat suut ovat omiaan aiheuttamaan pahennusta, mutta tätä lisää entisestään se, että vaikka jokaisella syöjällä on kyllä oma aterimensa, he kauhovat juustoa yhdestä ja samasta astiasta.

Galateossa, yhdessä renessanssin ajan tunnetuimmista käytösoppaista, Giovanni della Casa toteaa, että on pöyristyttävää tarjota seuralaiselleen viinilasia, johon omat huulet ovat jo koskeneet, puhumattakaan siitä, että tarjoaisi haukkua hedelmästä, jota on jo itse syönyt.²⁵ Ricotansyöjien tapa jakaa juusto antaakin ymmärtää heidän viis veisaavan hygieniasta ja näin ollen, sen lisäksi että he näyttäytyvät ylä- tai keskiluokkaisen katsojan silmissä sivistymättöminä, leimaantuvat he myös likaisiksi.

Antropologi Mary Douglasin tunnetun teorian mukaan lika on ainetta väärässä paikassa.²⁶ Näin ollen liaksi voidaan katsoa myös sylki, jonka syöjä tai juoja mahdollisesti jättää juomalasiin, juus-

21. Pisanelli 1586, 132.

22. "Ma come la Natura tutte quante / Di pura terra fe', così sen vanno / Di quella ornate dal capo alle piante;... 'e i capei folti, bosco da pidocchi, / E gli denti smaltati di ricotta, / E le poppe, che van fin'a i ginocchi!" Giovanni Mauro, Capitoli delle donne di montagna. Teoksessa *Il Primo Libro Dell' Opere Burlesche Di M. Francesco Berni, Di M. Gio. della Casa, Del Varchi, Del Mauro, Di M. Bino, Del Molza, Del Dolce, e Del Firenzuola*. [n.1530] 1723, 96–97.

23. Sarti 1999, 177.

24. Douglas Biow, *The Culture of Cleanliness in Renaissance Italy*. Cornell University Press 2006, 17.

25. Giovanni Della Casa, *Galateo*. Einaudi [1558] 1990, 5.

26. Mary Douglas, *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Routledge & Kegan Paul 1966. Ks. myös Virpi Blomin ja Kaarina Hazardin suomennos *Puhtaus ja vaara. Rituaalisten rajanvedon analyysi*. Vastapaino 2000.

toon tai haukkaamaansa hedelmään. Luomalla mielikuvaa likaisuudesta tartutetaan taas tehokkaasti epämiellyttäviä ja negatiivisia affekteja teoksen hahmoihin. Jos siisteys nähdään Biow'n väitteen tapaan merkinä ihmisen itseurista, kunniakkuudesta ja statuksesta, voidaan siivottomuus taas tulkita näiden kaikkien puutteena. Lisäksi likaisuus, kuten myös epämiellyttävä ruoka, voi herättää kehossa voimakkaitakin inhon tunteita, sillä silloinkin, kun lika – kuten Campin teoksen tai della Casan esimerkin kohdalla sylki – ei ole nähtävissä, se voi tarttua ja liata itsen. Voi toisaalta olla, että juuri lian näkymättömyys tekee siitä niin pelottavan ja vaarallisen: kun lika ei ole nähtävissä, sitä on myös vaikeampi vältellä.

Ylevät ja alhaiset aistit

Renessanssin aikaan oikeanlaiset pöytätavat, hygienia ja siisteys kuuluivat olennaisesti sivistyneeseen ruokailuun, mutta lisäksi katsottiin, että aterian tuli miellyttää ruokailijan aisteja monipuolisesti. Eliitin juhla-ateriat olivat moniaistillisia kokemuksia, joissa niin mauilla, tuoksuilla, miellyttävällä äänimaisemalla kuin estetiikalla oli oma tehtävänsä. Tunto- ja makuaisteja pidettiin yleisesti aisteista alhaisimpina, mutta juhla-ateriat pyrkivät estetisoimaan niitä integroimalla ne ylevämpänä pidettyihin kuulo- ja näköaisteihin.²⁷ Estetiikka ei tosin ollut itseisarvo, vaan musiikin, kauniin kattauksen ja hyvien tuoksujen katsottiin myös herättelevän ruokahalua ja auttavan ruoansulatuksessa.²⁸

Jos ihanteellinen ateria muodostui musiikista, miellyttävistä tuoksuista, kauniista asettelusta sekä tietenkin herkullisista ja eleganteista ruoista, ovat *Iloisen seurueen* ja *Ricotansyöjien* ateriat kaukana ihanteesta. Molemmissa teoksissa ruoan esillepano on askeettinen, eikä varsinaisesta kattauksesta voida puhua. Ricotta on asetettu koruttoman metallilautasen päälle ja sitä syödään yhtä koruttomilla metallilusikoilla ja puukauhalla. Passerottin teoksen ruoat on sen sijaan laskettu suoraan valkoisen pöytäliinan päälle, eikä astioita

tai aterimia viinilaseja ja -ruukkuja lukuun ottamatta ole lainkaan.

Myös teosten värimaailma on hillitty, mikä ei tietenkään ole sattumaa. Renessanssin aikana värien käyttö oli tapa erottautua ja väreihin saattoi sisältyä monenlaisia viestejä. Väreistä kalleimpia olivat muun muassa voimakkaat karmininpunainen ja purppura, mistä johtuen ne olivat eliitin suosiossa. Sävyyn piti kuitenkin olla juuri oikea. Vaikka syvä karmininpunainen edusti luksusta, kirkas verenpunainen – jolla on maalattu *Ricotansyöjien* vasemmanpuolimmaisen miehen lakki sekä vihreäpukuisen naisen kaulakoru – liitettiin muun muassa aggressiivisiin tunteisiin, intohimoon, prostituoituihin sekä juutalaisiin.²⁹ Punaista kaulakorua ja lakkia lukuun ottamatta molempien seurueiden vaatteet ovat sävyiltään melko haaleita, mikä on jälleen yksi tapa viestiä heidän yhteiskunnallisesta statuksestaan: alempien luokkien vaatteet olivat joko värjäämättömiä tai värjätty edullisilla ja hailakoilla kasviväreillä, joiden intensiteetti katosi vähitellen vaatteiden kuluessa.³⁰

Teosten hajumaailma ei tietenkään välity visuaalisesti, mutta on helposti kuviteltavissa. Ruoka-aineista valkosipulilla, salamilla sekä juustolla on voimakkaat ominaistuuksunsa, joita usein pidetään epämiellyttävinä. Vaikka ricotta on juustoksi melko miedonhajuinen, aikana ennen teollisia valmistustapoja senkin tuoksu saattoi olla paljon tämän päivän ricottaa voimakkaampi.³¹ Voidaan myös katsoa, että olennaisempaa kuin se, kuinka voimakkaasti teoksissa esitetyt ruoka-aineet todella tuoksuvat on se, minkälainen reaktio hajuihin viittaamalla saadaan aikaan. Riittää, että katsoja näkee valkosipulin Passerottin teoksessa ja hänelle jo syntyy vahva mielikuva sen läpituokevasta hajusta. Ruoka-aineiden lisäksi teosta katsoessa on helppo kuvitella viiniltä tai juustolta tuoksuvat hengitykset sekä vaatteiden läpi puskevan hien hajun. Molemmissa teoksissa hahmot ovat hyvin lähellä, melkein kiinni toisissaan. Vaikka teosten rajauksen vuoksi emme

27. Niall Atkinson, *The Social Life of the Senses. Architecture, Food, and Manners*. Teoksessa Herman Roodenburg (toim.) *A Cultural History of The Senses. In the Renaissance*. Bloomsbury Academic 2014, 21.

28. Atkinson 2014, 34–35.

29. Carole Frick, *Body and Clothing*. Teoksessa Amy Buono & Sven Dupré (toim.) *The Cultural History of Color in the Renaissance*. Bloomsbury Academic 2021, 89, 93–94.

30. Frick 2021, 89, 101–102.

31. Piero Camporesi, *The Anatomy of the Senses. Natural Symbols in Medieval and Early Modern Italy*. Polity Press 1994, 44–45.

tiedä, minkälaisessa tilassa seurueet ovat, synnytti tiiviistä asettelusta mielikuva ahtaasta tilasta, jossa ilma on lämmin ja painostava ja tuoksut toisiinsa vahvasti sekoittuneita.

Kuten tuoksujen historiaa tutkinut Constance Classen on todennut, läpi historian ja kulttuurien vallitsevien luokkien on ollut tapana ylläpitää itsestään kuvaa hyväntuoksuista tai tuoksuittomina, kun taas alempiin luokkiin on liitetty mielikuvia pahanhajuisuudesta.³² Tätä väitettä vasten ei ole yllättävää, että monet voimakkaantuoksuiset ruoat, kuten juuri valkosipuli ja juustot leimautuivat alempien luokkien ruoiksi. Lisäksi tuoksut olivat merkityksellisiä siitäkin syystä, että niiden katsottiin olevan kytköksissä ihmisen terveyteen. Tuoksut nähtiin materiaalisina – ne pystyivät ”tunkeutumaan” kehoihin ja jopa sairastuttamaan ihmisiä.³³ Hyvien tuoksujen taas uskottiin voivan tervehdyttää sekä fyysistä että henkistä hyvinvointia.³⁴ Viittaamalla pahanhajuisuuteen Passerottin ja Campin teokset eivät siis vain luo kuvaa seurueen likaisuudesta ja epämiellyttävyydestä, vaan sisältävät ajatuksen siitä, ettei samassa tilassa oleminen olisi hyväksi terveydelle.

Tuoksuja vaikeampaa on kuvitella Campin ja Passerottin teosten äänimaailmaa. *Iloisen seurueen* kaapuun pukeutuneen miehen apposen auki olevan suun voisi kuitenkin olettaa päästävän ilmoilleen voimakkaan äänen. Mies on useasti tulkittu punaliivisen miehen kilpailijaksi ja avonaisen suun on katsottu ilmaisevan huutoa.³⁵ Miehen ja pariskunnan välillä ei kuitenkaan ole minkäänlaista vuorovaikutusta eikä mikään muukaan oikein tunnu viittaavan siihen, että käynnissä olisi kilpailu puolialastoman naisen huomiosta. Sen sijaan kaapuun pukeutuneen miehen hieman punertava nenä ja viiniruukku

viittaavat hänen humaltuneisuuteensa ja näin ollen huutelu ja kiihtymys voisivat olla seurausta päihtyneestä tilasta.

Olipa syy huutoon mikä tahansa, se on jälleen yksi osoitus hahmojen kontrolloimattomuudesta ja alkukantaisuudesta. Voimakkaiden äänien tai riitelyn ei katsottu sopivan sivistyneeseen käytökseen ja varsinkaan ruokapöytään, huudosta puhumattakaan. Vuonna 1528 julkaistu Baldassare Castiglione *Hovimies* kuvaa ihanteellista puheilmaisuutta seuraavanlaisesti: Puhuesssa on käytettävä:

hyvää ääntä, ei liian heikkoa ja pehmeää, sellaista kuin naisen, eikä niin karua ja rämi-sevää kuin maalaismiehen, vaan sointuvaa, selvää, hiljaista ja rauhallista, moitteettoman ääntämyksen sekä soveliaan käyttäytymisen ja eleiden ohella. Nämä koostuvat nähdäkseni tietyistä koko ruumiin liikkeistä, eivät teennäisistä ja väkinäisistä, vaan hillityistä, kasvojen pysyessä rauhallisina, silmien liikkeiden luodessa suloa sanoihin ja niihin sointuessa ja puhujan ilmaistessa myös eleillään parhaansa mukaan tarkoitustaan ja tunnettaan.³⁶

Castiglione kuvaukseen peilaten voi ajatella, että kilpailija rikkoo sopivuuden rajoja äänekkyyden lisäksi rajuilla kehon liikkeillä sekä kasvojen ilmeillä. Vaikka Castiglione kuvaus liittyi nimenomaan hovimiehen käytökseen, pidettiin hillittyä käytöstä ja äänenkäyttöä, tunteiden hallintaa sekä hienovaraista kehonkieltä yleisestikin merkinä sivistyneisyydestä ja eleganssista, kun taas voimakkaat tunteenilmaisut, karkea käytös ja äänen korottaminen olivat selkeitä etikettivirheitä.³⁷

Myös della Casa korostaa oikeanlaisen äänenkäytön merkitystä ja katsoo, ettei ole sopivaa

32. Constance Classen, *The Odor of the Other. Olfactory Symbolism and Cultural Categories. Ethos* 20:2 (1992), 136.

33. Karen Raber, *The Common Body. Renaissance Popular Beliefs*. Teoksessa Linda Kalof & William Bynum (toim.) *A Cultural History of the Human Body in the Renaissance*. Berg 2010, 110.

34. Camporesi 1994, 44.

35. Vuonna 1678 ilmestyneessä teoksessaan *Felsina Pittrice* Carlo Cesare Malvasia tulkitsi kaapuun pukeutuneen miehen punaliivisen miehen huutavaksi kilpailijaksi. Kaplan 2016, 24. Malvasian tulkintaa on toistettu myös myöhemmissä analyyseissä *Iloisesta seurueesta*. Ks. Kaplan 2016; Angela Ghirardi, *Bartolomeo Passerotti Painter (1529–1592). General Catalogue. Bartolomeo Passerotti Pittore (1529–1592). Catalogo Generale*. Luisa editore 1990.

36. “...come la voce bona, nō troppo sottile, o molle come di femina, ne anchor tanto austera, e horrida, che abbia del rustico, ma sonora, chiara, suave, et ben cōposta cō la pronuntia espedita & co i modi, et gesti convenienti, li quali, al parer mio, consistono in certi movimenti di tutto'l corpo non affettati, ne violenti, ma temperati con un volto accōmodato & con un mover d'occhi che dia gratia & s'accordi con le parole & che piu si po signifiçi anchor co i gesti la intentione, et affetto di colui che parla.” Baldassare Castiglione, *Il libro del cortegiano del conte Baldesar Castiglione*. Filippo Giunta 1531, 35–36. Suomennos J. A. Hollo, *Hovimies*. WSOY 1957, 65.

37. Sandra Cavallo & Tessa Storey, *Healthy Living in Late Renaissance Italy*. Oxford University Press 2014, 45–46.

”korottaa ääntään kuin julkinen kuuluttaja”³⁸ Samoin hän paheksuu suuresti malttinsa menettämistä ruokapöydässä. Tuohtumusta ei tule della Casan mukaan missään tapauksessa näyttää pöytäseurueelleen, sillä he ovat tulleet paikalle viihtymään ja pahan mielen ilmaiseminen tartuttaisi ikävän tunnelman myös heihin.³⁹ *Iloisen seurueen* kaapuun pukeutunut mies ei selkeästi ole kuunnellut della Casan neuvoja, tosin hänen käytöksensä ei vaikuta seuralaisia juuri vaivaavan.

Iloisessa seurueessa ja *Ricotansyöjissä* myös maku- ja tuntoaistit ovat läsnä. Campin teosta katsellessa voi lähes maistaa pehmeän ja heraisen ricotan ja tuntea, kuinka se sulaa hitaasti suuhun. Teoksen hahmoille syöminen on nautinto, minkä he osoittavat katsojalle avoimesti. Se, että Campi on kuvannut teoksessaan syömistä ja vieläpä siitä nauttimista, oli 1500-luvun taiteessa hyvin harvinaista. Vaikka ruoka-aiheiset kuvaukset yleistyivät kuvataiteissa, itse syömisestä aktia ei teoksissa juuri koskaan näytetty.⁴⁰ On mahdollista, että syömisestä katsottiin olevan niin intiimiä toimintaa, ettei sen kuvaamista katsottu soveliaaksi. Lisäksi syynä oli varmasti se, että makuaistia pidettiin alhaisena, himoon ja seksuaalisuuteen liitettynä aistina.⁴¹ Niissä harvoissa 1500-luvun teoksissa, joissa syömistä on todella kuvattu, syöjät onkin esitetty epäilyttävässä valossa, paheellisina, mutta myös huvittavina ahmatteina. Campin teos on tästä malliesimerkki.

Passerottin teoksessa ei syödä, mutta sen sijaan siinä on kuvattu monenlaisia kosketuksia, joilla koetellaan tai jopa rikotaan aikakauden sovinnaisuuden rajoja. Uuden ajan alussa yksityisyyttä ja omaa tilaa alettiin arvostaa aiempaa enemmän. Julkisia kiintymyksen osoituksia, toisen koskettamista ja kehojen läheisyyttä saatettiin katsoa pahalla, vaikka yksityisessä piirissä ne toki olivat sallittuja.⁴² Passerottin teoksessa fyysisistä etäisyyttä hahmojen välillä ei ole. Punaliivisen miehen pitkäkyntiset sormet puristavat puoli-alastoman naisen rintaa pariskunnan poskien kiinnittyessä toisiaan vasten ja seurueen keskellä olevan koiran lämmin ja karhea turkki hankautuu

kilpailijan ja naisen ihoa vasten. Toisiaan koskevat myös tummaihoisen mies ja nainen, joiden suut ovat lähestymässä toisiaan. Teoksen hahmot eivät peittele haluaan koskettaa ja tulla kosketetuksi.

Kuvaamalla intiimejä ja yleensä muiden katseelta piilossa olevia tilanteita, Passerotti sai luultavasti aikalaiskatsojan vaivaantumaan ja tunteemaan, että hän on todistamassa jotain, jota hänen ei kuuluisi nähdä. Tilanteen epäsovinnaisuutta korostaa se, että hahmot on kuvattu mahdollisimman epämiellyttäväksi, epänormatiiviksi *toisiksi*. Kuvaustyyllillään Passerotti poikkesi tavasta, jolla kosketusta, alastonta naiskehoa ja seksuaalisuutta oli aikakauden kuvataiteessa totuttu kuvaamaan ja sai näin hahmojen välisen fyysinen läheisyyden tuntumaan katsojasta sopimattomalta.

Siv T. K. Walker esittää, että alhaisiksi luokiteltuja aisteja kuvaava 1500-luvun italialainen taide, Campin ja Passerottin genremaalaukset lukien, haastoi perinteisen käsityksen aistien hierarkiasta. Walker perustelee väitettään taiteilijoiden hienosisisellä tavalla käsitellä kyseisiä aisteja – kuinka he onnistuivat kuvaamaan pintojen tekstuuri lähes aistittaviksi ja kuinka ruokien hajut ja maut pyrkivät herättämään katsojassa tunnepitoisia reaktioita.⁴³ Maku- ja tuntoaistien ja esimerkiksi syömisestä kuvaaminen oli toki osoitus siitä, että niitä pidettiin kuvaamisen arvoisina teemoina eikä liian maallisina tai arkisina esitettäväksi kuvataiteessa. Myös teosten korkean tason voi tulkita taiteilijoiden arvostukseksi aihetta kohtaan. Tästä huolimatta ainakaan *Ricotansyöjien* tai *Iloisen seurueen* humoristinen ja paheksuva tapa, jolla hahmot ja heidän aistillisuutensa on kuvattu, ei anna olettaa, että teokset olisivat pyrkinet muuttamaan mielikuvaa maku- ja tuntoaistien alemmuudesta, päinvastoin.

Himo ja yleisyynti

Eliitin juhla-aterioiden kohdalla aistillisuuden katsottiin ylevöittävä ruokailukokemusta, osoittavan hienostuneisuutta ja tekevän hyvää tervey-

38. ”Non istà bene alzar la voce a guisa di banditore”. Della Casa [1558] 1990, 47.

39. Della Casa [1558] 1990, 14.

40. Bendiner 2004, 23.

41. Constance Classen, *The Deepest Sense. A Cultural History of Touch*. University of Illinois Press 2012, 75.

42. Roger Chartier, *Forms of Privatization*. Introduction. Teoksessa Philippe Ariès, Roger Chartier & Georges Duby (toim.) *A History of Private Life. 3 Passions of the Renaissance*. Belknap Press of Harvard University Press 1989, 163–164.

43. Walker 2012, 124.

delle. Alempien luokkien kohdalla aistillisuus koettiin kuitenkin ensisijaisesti uhaksi. Vaarallisina pidettiin erityisesti syömiseen välittömästi kytkeytyvät aisteja, eli tunto- ja makuaisteja, jotka liitettiin alempien luokkien lisäksi alempina pidettyihin, ei-eurooppalaisiin rotuihin, naisiin ja eläimiin.⁴⁴ Vaikka kyseisten aistien katsottiin myös olevan erityisesti naisille hyödyksi – niitä nimittäin tarvittiin monissa naisille kuuluneissa töissä, kuten ruoanlaitossa, siivoamisessa sekä hoivassa – piili niissä vaaransa, sillä niiden katsottiin kytkeytyvän seksuaalisuuteen ja johtavan ylikorostuneeseen himoon.⁴⁵

Ricotansyöjissä ja *Iloisessa seurueessa* nämä aisteihin liittyvät uhat tulevat näkyviksi. Passerottin teos on tässä suhteessa Campin maalausta eksplisiittisempi ja provosoivampi – se ei vain hienovaraisesti vihjaile, vaan härnää ja vaivaanuttaa. Hahmojen estoton käytös on varmaankin hätkähdyttänyt 1500-luvun katsojaa, ja teoksen affektiivisuutta on lisännyt se, että siinä seksuaalisuus ja himo yhdistyvät groteskeihin, *toiseutettuihin*, kehoihin. Kuvaamalla hahmot groteskeiksi, ei-normatiivisiksi, teokset ovat tarjonneet katsojalle *toisen*, jota paheksua ja moralisoida, jolle nauraa ja josta erottautua.

Renessanssin italialaisessa kirjallisuudessa on lukuisia kuvauksia ikäänntyneestä ja vastenmielisestä seksityötä tekevästä naisesta. Passerottin teoksen nainen muistuttaa kovasti näitä kuvailuja ja siksi voidaan olettaa myös hänen olevan prostituoitu. Teksteissä prostituoitu nainen nähtiin kehollisesti epämuodostuneena, hillittömänä sekä rappeutuneena ja niissä kauhisteltiin hänen rumuuttaan, haisevaa henkeään, pitkiä kynsiään, puuttuvia hampaitaan, riippuvia rintojaan ja harvoja hiuksiaan. Ennen kaikkea olennaista oli vanhuus.⁴⁶ Tällä haluttiin korostaa naisen epäviehättävyyttä, mutta varmasti myös ”epäluonnollisuutta”, joka korkean iän ja korostuneen seksuaalisuuden yhdistelmään on liitetty.

Passerottin kuvaaman prostituoidun kehoa voidaankin tarkastella groteskin käsitteen avulla.

Patrizia Bettellan mukaan groteski keho liitetään usein ihmisiin, jotka määrittyvät marginaalisuutensa kautta, kuten juuri prostituoituihin. Groteski keho voidaan nähdä vastinparina normatiivisena pidetylle keholle ja näin ollen se on kaikkea mitä normatiivinen ei ole: avoin, ylitsevuotava, inhottava, kuriton, yliseksuaalinen ja epäkäytännöllinen, jopa ruma tai vastenmielinen.⁴⁷ Tätä myös Passerottin nainen on: vailla kuria tai häveliäisyyttä, monin tavoin liiallinen. Lisäksi hänen vastenmielisyytensä tartuttaa epäilyksiä myös punaliiviseen mieheen: miten hän on valmis koskettamaan naista tämän inhottavuudesta huolimatta?

Passerottin seurueeseen kuuluu myös tummaihoisen pariskunta, joka on kuvattu teoksen keskelle, muiden hahmojen taakse. Prostituoitujen tapaan ei-valkoiset kehot olivat (myös) renessanssin aikaan voimakkaasti marginalisoituja. Mies pitää kädessään viinilasia, mutta pariskunnan avonaiset suut eivät tavoittele juomaa tai ruokaa, vaan toisiaan. Hahmojen korostettu seksuaalisuus, paksut huulet, avonaiset suut ja naisen eksoottiset korut tuovat mieleen stereotyyppisen ja rasistisen tavan, jolla rodullistettuja ihmisiä on myöhemmässä länsimaisessa taiteessa kuvattu paljonkin, mutta varhaisempia verrokkeja teokselle on vaikea löytää. Edesmenneen taidehistorioitsija Federico Zerin mukaan Passerottin teos onkin yksi varhaisimpia seksualisoidun rasismien kuvauksia.⁴⁸

Taidehistorioitsija Paul H.D. Kaplan tarkastelee *Iloista seuruetta* artikkelissaan *Bartolomeo Passerotti and “Comic” Images of Black Africans in Early Modern Art* nimenomaan rodun näkökulmasta ja jakaa Zerin näkemyksen. Kaplan toteaa, etteivät *Iloisen seurueen* sisältämät rasistiset asenteet sinänsä olleet täysin uusia 1500-luvun lopun Italiassa, mutta Passerotti oli luultavasti ensimmäisiä taiteilijoita, joka visualisoi asenteet maalaukseen.⁴⁹

1500-luvun lopulla tummaihoisten hahmojen kuvaaminen taiteessa ei ollut kovin yleistä, eteen-

44. Classen 2012, 75.

45. Constance Classen, *The Witch’s Senses. Sensory Ideologies and Transgressive Femininities from the Renaissance to Modernity*. Teoksessa David Howes (toim.) *Empire of the Senses. The Sensual Culture Reader*. Berg 2005, 70–71.

46. Patrizia Bettella, *The Marked Body as Otherness in Renaissance Italian Culture*. Teoksessa Linda Kalof & William Bynum (toim.) *A Cultural History of the Human Body in the Renaissance*. Berg 2010, 150–152.

47. Bettella 2010, 150.

48. Federico Zeri, *La Percezione Visiva dell’Italia e degli italiani nella storia della pittura*. Teoksessa Ruggiero Romano, Corrado Vivanti & Lucio Gambi (toim.) *Storia D’Italia. Vol. 6, Atlante*. Einaudi, Torino 1976, 71.

49. Kaplan 2016, 40.

kään *Iloisen seurueen* kaltaiseen ”humoristiseen” tapaan ja Kaplan pyrkii artikkelissaan ymmärtämään mahdollisia motiiveja tai vaikutteita Passerottin rodullistetulle parille. Hän tuo esiin, kuinka tummaihoiset kehot on länsimaisessa taiteessa yhdistetty ruokaan tai ruoanlaittoon ja mainitsee sekä kirjallisuudesta että kuvataiteesta esimerkkejä tummaihoisten kokkien tai tarjoilijoiden kuvauksista.⁵⁰ Esimerkkien yhteys Passerottin rodullistettuun pariin jää kuitenkin löyhäksi. Mikään Passerottin teoksessa ei viittaa siihen, että tummaihoisen mies ja nainen olisivat tarjoilijoita saatikka kokkeja, joten yhteys ruokaan ei synny sitä kautta.

Sen sijaan, kuten Kaplan itse toteaa, teoksessa pari liitetään ruoan, viinin, avonaisten suiden ja himokkuuden kautta lihallisuuteen, seksuaalisuuteen ja elämellisyys. Olennaista ei siis ole läheisyys ruokaan sinänsä, vaan se, mitä kaikkea ruoka teoksessa edustaa: himoa, seksuaalisuutta, alhaista statusta ja syntisyyttä. Teoksen leimallisin motiivi tuntuukin olleen mahdollisimman groteskin – vastenmielisen, alaluokkaisen ja koomisena pidetyn – seurueen kuvaaminen, ja voi hyvin olla, että Passerotti on päätenyt maalamaan rodullistetun pariskunnan mukaan ainoastaan korostamaan seurueen ”alkukantaisuutta”, seksuaalisuutta ja hillittömyyttä.

Groteskin käsitteen avulla voidaan tarkastella myös Campin teoksessa esiintyviä alempiluokkaisia maalaiskehoja. Suhteessa kaupunkeihin, jonne sekä valta että kulttuuri keskittyivät, maaseutu nähtiin periferiana ja siellä asuvat ihmiset ikään kuin vastakohtana kaupunkien sivistyneelle eliitille. Talonpojat ja muut maalaiset olivat usein koomisten näytelmien ja runojen aiheita, joissa heidät kuvattiin humoristisessa valossa. Campin ricotansyöjät sopivat hyvin tyypilliseen maalaisen representaatioon: he ovat vähään tyytyväisiä, halujensa johdateltavissa, rotevia, karkeapiirteisiä, huonokäyttöisiä ja hieman naurettavia. Myös teoksen ainoa nainen on kuin malliesi-

merkki stereotypisestä maalaisnaisesta, *contadinasta*: punaposkinen, suuririntainen, runsasmuotoinen ja antelias.⁵¹

Passerottin naihahmon tapaan Campin *contadina* on hyvin seksualisoitu ja myös hänet on tulkittu mahdollisesti prostituoiduksi.⁵² Vihreän mekon kaula-aukko on niin avoin, että se lähestulkoon paljastaa rintamuksen, kaulassa roikkuvat kirkkaanpunaiset helmet ja naisen viekoitteleva katse on kohdistettu teoksen katsojaan, kun taas hänen vieressään olevan miehen silmät tuijottavat naisen povea. Bettellan ajatusta mukaillen sekä *Ricotansyöjien* miesten että naisen groteskius syntyy normatiivisuuden vastaisuudesta: itsehillinnän, sivistyneen käytöksen sekä siveyden puutteesta.

Teokset kuvaavat himoa ja seksuaalisuutta monin tavoin ja varsin eksplisiittisesti, mutta niissä on myös hienovaraisempia viittauksia seksuaalisuuteen. Campin teoksessa kuvattu kauha viittaa seksin harrastamiseen, sillä seksuaalisessa kanssakäymisessä katsottiin ”nesteiden sekoittuvan”. Ricotta taas liitettiin värinsä ja koostumuksensa vuoksi siemennesteeseen.⁵³ Passerottin *Iloisen seurueen* makkaran voi tulkita merkitsevän miehen, viikunan naisen sukupuolieliimiä. Myös viiniruukku liitettiin naisen seksuaalisuuteen. Valkosipulin sen sijaan katsottiin lisäävän seksuaalista halua ja sen kynsillä viitattiin miehiin seksuaalisuuteen.⁵⁴

Tämänkaltaiset ja paljon suorasukaisemmatkin viittaukset erotiikkaan sekä ruoka-aineet metaforana seksuaalisuudelle olivat varsin yleisiä myöhäisrenessanssin italialaistaiteilijoiden ja -kirjailijoiden keskuudessa, kuten John Varriano on osoittanut.⁵⁵ Kyseessä ei tosin ollut mikään täysin uusi ilmiö – hedelmiä oli toki käytetty länsimaisessa kuvataiteessa symboloimaan kiusausta, syntiinlankeemusta ja seksuaalisuutta jo ennen 1500-lukua sisältäen viittauksen Raamatun kertomukseen Aatamin ja Eevan lankeamisesta kiellettyyn hedelmään.⁵⁶ Jos teoksia tarkastelee

50. Kaplan 2016, 31.

51. Bettella 2010, 152–154.

52. Franco Paliaga, *Vincenzo Campi. Scene del quotidiano*. Skira 2000, 160.

53. Patricia Simons, *The Sex of Men in Premodern Europe. A Cultural History*. Cambridge University Press 2011, 269.

54. Guido Ruggiero, *Machiavelli in love. Sex, Self, and Society in the Italian Renaissance*. Johns Hopkins University Press 2007, 20; Minerva Keltanen, *Serenade to a Cat. An Iconography of Laughter*. Helsingin yliopisto 2020, 102.

55. John Varriano, Fruits and Vegetables as Sexual Metaphor in Late Renaissance Rome. *Gastronomica. The Journal of Critical Food Studies* 5:4 (2005), 8–14.

56. Ken Bendiner, *Food in Painting*. Reaktion Books 2004, 12.

kristinuskon näkökulmasta, voi niiden nähdä kuvaavan myös kahta seitsemästä kuolemansyynistä: edellä käsiteltyä himoa sekä ylensyöntiä.

Vaikka renessanssin aikaan ihanteellinen ateria oli runsas ja juhla-ateriat jopa ylitsepur-suavia, samaan aikaan kristillisessä kulttuurissa myös paheksuttiin ylenpalttista ruoankulutusta ja ruoalla koreilua.⁵⁷ Kiinnostavaa on, että vaikka 1500-luvulla alemmat luokat saattoivat syödä ajoittain hyvinkin niukasti tai nähdä jopa nälkää, silti juuri heidät esitettiin genremaalauksissa kyltymättöminä ahmatteina, kuten Campin *Ricotansyöjissä*. Toki jatkuva niukkuus saattoi johtaa siihen, että silloin harvoin, kun ruoasta ei ollut pulaa, sitä syötiin ahnaasti, mutta yleisesti katsoen ylenpalttisuus oli eliitin, ei alempien luokien pahe.

Ylensyönnin historiaa tutkineen Susan E. Hillin mukaan keskiajalla ylensyönti oli itse asiassa moraalinen kysymys ja näin ollen ylensyöjän leiman saaminen ei välttämättä vaatinut yletöntä syömistä eikä lihavuutta, vaan pelkkä moraalinen heikkous riitti.⁵⁸ 1500-luvun loppupuolella ylensyönti alettiin liittää aiempaa voimakkaammin lihavuuteen ja siihen alettiin suhtautua terveydellisenä ongelmana, mutta samalla ylensyönti oli edelleen myös merkki ahneudesta ja synnistä.⁵⁹ Passerottin tai Campin hahmoja ei voi pitää lihavina, mutta ahneita ja ahnaita he kyllä ovat. *Ricotansyöjissä ja Iloisessa seurueessa* kehojen kokoa olennaisempaa onkin se tapa, jolla kehoja käytetään. Hahmot eivät istu hillitysti paikallaan ja syö ruokaansa suu kiinni vaan paljastavat ruokaa täynnä olevat suunsa, harvat hampaansa ja roikkuvat kielensä. He eivät peittele ruoan tuottamaan mielihyvää tai himoa, vaan osoittavat sen auliisti.

Ihmisen katsotaan erottuvan muista eläimistä juuri itsehillinnällään ja kontrollillaan, mutta Passerottin ihmishahmojen estoton ja paheksuttavana pidetty käytös ikään kuin alentaa heidät samalle tasolle teoksen ainoan eläimen, koiran kanssa. B. Ann Tlusty on tuonut esiin, kuinka uuden ajan alun saksalaisissa juomiskuvauksissa eläimiä käytettiin kuvastamaan, kuinka alkoholi saa ihmisen järjiltään ja käyttäytymään eläimen tavoin.⁶⁰ Alison Stewartin mukaan saksalaisessa visuaalisessa kulttuurissa erityisesti siat ja koirat toimivat vertauskuvana ihmisen humalaiselle ja ahmattimaiselle käytökselle.⁶¹ Mielikuva koirasta ahneuden ja syöpöttelyn symbolina on lähtöisin Raamatusta ja tämä mielikuva vaikutti renessanssin ajan taiteessa ja kirjallisuudessa myös Saksan ulkopuolella.⁶² Näin ollen voimme ehkä tulkita, että myös *Iloisen seurueen* koira symboloi ahmattimaisuutta ja itsehillinnan puutetta ja korostaa ihmishahmojen paheksuttavaa eläimellisyyttä.

Campin ja Passerottin teokset antavat ymmärtää, että myös renessanssin aikana ylensyönnissä katsottiin olevan kyseen tietynlaisesta luontelaadusta. Ylensyöjä oli joku, joka ei välittänyt kohtuudesta tai itsehillinnästä, vaan asetti oman nautintonsa moraali- ja soveliaisuusääntöjen yläpuolelle. Passerottin teoksessa pelkkä ruokien läsnäolo, hahmojen hillittömyys ja korostunut seksuaalisuus loivat jo itsessään kuvan hahmojen ahmattimaisuudesta, sillä aikakaudella ihmisen, joka ei kyennyt hillitsemään seksuaalisia halujaan ei katsottu myöskään kykenevän hillitsemään itseään ruokapöydässä ja päinvastoin.⁶³

Ricotansyöjien himo ruokaa kohtaan on tehty hyvin näkyväksi ja ahnaus ja nautiskelu ovat jälleen yksi tapa osoittaa hahmojen liiallisuus.

57. Caroline Walker Bynum, *Holy Feast and Holy Fast. The Religious Significance of Food to Medieval Women*. University of California Press 1987, 34–36.

58. Susan E. Hill "The Ooze of Gluttony". Attitudes Towards Food, Eating, and Excess in the Middle Ages. Teoksessa Richard Newhauser (toim.) *The Seven Deadly Sins. From Communities to Individuals*. Brill 2007.

59. Anu Korhonen, *Silmän ilot. Kauneuden kulttuurihistoriaa uuden ajan alussa*. Atena 2005, 52–54.

60. B. Ann Tlusty, *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*. University Press of Virginia 2001, 60.

61. Alison Stewart, Paper Festivals and Popular Entertainment. The Kermis Woodcuts of Sebald Beham in Reformation Nuremberg. *The Sixteenth Century Journal* 24:2 (1993), 311–12, 315–316, 339; Alison Stewart, Taverns in Nuremberg Prints at the Time of the German Reformation. Teoksessa Beat Kümin & B. Ann Tlusty (toim.) *The World of the Tavern. Public Houses in Early Modern Europe*. Ashgate 2002, 110.

62. Laura Deborah Gelfand, *Our Dogs, Our Selves. Dogs in Medieval and Early Modern Art, Literature, and Society*. Brill 2016, 338–339.

63. Korhonen 2005, 52.

Toki yletön nautinnonhalu saattoi herättää myös huvittuneisuutta aikalaikatsojan silmissä, niin estottomaksi syöpöttely on kuvattu. Teoksen vasemmanpuoleisin hahmo on ahtanut suunsa niin täyteen juustoa, että syöminen näyttää olevan jopa hankalaa. Sheila McTighe tulkitsee Campin teoksen olevan nurinkurinen tulkinta italialaisesta sanonnasta, joka jakaa aiemmin esitellyn Pisanellin näkemyksen ricotan syömisestä: juusto on terveellistä niukasti nautittuna.⁶⁴

Todellisuudessa alempia luokkia vaivasi pikemminkin köyhyys kuin ylensyönti. Ajoittain heitä uhkasi jopa nälänhätä, vaikka tämä ei genremaalauksissa näkynekkään.⁶⁵ Ken Albala katsoo, että tapa, jolla renessanssin ruokakirjoittajat kuvasivat alempia luokkia iloisina ja vähään tyytyväisinä juntteina, joiden kehoille sopii parhaiten yksinkertainen ja jopa askeettinen ruoka, oli keino ohittaa se tosiasia, että eteenkin 1500-luvulla ruoasta oli aika ajoin todella kova pula ja moni näki nälkää.⁶⁶ David Gentilcore taas tuo esiin, kuinka terveys- ja ruokakirjailijat uskoivat köyhien ja oppimattomien olevan kykenemättömiä tekemään päätöksiä omasta terveydestään ja toisaalta olevan luonnostaan niin terveitä, ettei heille ollut tarvetta kirjoittaa.⁶⁷

Ruoka- ja terveyskirjallisuudessa vaikuttanut ylenkatsova, huvittunut ja välinpitämätön asenne alempia luokkia ja köyhiä kohtaan on vahvasti nähtävissä myös *Iloisessa seurueessa* ja *Ricotansyöjissä*, kuten useissa muissakin aikakauden genremaalauksissa. Albalan tulkintaa soveltaen voidaankin ehkä katsoa, että taidetta ostaneen yläluokan oli helpompi katsella maalauksen hupsuja, vähään tyytyviä ja ahneita moukkia kuin saada teosten kautta jatkuvaa muistutusta yhteiskunnan köyhimpien kärsimyksestä ja puutteesta. Teokset saattoivat toki vedota yläluokkaan siitäkin syystä, että ahneus ja himo koskettivat myös eliittiä, vaikka näitä ominaisuuksia ei haluttukaan itsessä tunnistaa. Näin ollen teokset saattoivat tarjota yläluokalle keinon tarkastella kyseisiä ominaisuuksia etäisyyden päästä ja siten peilata niitä itseensä.

Alempien luokkien liiallisuus

Olen tässä artikkelissa pyrkinyt osoittamaan, kuinka monin eri tavoin 1500-luvun lopun italialaiset genremaalaukset välittivät ja tartuttivat negatiivisia ja epämiellyttäviä affekteja sekä tunteita alempien luokkien ruokakulttuuriin ja ruokakulttuurista. *Iloisessa seurueessa* ja *Ricotansyöjissä* alempiluokkaisia hahmoja ja heidän ruokailutottumuksiaan leimaa monenlainen liiallisuus: Campin ja Passerottin hahmot ovat liian eläimellisiä, vulgaareja, likaisia, himokkaita ja seksuaalisia.

Mielikuvilla epämiellyttävästä aistimaailmasta, kuten hahmojen ja ruokien pahoista tuoksuista tai häiritsevistä kosketuksista ja äänistä tarutettiin katsojaan inhon ja epämiellyttävyyden tunteita. Alhaiseen statukseen, seksuaalisuuteen ja maalaismaisuuuteen viittaavat ruoat korostavat hahmojen luokkaa ja vulgaariutta, mutta niitäkin olennaisempia ovat puutteellinen hygienia, huonot pöytätavat ja vääränalainen estetiikka. Esimerkiksi Passerotin seurueen alhainen status syntyy sen häpeilemättömästä, kontrolloimattomasta ja jopa vastenmieliseksi kuvatusta käytöksestä, eivätkä teoksessa kuvatut eliitin suosiossa olleet vaaleat sämpylät pysty tasoa nostamaan. Ruokakirjallisuudesta toisaalta löytyy esimerkkejä siitä, kuinka leimallisesti köyhien ruokina pidetyt raaka-aineet, kuten valkosipuli, sopivat myös parempiosaisten pöytiin, etenkin, jos ne olivat oikeaksi katsotulla tavalla valmistettuja. Todennäköisesti ruoka-aineiden luokkasidonnaisuus ei käytännössä ollutkaan niin jäykkää, kuin mitä ravitsemus- ja terveyskirjailijoiden näkemysten pohjalta voisi olettaa.

Passerottin ja Campin teokset kuvaavat alempien luokkien ruokailutottumuksia ja pöytätapoja ylhäältä katsoen, paheksuen ja moralisoiden, mutta myös naureskellen huvittuneina heidän yksinkertaisille nautinnoilleen ja estottomalle käytökselleen. Ne tekevät alemmista luokista karikatyyrin, toisen, jota vasten itseään voi peilata. Olennaista onkin huomata, että vaikka teokset kuvaavat alempia luokkia, ne antoivat

64. McTighe 2004, 320.

65. Eric R. Dursteler, Food and Politics. Teoksessa Ken Albala (toim.) *A Cultural History of Food in the Renaissance*. Berg 2012, 91.

66. Albala 2002, 200.

67. Gentilcore 2016, 24.

materiaalia nimenomaan yläluokan identiteetin rakentamiseen.

Artikkelissani osoitan, kuinka monenlaisia hedelmällisiä näkökulmia kuvat ja erityisesti kuvataide lähdeaineistona voi historian tutkimukselle tarjota. On vaikea arvioida tarkasti, kuinka laajalle Passerottin, Campin ja muiden aikalaisten alempia luokkia kuvaavat genremaalaukset levisivät ja keiden silmät niitä katsoivat.

On kuitenkin selvää, että teosten affektiivinen voima on suuri ja ne pystyivät lyhyelläkin vilkaisulla välittämään todella suuren määrän mielikuvia ja tunteita.

FM **Anna Repo** on väitöskirjatutkijana historian ja kulttuuriperinnön tohtoriohjelmassa Helsingin yliopistossa. **Sähköposti:** anna.e.repo@helsinki.fi.

Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen

Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa?

*Kaksi 1800-luvun esimerkkiä arkistosta*¹

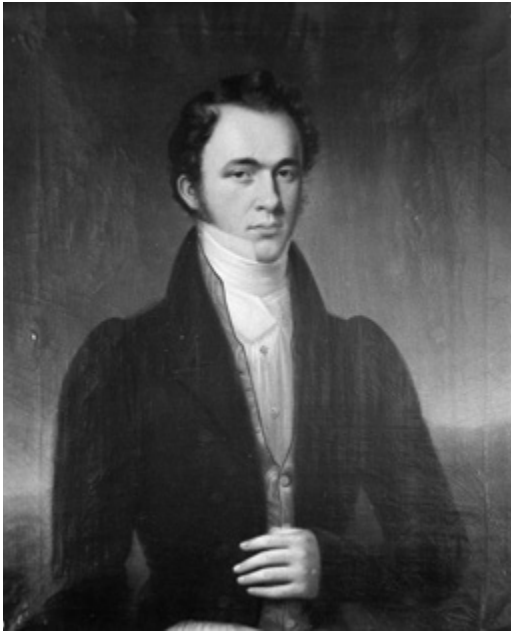
Suomen historiassa erityinen väestönosa on tuottanut suurimman osan arkistoissa 1800-luvulta säilyneestä materiaalista. Ruotsinkielinen, yhteiskunnallisesti aktiivi kosmopoliitti eliitti jätti omasta toiminnastaan jälkeensä suuren määrän egodokumentteja ja julkisia lähteitä kulttuurisen, sosiaalisen ja taloudellisen pääomansa turvin. Runsas lähdeaineisto on tuottanut paljon tutkimusta,² mutta queer-näkökulmaa on tutkimuksessa sovellettu harvoin. Queerillä viittaamme seksuaalisuuteen, sukupuoleen ja suhteisiin liittyvään moninaisuuteen, joka haastaa cis-sukupuolisuutta sekä perheen ja parisuhteen heteroseksuaalisia normeja.³

Tässä artikkelissa lähiluemme kahta mainitun väestöryhmän tuottamaa monitulkintaista arkistoaineistoa. Lähestymme lähteitämme queer-silmälasein tutkien niitä Eve Kosofsky Sedgwickin jalanjäljissä ”avoimien mahdollisuuksien verkkona”⁴ ja kiinnittäen huomiota ”kaikkeen

normaalista poikkeavaan”, kuten David M. Halperin ohjeistaa⁵. Queer on meille metodi (*queerness-as-method*)⁶, jonka avulla luemme toisin eli kyseenalaistamme vallitsevia näkemyksiä ja hierarkioita. Lisäksi pohdimme, kuinka käsitteellistää havaintoja tuottaaksemme entistä moninai- semman kuvan tutkittavasta aikakaudesta.

Artikkelin aineistona käytämme sekä taidehistoriallisia kovalähteitä että kirjeaineistoa, jotka ovat keskeisiä lähderyhmiä aikakauden historiantutkimuksessa. Ensimmäinen aineisto koostuu vapaaherra ja harrastelijataiteilija August Mannerheimin (1805–1876) kolmesta 1830–1850-luvuille sijoittuvasta työstä. Nostamme esimerkinomaisesti esiin yhden karikatyyrin sekä piirustuksen ja sen luonnoksen. Mannerheimin piirustuksia ja karikatyyrejä ei ole kattavasti käsitelty aiemmassa tutkimuksessa eikä koskaan aiemmin queer-näkökulmasta.⁷ Pohdimme tapoja, joilla teokset kommentoivat normeja ja

1. Kiitämme lämpimästi toimituskuntaa ja erityisesti Riikka Taavettia ja Heidi Kurvista, jotka vaivojaan säästelemättä auttoivat artikkelin idean ja rakenteen terävöittämisessä. Tuula Juvoselle erityiskiitos artikkeliin tarkasta sisällöllisestä kommentoinnista.
2. Tutkimustilannetta valaisee Janne Haikari, Janne Hakanen, Anu Lahtinen & Alex Snellman (toim.) *Aatelin historia Suomessa*. Siltala 2020.
3. Queer-teoria syntyi 1990-luvulla Yhdysvalloissa monipuolistamaan homo- ja lesbotutkimuksen lähtökohtia. Queer on sekä käsite että metodologia, joka tarkastelee kriittisesti kategorioita, hierarkioita ja käsitteitä. Tästä syystä myös queerin tyhjentävä määrittely on mahdotonta – ja turhaa. Queer-teoriasta yleisesti, ks. Nikki Sullivan, *A Critical Introduction to Queer Theory*. Edinburgh University Press 2003. Sen vaikutuksesta ja käytöstä historiantutkimuksessa ks. esim. Riikka Taavetti, *Queer Politics of Memory. Undisciplined Sexualities as Glimpses and Fragments in Finnish and Estonian Pasts*. Helsingin yliopisto 2018a, 33–42; Riikka Taavetti, Queer-historian avoimet menneisyydet. Teoksessa Elina Hakoniemi, Ilkka Kärrylä, Kristiina Silvan & Riikka Taavetti (toim.) *Menneet tulevaisuudet. Ajankohta. Poliittisen historian vuosikirja 2018*. Helsingin yliopisto 2018b, 95–125; Laura Doan, *Disturbing practices. History, Sexuality, and Women's Experience of Modern War*. The University of Chicago Press 2013, 27–32, 102–104; Carla Freccero, *Queer/Early/Modern*. Duke University Press 2006.
4. ”an open mesh of possibilites”, Eve Kosofsky Sedgwick, *Tendencies*. Duke University Press 1993, 8.
5. ”whatever is at odds with the normal”, David M. Halperin, *Saint Foucault. Towards a Gay Hagiography*. Oxford University Press 1995, 62.
6. Doan 2013, 43–44 et passim; vrt. Taavetti 2018a, 33–34.
7. Susanna Laitala (nyk. Pettersson), *Paroni Mannerheim ja kauniit naiset*. Otava 1994, 55–59, 108–111; Kerttuli Wessman, Asessori Linjekonvaljenstolpen delikaatit seikkailut. August Mannerheimin sarjakuvakertomus. Teoksessa *Narinkka*. 1996, 234–245; Kerttuli Wessman, *Helsinki kehüksissä, taidetta Helsingin kaupunginmuseon kokoelmista*. Karisto 2005, 122–127.

■ Kuva 1. August Mannerheim 1840-luvulla. Ruotsalaisen Johan Lindhin (1793–1865) maalaus. Lähde: Museovirasto

sukupuolta. Esitämme, että Mannerheimin työt linkittyvät eurooppalaiseen perinteeseen, jossa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus on vahvasti läsnä.

Toinen aineisto käsittelee filantrooppi Cely Mechelinin (1866–1950) ja ranskalaisen opettajan Marie de Verneuil'n (1859–1897) välistä tunteikasta kirjeenvaihtoa 1880–1890-luvuilla. Haastamme suomalaisen historiankirjoituksen tulkintaperinnettä analysoimalla naimattomina pysyneiden Mechelinin ja Verneuil'n 1800-luvun lopun aseksuaalin naisihanteen ja -roolin kautta. Ehdotamme, että ne loivat säätyläisnaisille kulttuurisen

tilan toteuttaa intensiivisiä, heteroseksuaalisesta parisuhdenormista poikkeavia, mutta siihen merkityksellisyydessään rinnastuvia lähisuhteita.⁸

August Mannerheimin monitulkintaiset piirustukset ja esihomoseksuaalisuus

August Mannerheim oli seurapiirien keskeinen hahmo, joka kuului suomalaisen aatelin aristokraattiseen pietarilais-eurooppalaiseen osaan⁹. Hän toimi elämänsä aikana muun muassa diplomaattina ja Suomen Pankin johtokunnassa.¹⁰ Vaikka hänen näyttönsä virkamiehenä olivat vaatimattomat, hänet palkittiin elinaikanaan korkeilla kamariherran ja todellisen salaneuvoksen arvonimillä. Louhisaaren kartanossa varttunut Mannerheim vaikuttaa herättäneen tunteita. Häntä haukuttiin nuorena ”fröken Augustiksi” ja vanhempana ”hienoksi paroniksi”,¹¹ Mannerheim tunnettiin pettämättömän hyvästä maustaan ja hän suhtautui intohimoisesti pukeutumiseen: hän omisti parhaimmillaan 26 paria saappaita.¹² Mutta ennen kaikkea Mannerheim tunnettiin aktiivisena harrastelijataiteilijana ja taiteentuntijana. Euroopan historia- ja taidelaitokset tulivat hänelle tutuiksi hänen kansainvälisen työnsä sekä useiden matkojensa myötä. Esimerkiksi 1820-luvun lopulla nuori Mannerheim matkusti kaksi vuotta lankonsa Lars Gabriel von Haartmannin (1789–1959) kanssa ympäri Eurooppaa. Matka kattoi Manner-Euroopan Kööpenhaminasta Firenzeen ja lopulta Kanaalin yli aina Skotlanttiin.¹³

Mannerheimin jäämistö painottuu kirjoitetun aineiston sijasta kuviin. Hänen akvarellejaan, piirroksiaan (sisältäen karikatyyrit ja luonnokset) ja chiffomanie-töitä on säilynyt runsaasti, kun taas hänen omakätisiä kirjeitensä on säilynyt vain muutamia kymmeniä.¹⁴ Seurapiirien elämän-

8. Ensimmäisen aineiston analyysistä vastaa pääasiassa Saara Hilpinen ja toisen Rose-Marie Peake. Kannamme kuitenkin yhteisesti vastuun artikkelista kokonaisuutena.

9. Ulla Ijäs käyttää termiä ’pietarilais-eurooppalainen’ suomalaisen aatelin aristokratiasta. Ijäs korostaa, että tämä osa aatelistosta oli erittäin kielitaitoista ja kansainvälistä sekä hyvin tietoinen omasta ylemmydestään suhteessa esim. kotimaiseen maalaisaateliin. Ulla Ijäs, 1800-luvun aateli. Yksilö ja yhteisö. Teoksessa Janne Haikari, Janne Hakanen, Anu Lahtinen & Alex Snellman (toim.) *Aatelin historia Suomessa*. Siltala 2020, 364–365.

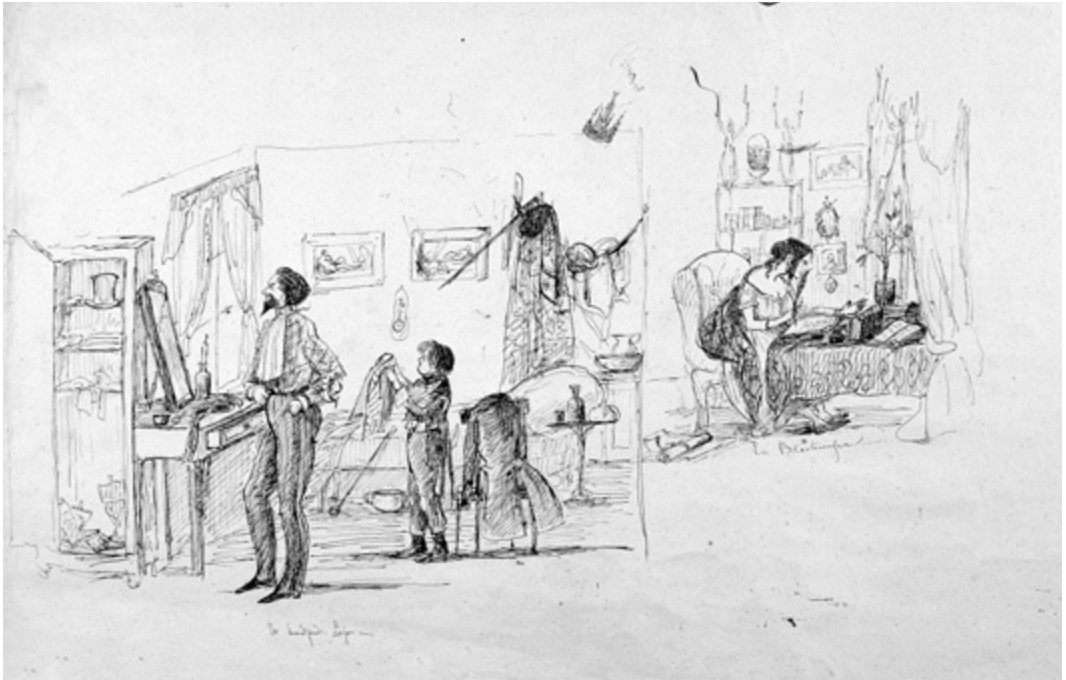
10. Aikaisempi tutkimus August Mannerheimista painottuu laajemmalle yleisölle suunnattuun kirjallisuuteen mm. Laitala 1994; Wessman 1996, 234–245; Caius Kajanti, *Itsepäisiä miehiä. Historiallinen tietokirja mieskohtaloista eri aikoina*. Karisto 2004, 85–96; Wessman 2005, 122–127.

11. Lars-Folke Landgrén, August Mannerheim. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003543> (16.8.2022).

12. Laitala 1994, 86–91.

13. Laitala 1994, 39–46.

14. Laitala 1994, 7.

menoa kuvaavia töitä on useissa kokoelmissa, joista keskeisimmät ovat Helsingin kaupunginmuseon ja Museoviraston kokoelmat.¹⁵

Tätä artikkelia varten valitsimme Mannerheimin 93:sta julkisissa arkistoista säilyneistä piirustuksista läheiseen tarkkailuun kolme. Nämä kuvat valikoituivat tarkasteluun, koska ne edustivat huolellisimmin toteutettuja ja selkeimmin queer-teemaa kuvaavia töitä. Kuvat ovat karikatyyri keikarista *Pikkukaupungin leijona ja sinisukka*¹⁶ sekä piirustus *Kesän iloja rantakallioilla*¹⁷ ja sen luonnos *Kaksi nukkuvaa ja sikaria polttava mies*¹⁸. Kahdessa jälkimmäisessä kuvataan miesporukkaa rentoutumassa veden rannalla. Nämä Mannerheimin työt eivät suinkaan ole ainoita, jotka ovat monitulkintaisia, haastavat cis-heterouden normeja ja näyttäytyvät katsojalle

■ Kuva 2. *Pikkukaupungin leijona ja sinisukka*. Mannerheimin leikkisä tulkinta 1800-luvun puolenvälin vähemmän ihanteellisista sukupuolirooleista. Lähde: HKM. Kuva-alan mitat 36x61 cm.

myös queereina, vaikkakin suurin osa hänen jäljelle jääneistä piirroksistaan on sävyltään yksinomaan heteroseksuaalisia.

Harri Kalha on toisin katsomisen edelläkävijä suomalaisen taidehistoriallisen tutkimuksen kentällä. Etenkin Magnus Enckelliä koskevassa tutkimuksessaan hän on tuonut esiin tapoja, joilla tuoda näkyväksi historiografiassa äänekäästi vaiettuja asioita, kuten homoseksuaalisuutta.¹⁹ Termi homoseksuaalisuus syntyi vasta 1860-luvun lopulla²⁰ eli tutkimiemme piirrosten tuottamisajankohdan jälkeen. Miten siis käsit-

15. Parhaan kuvan säilyneistä August Mannerheimin töistä saa Kansallismuseossa vuonna 1963 järjestetyn näyttelyn dokumentaatiosta. Museovirastolla on myös kuvakokoelmissaan jäljennökset Mannerheimin näytteillä olleista teoksista. Martta Hirn & Martina Standertskjöld-Nordenstam, *Suomen Kansallismuseo näyttely keväällä 1963. August Mannerheim 1805–1876*. Suomen Kansallismuseo 1963. Vaikka itse näyttelyssä karikatyyrejä oli esillä vain 9 kpl, Museoviraston kuvakokoelmiin on tallennettu jäljennyksiä yksityisessä omistuksessa olevista piirustuksista, karikatyyreistä ja akvarelleista. Museoviraston August Mannerheim -kokoelma kotelot 2 ja 6. Olemme tutkineet museoviraston (32 kpl) ja Helsingin kaupunginmuseon kokoelmissa (61 kpl) yhteensä 93 piirustusta.

16. HKM, XXVII-2006-4a, 1800-luvun puoliväli, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km00448d> (26.5.2022).

17. HKM XXVII-2006-39, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000mhv7> (26.5.2022).

18. *Harjoitelma* HKM XXVII-2006-39a, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000t90> (26.5.2022).

19. Harri Kalha, *Tapaus Magnus Enckell*. SKS 2005.

20. David M. Halperin, *How to Do the History of Homosexuality*. The University of Chicago Press 2002, 106.

teellistää kuvien sisältämää moninaisuutta? Yksi mahdollisuus on käyttää analyysin apuna David M. Halperinin kehittämää esihomoseksuaalisuuden käsitettä alakategorioineen. Halperinin näkemyksen mukaan homoseksuaalisuuden historian tutkimiseen liittyy väistämättä homoseksuaalisuuden moderni määritelmä, halusimme tai emme. Moderni määritelmä muodostuu tietyistä traditioista, diskursseista, jatkumoista ja malleista, jotka Halperin on jaotellut seuraavasti: 1) naismaisuus (*effeminacy*), 2) aktiivinen sodomia (*paederasty or "active" sodomy*), 3) ystävyys tai rakkaus (*friendship or male love*) ja 4) passiivisuus tai inversio (*passivity or inversion*). Kategoriat ovat osittain päällekkäisiä ja niissä yhdistyvät sekä sukupuoli että seksuaalisuus. Homoseksuaalisuuden historia tai homoseksuaalisuuden esiintyminen lähteissä ei siis pelkistä Halperinin määritelmässä pelkkään seksiin tai eroottiseen lataukseen.²¹

Tulkittavaksi valituissa piirustuksissa on esimerkki keikarista, joka voidaan yhdistää Britanniasta 1800-luvun alkupuolella levinneeseen dandy-kulttuurin sekä Halperinin esihomoseksuaalisuuden naismaisuus-kategoriaan (*effeminacy*). Kahdessa muussa kuvassa on kuvaus miehistä rentoutumassa yhdessä. Niissä on nähtävissä miesten välistä ystävyyttä ja myös eroottista latausta, jotka linkittyvät Halperinin kategorioista sodomiaan sekä ystävyyteen tai miesten väliseen rakkauteen.

Naismainen laittautuva mies – karikatyyri dandystä?

Karikatyyrissa *Pikkukaupungin leijona ja sinisukka* on kuvaparina tutkielma aikakauden epätoivotuista sukupuolisista piirteistä: keikaroiva

turhamainen mies ja kirjoihin uppoutuva nainen. *Pikkukaupungin leijona* -kuvassa keskiössä on laittautuva säätyläismies, joka tuijottaa itseään intensiivisesti peilistä. Poikapalvelija ohjentaa miehelle kravattia. Karikatyyrin yksityiskohtiin on piirretty kaikki uniformuun kuuluvat osat ja muita miesten asusteita, kuten silinterihattu, miekka ja kävelykeppi. Keikarihahmon vastapainoksi makuuhuoneen seinälle on piirretty naisten alastonkuvia korostamaan miehen heteroseksuaalisuutta.²²

Karikatyyri (kuten myös muutkin Mannerheimin piirustukset) on hyvä osoitus siitä, kuinka Mannerheim oli tietoinen ajankohtaisista kansainvälisistä trendeistä.²³ Hänen karikatyyreissään toistuvia aiheita ovat kansainvälisten esikuvien tapaan sukupuoliroolit, romantiikka, seksuaalisuus ja valta. Patricia Mainardi pitää karikatyyrien yleistymistä 1830-luvulla ensimmäisenä mediavallankumouksena.²⁴ Karikatyyreillä hyökättiin olemassa olevia rakenteita ja normeja vastaan ja pilkattiin surutta yhteiskunnassa ylempänä olevia.²⁵

August Mannerheimin töiden vertaaminen kansainvälisiin, erityisesti brittiläisiin, teoksiin on osin hankalaa, koska muualla karikatyyrit olivat julkisia, mutta Suomessa tiukan yksityisiä. August Mannerheim oli Ruotsista Suomeen muuttaneen taiteilija Johan Knutsonin (1816–1899) ohella yksi harvoista, joiden piirtämiä karikatyyreja on säilynyt, mutta sensuurilainsäädännön vuoksi heidän töittensä julkaisu ei ollut mahdollista Suomen suuriruhtinaskunnassa. Teosten sisällön tiukasta säätelystä kertoo esimerkiksi se, että Knutson koki taiteellisen uransa siirtyvän sivuraiteille, kun hän yritti epäonnisesti julkaista karikatyyrejaan.²⁶ Sen sijaan August Mannerheim ei edes pyrkinyt

21. Halperin 2002, 106–137.

22. Alastomat naishahmot seinillä toistuvat Mannerheimin karikatyyreissä ja sarjakuvissa esim. *Aseori Linjekonvaljens-tolpen delikaatit seikkailut eli kuinka elostelija kesytetään* -sarjakuvassa kuvataan suorasukaisesti miesten makuutiloja, mutta miesten seinälle on ripustettu budoaarikuvia ilkosillaan olevista naisista. HKM, XXVII-2006-34a, 1840-luku, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKM000005:km0000mhuy> (26.5.2022). Ks. Wessman 1996, 238–240.

23. Wessman esittää, että Mannerheim oli tutustunut sarjakuviin Manner-Eurooppaan suuntautuneilla matkoillaan ja nostaa esiin ranskalaiset 1800-luvun hupilehdet ja englantilaisen pilaperinteen. Wessman 1996, 244.

24. Karikatyyrien historiasta 1800-luvulla ks. Patricia Mainardi, *Another World. Nineteenth century illustrated print culture*. Yale University Press 2017. Mainardi esittää, että karikatyyreistä muodostui uusi *lingua franca*, joka tavoitti myös luku- ja taidottomat. Mainardi 2017, 1, 23.

25. Lilti Antoine, *The invention of celebrity*. Polity Press 2016, 65; Heather Mcpherson, *Art & Celebrity in the age of Reynolds & Siddons*. Penn State University Press 2017, 130, 155–156.

26. Nya Pressen 21.10.1896; Lördagsqvällen 29.9.1896; Martta Hirn esittää arvion Suomen karikatyyritaiteen pienuudesta ”Näyttää siltä, että Knutsonilla olisi ollut hyvät mahdollisuudet jatkaa burleskia linjaansa tai että hänestä olisi voinut tulla hyvä karikatyyristi. Maamme oli koko 1800-luvun köyhä tämän laatuista taiteilijoista. Knutsonin olisi tuskin tarvinnut pelätä kilpailua. Pankinjohtaja August Mannerheim oli varmaan ainoa, joka olisi karikatyyreillään voinut kilpailla

saamaan teoksiaan julki. Karikatyyrit olivat yläluokan yksityistä käyttö- ja huvittelutaidetta ja ne kulkivat piireissä kädestä käteen.²⁷

1800-luvun karikatyyreissa dandyhahmoja kuvattiin runsaasti, koska ihmisten erilaiset inhimillisyydet ja normista tai ihanteesta poikkeava sukupuolen esittäminen alkoivat kiinnostaa laajempaa yleisöä. Karikatyyreja tutkineen Dominic Janesin mukaan 1800-luvun alussa pelko miesten sodomiittisista haluista synnytti kaksi keskenään ristiriitaista stereotyyppiä visuaalisessa kulttuurissa: tällaisia haluja omaavat miehet yhdistettiin joko ihmisyydestään riisuttuun saalistavaan hirviöön tai ”macaronin” eli 1700-luvun dandy-tyyppisen miehen perilliseen.²⁸ 1800-luvun kuluessa vahvemmaksi stereotyyppiksi vahvistui feminiininen ja itsestään huolehtiva dandy. Sanaa dandy ryhdyttiin käyttämään 1780-luvulla pakkomielleisesti muotiin suhtautuvista miehistä.²⁹ Dandyt olivat poikkeuksetta miehiä, joita kiinnosti taide, kulttuuri ja estetiikka. 1800-luvun koventuvien ja kaventuviin maskuliinisten mallien aikana dandyisin voi nähdä vastavirtauksena tiukentu- neelle mieskuvalle.

Dandyismin suhteesta homoseksuaalisuuteen on keskusteltu 1960-luvulta lähtien.³⁰ Muun muassa tutkija Kari Kallioniemi esittää, ettei

dandyismia voi ennen Oscar Wilden (1854–1900) vuoden 1895 oikeudenkäyntiä yhdistää homoseksuaalisuuteen.³¹ Dominic Janes puolestaan kyseenalaistaa jyrkästi tällaisen näkemyksen. Hänen mukaansa jo ennen 1800-luvun loppua piirrosten tehtävänä oli varoittaa katsojakuntaa siitä, että muodinmukaisesti pukeutuneet miehet eli dandyt saatiin nähdä naismaisina epämiehinä sekä mahdollisesti myös sodomiitteina.³² Halperinin esihomoseksuaalisuuden määritelmässä dandyn hahmo istuu naismaisuu- den kategoriaan, joskin Halperin välttää tällaisten miesten automaattista olettamista homoseksuaaleiksi.³³

August Mannerheimin piirustukset ammentavat eurooppalaisesta karikatyyri- ja dandy-kulttuurista, vaikka suomalaisten kuvien viestit eivät olekaan yhtä kirkkaita ja selvästi luettavissa.³⁴ Dandyismi tunnettiin kirjallisuuden kautta myös Suomessa ja esimerkiksi vuonna 1830 *Helsingfors Tidningarissa* dandyt mainitaan, kun kuvaillaan englantilaisiin ja ranskalaisiin muotivaatteisiin pukeutuneita herrasmiehiä.³⁵ August Mannerheimin suurin taiteellinen vaikuttaja oli hänen ystävänsä, sveitsiläissyntyinen ja Ruotsiin muuttanut Fritz von Dardel (1817–1901), jota kutsuttiin myös dandyksi.³⁶

Knutsonin kanssa, mutta pysyi koko elämänsä ajan ainoastaan amatöörinä.” Martta Hirn, Johan Knutson Burleskina taiteilijana. *Museojulkaisu* 5: 1–2 (1960), 39–43; Laitala 1994, 105–112.

27. Laitala tulkitsee, että Mannerheimin teokset syntyivät ”pakottavasta tekemisen halusta, mutta ne tuomittiin jäämään vain harvojen iloksi... pienikokoisia paperipohjaisia teoksia ei arvostettu.” Laitala 1994, 108. Nykyään Mannerheimin piirustukset ja akvarellit ovat vahvasti esillä 1800-luvun alkupuolen historiaa käsittelevissä teoksissa.
28. Dominic Janes, *Picturing the closet. Male secrecy and homosexual visibility in Britain*. Oxford University Press 2015, 38–39, 41–42. Ks. myös Dominic Janes, *Oscar Wilde Prefigured. Queer Fashioning and British caricature*. The University of Chicago press 2016, 98, jossa Janes nostaa esiin kuinka Isaac Cruikshank (1764–1811) käytti naismaisuu- den stereotyyppiä vuonna 1790 tehdyssä karikatyyrissään *A New French Bussing, Match, or More Cursing & Swearin for the Assembly*. Karikatyyri kuvaa ranskalaismiehiä suutelemassa ja itkemässä.
29. Janes 2016, 99.
30. Katso mm. Ellen Moers, *Dandy. Brummel to Beerbohm*. University of Nebraska Press 1960.
31. Kari Kallioniemi, 1800-luvun dandyismin eksentrisyys ja sen kulttuurihistoriallinen perintö. Teoksessa Hannu Salmi (toim.) *Menneen ja tulevan välillä 1800-luvun kulttuurihistorian lukukirja*. Turun yliopisto 2011, 136–137.
32. Isaac Cruikshankin vuoden 1804 karikatyyrissa *Bond Street Bucks and Keen Countryman*, jossa maalaismies tuijottaa paheksuvasti käsikynkkää käveleviä dandyjä, kuva varoittaa, miten dandyt voidaan yhteiskunnassa nähdä. Janes 2016, 102–103, 128.
33. Halperin esittää, että naismaisuu- den stereotyyppiä pidettiin pitkään oireena liiallisesta seksuaalisesta halusta ja merkinä mahdolli- sista passiivisuudesta ja inversiosta. Naismaisuu- den stereotyyppiin sisältyi mahdollisuus homoseksuaaliseen haluun, mutta mies voi olla naismainen olematta homoseksuaali ja vastaavasti tosin päin. Siksi naismaisuu- den stereotyyppiä on käsiteltävä omana kategorianaan. Halperin 2002, 110–111.
34. Vrt. esim. brittiläisen taiteilijaperheen Isaac Cruikshankin ja hänen poikiensa Isaac Robertin (1789–1856) sekä Georgen (1792–1878) karikatyyrit: Janes 2016, 98, 102, 110, 113–117.
35. *Helsingfors Tidningar* 24.4.1830.
36. Angela Rundquist, *Fritz von Dardel. Han tecnaade sitt liv*. Carlsson Bokförlag 2015, 68. Dardel oli Mannerheimin tavoin aristokraattinen taiteentekijä. Dardel oli teknisesti huomattavasti Mannerheimia taidokkaampi. Mannerheimista ja Dardelistä, katso mm. Laitala 1994, 54–59, 109.

Säätyläismiehiä vapaalla – rakkautta, ystävyyttä ja seksuaalisuutta

Vain murto-osa August Mannerheimin säilyneistä luonnoksista ja piirustuksista sisältää seksuaalista kuvastoa. Hänen töissään heteroseksuaalisuus on voimallisesti läsnä ja homoseksuaalinen³⁷ sävy on nähtävissä vain neljässä säilyneessä työssä, joista käsittelemme seuraavaksi kahta.³⁸

Homoeroottinen ja korostetun maskuliininen vivahde löytyy Mannerheimin kahdesta kuvasta, joissa teemana on säätyläismiehet rentoutumassa. Toinen piirustuksista *Kaksi nukkuvaa ja sikaria polttava mies*³⁹ on luonnos paperin toisella puolella olevaan *Kesän iloja rantakalliolla*-piirrokseseen.⁴⁰ Luonnos on tunnelmaltaan avoimemman seksuaalinen. Pienessä luonnoksessa kaksi miehistä nukkuu, toinen selällään ja toinen mahallaan. Jälkimmäisen takana istuu mies avoimessa haara-asennossa ja polttaa sikaria. Kuvan miehet ovat pukeutuneet vain paitoihin ja housuihin. Eroottisesti vihjailevinta piirroksessa on istuvan miehen voimakkaan leveä haara-asento

■ Kuva 3. *Kaksi nukkuvaa ja sikaria polttava mies*. Teosta *Kesän iloja rantakalliolla* varten tehty luonnos, jossa kuvan dispositio ja hahmojen asennot ovat lopullista kuvaa vihjailevampia. Lähde: HKM. Kuva-alan mitat 34,2 x 56,2 cm.

ja se, että Mannerheim on kiinnittänyt miehen haarojen esittämiseen erityistä huomiota: haarojen väliin on piirretty myös erilliset housunsuojat, jotka korostavat miehen avointa asentoa. Piirroksen intiimiä ja yksityistä tunnelmaa korostaa miesten epämuodollinen pukeutuminen: Mannerheim korostaa valtaosassa piirroksistaan ja akvarelleistaan hahmojen pukeutumista ja sitä kautta aikakauden yhteiskunnallista säätyhierarkiaa.

Kesän iloja rantakalliolla on yksi harvoista kuvista, joista kaikki säätyläisseurapiirien muodollisuus on poistettu ja pukeutumisen kantamat merkit sosiaalisesta asemasta on riisuttu.⁴¹ Kuva kertoo rentoudesta ja vapaalla olostä sekä intiimiydestä. Luonnosversiossa Mannerheim

37. Halperinin kategorioiden mukaista aktiivista sodomiaa voisi myös käyttää tässä, koska aikanaan termi piti sisällään kaiken luonnottomana pidetyn seksuaalisen kanssakäymisen. Käytämme tekstissä kuitenkin sodomian sijaan sanaa *'homoseksuaalisuus'*, kun termillä kuvataan kahden miehen välistä halua, välttääksemme sodomia-sanan vanhoja konnotaatioita.

38. Nämä kaksi kuvaa, joita ei esitellä tässä artikkelissa, ovat luonnokset *Lukeva mies* HKM XXVII 2006-31b, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000mhut> (26.5.2022) ja *Yhdyntä* HKM XXVII-2006-21a, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000ot9e> (26.5.2022).

39. *Harjoitelma* HKM XXVII- 2006-39a, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000ot90> (26.5.2022).

40. HKM XXVII 2006-39, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000mhv7> (26.5.2022).

41. Kaksi muuta piirustusta, joissa pukeutumisella ei korosteta yksilöiden yhteiskunnallista asemaa, ovat kuvia peseytymässä olevista ihmisistä *Naiset uimassa* XXVII-2006-38b, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000mhv5> (26.5.2022) ja *Uimarit Tammisaaren kylpylaitoksella* HKM XXVII-2006-37, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:km0000mhv4> (26.5.2022).

on kuvannut rohkeammin miesten maskuliinisuutta ja keskinäistä suhdetta. Varsinaisessa kuvassa *Kesän iloja rantakalliolla* miehet ovat helposti identifioitavissa säätyläisiksi, ja kuvassa on kolmen hahmon sijaan 11 henkilöä. Sikaria polttavan miehen leveää haara-asentoa on luonnokseen verrattuna hillitty. Kuvan miehet ovat rentoutumassa yhdessä, pusikoissa kaksi miestä on tarpeillaan paljain takamuksineen ja kaksi miehistä nukkuu. Etualalle on kuvattu nuori mies pyyhkimässä hikeä otsaltaan ja kuvan vasempaan laitaan taustalle on lisätty mieshahmo ahdistelemassa maalaisnaista. Taustatapahtuman voi tulkita vastaavana elementtinä kuin naisten alastonkuvat laittautuvien miesten seinillä: sen tehtävä on luoda homososiaalisen kuvaston rinnalle heteroseksuaalisia sävyjä.

Kesän iloja rantakalliolla -piirroksen queer-tulkinnalle merkityksellisin kohta sijaitsee työn oikeassa laidassa, jossa kaksi nuorta miestä juttelee keskenään toisiaan katsellen. Toinen miehistä on pukeutumassa uimareissun jäljiltä ja toinen on edelleen alastomana vedessä. Uimassa olevat miehet on taiteessa klassinen ja toistuva aihe renessanssista nykyaikaan.⁴² Taidehistoriallisessa tutkimuksessa alaston mies on usein koettu ongelmallisena toisin kuin alaston nainen. Patrik Steorn esittää, että alastomasta miehestä tuli tabuaihe taiteessa 1800-luvulla. Alaston mies ei kuitenkaan siirtynyt aiheena marginaaliin, vaan Steornin mukaan aihe synnytti latauksia. Rajat hyväksytyin sekä lausumattoman välillä kävivät tiukemmiksi sen mukaan, oliko kuvan aiheena homososiaalinen ystävyys vai homoseksuaalinen halu.⁴³

Kylpeminen ja uiminen ovat teemoja, joihin homoseksuaalista virettä joko liitetään tai ei liitetä teoksesta riippuen. Uimaloiden ja kylpylöiden asema seksuaalivähemmistön tiloina kautta

historian lienee kyseenalaistamaton. Niistä on tullut homoseksuaalisuuden historian kuvittajia. Kylpykuvien eroottiset vivahteet syntyvät samoista elementeistä niin renessanssiajan Albrecht Dürerin (1471–1528) puupiiroksessa miehistä kylpylaitoksessa (1497) kuin 1800-luvun lopulta olevassa Thomas Eakinsin (1844–1916) maalauksessa *Uimapaikka* (1883), joissa homoeroottisesta ilmapiiristä kertovat muun muassa vihjailevat ryhmytykset ja tirkistelijän läsnäolo.⁴⁴

Siirryttäessä 1800-luvulta 1900-luvulle kuvat atleettisista alastomista miehistä uimassa muodostuivat suosituksi aiheeksi ympäri Eurooppaa ja etenkin Pohjoismaissa. Uivat alastomat miehet symboloivat terveyttä ja elinvoimaa.⁴⁵ Yksi tunnetuimmista tällaisista maalauksista on vuosina 1907–1908 maalattu Edvard Munchin (1863–1944) *Kylpeviä miehiä*.⁴⁶ Harri Kalhan mukaan *Kylpevissä miehissä* yhdistyvät taiteen tulenarat teemat: miehen alastomuus ja hedonistinen väri. Hänen tulkintansa mukaan teoksessa ei ole intiimiä tai eroottista latausta, vaan uimaranta ja atleetit miehet kuvastavat nimenomaan elinvoimaa ja ajan ihanteen mukaista oikeaa maskuliinisuutta. Tällaisesta teoksen tulkinnasta huolimatta sen hankkiminen Antellin taidekokoelmaan aiheutti kuitenkin vastustusta, koska katsojien silmissä siinä oli mahdollista kokea myös toisenlaisia, arveluttavampia latauksia.⁴⁷

August Mannerheimin piirustukset eivät vielä edustaneet 1900-luvun ajatuksia miesten alastomuuden kuvaamisen merkityksistä. August Mannerheimin *Kesän iloja rantakalliolla* piirustuksen laidassa nähtävät miehet eivät ole atleetteja ja heidän kommunikaationsa vaikuttaa intiimiltä. Halperinin esihomoseksuaalisuuden kategorioiden mukaisesti kuvan voi nähdä esittävän miesten välistä ystävyyttä ja rakkautta. Vastaavasti Mannerheimiin syvimmin vaikuttanut taiteilija

42. Patrik Steorn, Naked men, gazes and desire. Kristian Zahrtmann from a Nordic perspective. *Perspektive* 2019, 1–29. https://perspective.smk.dk/sites/default/files/article/pdf/patrik_steorn_naked_men_gazes_and_desire_-_kristian_zahrtmann_from_a_nordic_perspective_perspective_july_2019.pdf (26.5.2022). Ks. myös Patrik Steorn, *Nakna män. Maskulinitet och kreativitet i svensk bildkultur 1900–1915*. Norstedts akademiska förlag 2006.

43. Kalha 2005, 69; Steorn 2019, 3–4.

44. Esimerkiksi Robert Aldrichin toimittamassa laajassa *Rakkaus samaan sukupuoleen* -teoksessa on käytetty paljon kylpy- ja uimakuvia. Bernd Ulrich Hergenmöller, Keskiäika. Teoksessa Robert Aldrich (toim.) *Rakkaus samaan sukupuoleen. Homoseksuaalisuuden historia*. Multikustannus 2006, 56; Brett Genny Beemyn, Amerikka. Siirtomaa-ajasta 1900-luvulle. Teoksessa Robert Aldrich (toim.) *Rakkaus samaan sukupuoleen. Homoseksuaalisuuden historia*. Multikustannus 2006, 154–155. Teoksen kuvatoimituksen ja kuviin liittyvän tutkimuksen on tehnyt Wendy Gay.

45. Steorn 2019, 23.

46. Steorn nostaa artikkelissaan myös esiin Eugéne Janssonin *Laivaston Kylpyhuoneen* 1907 ja J.F Willumsenin *Auringon ja nuoruuden*. Steorn 2019, 23, 25 & 27.

47. Kalha 2005, 82

Fritz von Dardel piirsi useita samankaltaisia homososiaalisia kuvia, joissa kuvataan miehiä rentoutumassa yhdessä.⁴⁸

Lesbouden kaltaiset naisuhteet 1800-luvun lopun kirjeenvaihdossa

Toisessa arkistoesimerkissä siirrytään 1800-luvun lopun Helsinkiin. Pääkaupungin seuraapiireihin liittyi vuonna 1884 ranskalainen, Suomen kansalaisuuden myöhemmin saanut ranskan kielen opettaja, luennoitsija ja kirjailija Marie de Verneuil. Queer-historiallisesti kiinnostavaa Verneuil'ssä on hänen intensiivinen kirjeenvaihtonsa Cely Mechelinin kanssa. Mechelin oli naisasianainen ja filantrooppi, jonka tärkein elämäntyö oli näkövammaisten kirjaston perustaminen.⁴⁹ Yksi varhaisimmista kirjeistä antaa ymmärtää, että Verneuil ja Mechelin tutustuivat toisiinsa sveitsiläisessä pensioaatissa,⁵⁰ ja Verneuil saapui Suomeen toimiakseen Leo Meche-

■ Kuva 4. *Kesän iloja rantakalliolla.* Nuoria miehiä nauttimassa kesästä luonnossa. Lähde: HKM. Kuvalan mitat 34,2 x 56,2 cm.

linin palkkaamana ranskan kielen opettajana Cely-tyttärelle.⁵¹ Naisten välille syntyi intensiivinen ystävyys, jota voi tutkia heidän laajan kirjeenvaihtonsa kautta. Sitä käytiin kolmentoista vuoden ajan vuodesta 1884 Verneuil'n kuolemaan saakka 1897.⁵²

Marie de Verneuil on varsin tuntematon nimi Suomessa.⁵³ Vaikka Cely Mechelin kuuluu kotimaisen naishistorian suuriin nimiin, häntäkään ei ole kunnolla tutkittu. Muutamat pääasiassa yleistajuiset artikkelit ja katsaukset ovat painottaneet Mechelinin filantrooppisia saavutuksia jättäen hänen merkitykselliset lähisuhteensa näkyvämmiksi. "Hän ei perustanut omaa perhettä, eikä hänen kirjallisessa jäämistössään juuri ole

48. Laitala 1994, 54–59, 109. Dardelin piirustuksista erityisesti *Fête de la Saint-Jean Isaac* erottuu joukosta, <http://dardel.info/famille/artistes/FritzDardel/Album/AlbumF.php> (3.8.2022).

49. Hänet tunnetaan myös senaattori Leo Mechelinin (1839–1914) tyttärenä. Venla Sainio, Mechelin, Cely. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skbg-003552> (16.8.2022).

50. Kansallisarkisto (KA), Cely Mechelinin arkisto, Saapuneita kirjeitä, kotelo 8, Marie de Verneuil Cely Mechelinille 1884.

51. KA, Leo Mechelinin arkisto, Xa Kirjeenlähettäjäluettelo I, Marie de Verneuil Leo Mechelinille 24.6.1884. <https://astia.narc.fi/uusiastia/digitarkastelu.html?id=1446070695> (26.5.2022).

52. KA, Cely Mechelinin arkisto, Lähetettyjä kirjeitä (1886–1933), Cely Mechelinin kirjeitä Marie de Verneuil'lle, 1886–1897, kotelo 10; Saapuneita kirjeitä, kotelo 8, Marie de Verneuil'n kirjeitä Cely Mechelinille.

53. Marie de Verneuil tunnetaan myös *Alliance française*n Helsingin-jaoston perustajana. Ks. Rose-Marie Peake, Suomi-Ranska-yhdistysten liiton varhaiset alkujuuret: Alliance française ja Marie de Verneuil. *Fran-Su. SRYL 75 -juhlanumero*. Suomi-Ranska-yhdistysten liitto ry 2022, 28–31. <http://www.suomi-ranska.com/wp-content/uploads/2022/05/SRYL75-web.pdf> (2.8.2022); Rose-Marie Peake, Marie de Verneuil. Intellektuellin ranskattaren elämä ja toiminta 1800-luvun lopun Helsingissä, <https://cerclehelink.fi/wp-content/uploads/2021/01/MARIE-DE-VERNEUIL-FI-FR-R-M-Peake-010221.pdf> (26.5.2022), 1–22. (Ilmestyy myöhemmin painettuna teoksessa Outi Merisalo, Heta Aali & Sini Sovijärvi (toim.) *Ranska Helsingissä*. Artemisia.

merkkejä romansseista," Karmela Bélinki toteaa ja epäilee Mechelinin hävittäneen aihetta käsitteleviä papereita. Bélinki ei avaa tarkemmin, millaisia pieniä merkkejä romansseista hän lähteistä löysi.⁵⁴ Mechelinin laaja ystäväjoukko tunnetaan, mutta sitä tarkastellaan kuitenkin (hetero) parisuhdenormatiivisesti ilman pohdintaa nais-suhteiden syvemmästä merkityksestä tai romanttisten suhteiden mahdollisuudesta.⁵⁵

Suomalaisten naisten välisiä suhteita tai ystävyyttä on tutkittu vasta vähän. Useimmiten se on esiintynyt alateemana elämäkertatutkimuksessa,⁵⁶ mutta kiinnostus aihetta kohtaan on virinnyt hiljattain nuorten tutkijoiden parissa.⁵⁷ Sivistyneistön naisten suhteiden osalta tutkimuksen kulmakivenä vaikuttaa jo 1990-luvulla julkaistu Anne Ollilan teos *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*.⁵⁸ Queerhistorian näkökulmasta tutkimusta on tehty vielä vähemmän etenkin historian tutkimuksen piirissä. Ensimmäinen queer-teoriaa hyödyntävä tutkimus aiheesta historian alalla on vuonna 2021 julkaistu Lene Laitisen Toini Topeliuksen tyttökirjaan pohjautuva pro gradu -tutkielma.⁵⁹ Ruotsissa julkaistiin vuonna 2018 kaksi artikkelia suomalaisten naisasianaisten keskinäisistä rakkaussuhteista.⁶⁰ Sukupuolentutkija Tuula Juvosen 1990-luvulta lähtien esiin tuomat queer-näkökulmat⁶¹ on suomalaisessa historian tutki-

■ Kuva 5. Cely Mechelin yleisenä seppeleensitojattarena Keisarillisen Aleksanterin yliopiston (Helsingin yliopiston) vuoden 1890 promootiossa. Lähde: HKM

54. Karmela Bélinki, Cely Mechelin. Isänmaan palvelija ja yhteiskunnan rakentaja. Teoksessa Riitta Mäkinen & Marja Engman (toim.) *Naisten aika. Valkoinen varis ja muita oppineita naisia*. Gaudeamus 2015, 131.
55. Beatrice Christensen Sköld, Cely Mechelin och hennes väninnor i Bromarf. *Astra Nova* 6 (1999), 6–8; Marjo Kaartinen, Hurmaavat naiset rannalla. Ystävyysyhtiö. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Tuohela & Kaisa Vehkalahti (toim.) *Ritvan ystäväkirja*. k&h-kustannus 2012, 43–47.
56. Ks. esim. Vesa Vares, *Helmi Krohn 1871–1913. Naisen velvollisuusetiikka ja yksilön ratkaisu*. Yliopistopaino 2005; Kati Lounis, *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Väitöskirja, Turun yliopisto 2005; Maarit Leskelä-Kärki, *Kirjoittaan maailmassa. Krohnin sisarukset ja kirjallinen elämä*. SKS 2006.
57. Ks. Turun yliopiston väitöskirjatutkija Miira Vuoksenrannan artikkeli Ystävyys kuin virvatuli. Löystyvät ystävyysseiteet entisten Tammisaaren seminaarilaisten kirjeissä 1870-luvulla. *Ennen ja Nyt* 21:1 (2021), 22–43, <https://doi.org/10.37449/ennenjanyt.97574> (3.8.2022) sekä Lene Laitisen pro gradu -tutkielma *Bella ja minä. Toini Topeliuksen tyttökirja naisten ja tyttöjen keskinäisten suhteiden peilinä 1800-luvun lopun Suomessa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2021, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202106163017> (2.8.2022).
58. Anne Ollila, *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. SKS 1998.
59. Laitinen 2021.
60. Ulla Wikander, Kvinnokärlek, kärleksbeundran och romantisk vänskapskärlek. Vera Hjelt och Victoria Heikel 1912–1919. Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist (toim.) *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Appell förlag 2018, 104–136, <http://www.ullawikander.se/wp-content/uploads/2019/01/Kvinnok%C3%A4rlek-romantisk-v%C3%A4nskap.pdf> (3.8.2022); Lisbeth Stenberg, En 'lifsmakt för kvinnan' – Toini Topelius, Alexandra Gripenberg och Maria Cederschiöld. Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist (toim.) *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Appell förlag 2018, 76–103. Wikander on koulutukseltaan historioitsija ja Stenberg kirjallisuustieteilijä.
61. Tuula Juvonen, *Sukupuoli ja halu Hilda Käkikosken kirjeenvaihdossa ja päiväkirjoissa. Naistutkimusraportteja 1/1994*. Sosiaali- ja terveysministeriö 1994a, 80–81; Tuula Juvonen, Malminkadun bolaagissa on jotain hullusti. *Naistutkimus* 3 (1994b), 39–42; Tuula Juvonen, Isa Aspin kuolemanjälkeinen elämä. Teoksessa Kati Mustola & Johanna Pakkanen (toim.) *Sateenkaari-Suomi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historiaa*. Like 2007, 113–119.

muksessa sivuutettu ja tukeuduttu mieluummin Anne Ollilan heteronormatiivisempiin näkemyksiin.⁶²

Ollila edustaa tutkimustraditiota, jossa halutaan monipuolistaa, historiallistaa ja jopa kumota 1970-luvulta lähtien esitettyjä lesbolaisia kulttuurihistoriallisia tulkintoja, joita homo- ja lesbotutkimuksen esiinmarssi tuotti. 1800-luvun lopun naisten tunteikkaat suhteet ja niitä kuvaavat kirjeet tulkitaan tässä perinteessä retorikaksi ja heijastuksiksi aikakauden kulttuurisista tavoista samansukupuolisen halun ilmentämisen sijaan.⁶³ Naissuhteet hahmotetaan myös tyyppillisesti dikotomisesti joko lesbolaisina tai heteroseksuaalisina, joista ensin mainitun kategorian käyttämisessä nähdään politiikan tekemisen riski.⁶⁴ Näin on päädytty tilanteeseen, jossa todistustaakka naisten välisille rakkaussuhteille on kasvanut erittäin suureksi. Niiden todentamiseksi vaaditaan jopa todisteita seksuaalisista teoista, vaikka samaan aikaan heteroseksuaalisen suuntautumisen osoittamiseksi ei etsitä mitään evidenssiä.⁶⁵ Tutkimusta ohjaa ajatus siitä, että intiimisuhteen mahdollisuuden sivuuttaminen tai hetero-olettaminen on tieteellisesti turvallisin vaihtoehto. Ilmiöstä on keskusteltu kansainvälisessä tutkimuksessa jo 1990-luvulta lähtien.⁶⁶

Tavoitteemme on rakentaa queer-inklusiivinen avara tulkintakehikko 1800-luvun lopun tunteikkaille naisten välisille suhteille. Analysoimme Cely Mechelinin ja Marie de Verneuil'n suhdetta 1800-luvun lopun sivistyneistön aseksuaalia naisihannetta ja -roolia vasten sekä arvioimme niiden muodostaman kulttuurisen tilan merkitystä naisten välisten intensiivisten suhteitten toteuttamiselle. Samalla ehdotamme tapoja käsitteellistää muita kuin heteromuotoisia, seksuaalisesti aktiivisia lähisuhteita ilman dikotomisia, jyrkkiä identiteetti- ja suhdekategorioita.

Tunnekuohua ja pidättyväisyyttä – suhteiden määrittelyn haasteista

Tutkittaessa ihmisten välisiä suhteita ja niiden laatua huomio kiinnittyy kirjeissä käytettyyn kieleen ja sen tunnepitoisuuteen. Verneuil'n ensimmäinen jäljelle jäänyt kirje sveitsiläisestä pensionaatista kertoo naisten suhteen olleen alusta saakka intensiivinen: ”Tunnustan teille, että joskus ajattelen toteuttavani unelmaa. En voi uskoa, että tulen jakamaan elämäni, että tulen elämään lähellänne ja kanssanne.”⁶⁷ Yhteiselämä Suomessa jatkui suurten tunteiden värittämänä. Verneuil ilmaisee avoimesti epätoivoaan useissa kirjeissään, kun hän ei ole kuullut Mechelinistä ja syyttää tätä muun muassa välinpitämättömydestä ja melankoliansa pitkittämisestä.⁶⁸ Suorasukainen kielteisten tunteiden ilmaisu ja tunnekuohu Verneuil'n kirjeissä on merkillepantavaa. Tuula Juvosen tutkimuksista käy ilmi, että ainakin kirjailija-poliitikko Hilda Käkikosken (1864–1912) ja hänen lähipiirinsä ajattelussa mustasukkaisuus, itsekkäät rakkauden vaatimukset ja mielenkiintymys liittyivät naistenvälisiin eroottisiin suhteisiin.⁶⁹

Kirjeenvaihdosta löytyy myös pysäyttävää, molemminpuolisen syvän kiintymyksen ilmaisu. Tunteiden ilmaisua kirvoitti erityisesti Marie de Verneuil'n vakava sairastelu. Verneuil oli matkustanut ulkomaille hoidattamaan kurkkusairauttaan ja kirjoitti Mechelinille alkuvuodesta 1897 tilansa huonontumisesta. Tieto sai Mechelinin tolaltaan ja hän vastasi:

Rakkahin Marie,

Tunnen oloni niin suruisaksi, niin liikuttuneeksi, että töin tuskin tohdin teille kirjoittaa. Voi kuinka itkinkään tänä aamuna! Lukiessani isälle ja äidille kirjettänne en edes päässyt loppuun, kun jo puhkesin nyyhkytyksiin ja

62. Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 549–553.

63. Ollila 1998, 132–135.

64. Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 552. Ks. myös Maarit Leskelä-Kärki, Mihin menneitä elämiä käytämme? *Historiallinen Aikakauskirja* 120:2 (2022), 222–224. Teksteistä ei käy ilmi, mitä politiikan tekemisellä tarkkaan ottaen tarkoitetaan.

65. Ks. esim. Leskelä-Kärki 2006, 551–552.

66. Ks. esim. Sheila Jeffreys, Introduction. Teoksessa Lesbian History Group (toim.) *Not a passing phase. Reclaiming lesbians in history 1840–1985*. The Women's Press 1993, 1–18; Does it matter if they did it? Teoksessa Lesbian History Group (toim.) *Not a passing phase. Reclaiming lesbians in history 1840–1985*. The Women's Press 1993, 19–28; Doan 2013, 40–43.

67. KA, Marie de Verneuil Cely Mechelinille 1884. «Je vous avoue que parfois je crois que je fais un rêve. Je ne puis croire que je vais partager votre vie, que je vais vivre près et avec vous.» Suomennokset tekijän, ellei toisin mainita.

68. Ks. esim. KA, Marie de Verneuil Cely Mechelinille 17.8.1893.

69. Juvonen 1994a, 80–81; Juvonen 1994b, 39–42.

meidän kaikkien kyneleet olivat kuin yhtä. Kuinka tahtoisinkaan tällä hetkellä olla siinä rinnallanne, nähdä teidät, syleillä teitä, olla avuksi Alinelle⁷⁰, joka teitä huolella hoivaa puolestani. On kammottavaa olla toisistamme niin kaukana, kun vain haluaisimme nähdä toisemme joka hetki, valaa keskinäistä rohkeutta ja uskoa tulevaan. En milloinkaan, rakas ystäväni, ole tuntenut kuin tunnen nyt, kuinka paljon teitä rakastankaan. Aivan niin, teille hartaasti omistamani kiintymys on juurtunut sieluni syvimpään sopukkaan. Mikä lempeä tunne onkaan nähdä tämän hellyyden olevan niin täydellisesti kanssanne yhteisesti jaettua, jokainen rivi kirjeessänne sen minulle todistaa.⁷¹

Tutkimusten mukaan kiintymyksen ilmaiseminen teitittelymuodossa oli aikakaudelle tyypillistä ranskan kielessä. Puhuttelupronominit saattoivat vaihdella rakastavaisten kirjeissä muun muassa sen mukaan, osallistuiko kirjeen kirjoittamiseen tai sen lukemiseen muita ihmisiä.⁷² Edellä lainatussa kirjeessä, kuten myös lukuisissa muissa Verneuil'n ja Mechelinin kirjeissä, on läsnä oletus vastaanottajaa suuremmasta lukija- tai kuulijakunnasta. Toisaalta kirjeiden perusteella emme voi myöskään sulkea pois mahdollisuutta, että kasvokkain naiset saattoivat sinutella.

Millaisin käsittein Verneuil'n ja Mechelinin tunnepitoista ja läheistä suhdetta sitten pitäisi kuvata? Kyseessä on aikakausi, jolloin termi lesbo, ranskaksi *lesbienne*, oli jo syntynyt, mutta lesbosuhteen käsite kuten me nykypäivänä sen

■ Kuva 6. Marie de Verneuil. Lähde: Museovirasto

ymmärrämme oli vasta syntymässä.⁷³ Kirjeiden monitulkintaisuus puolestaan tekee mahdottomaksi määritellä suhteen olleen selvästi romanttinen. Eroottiseen suhteeseen mahdollisesti viitattavasta tunnekuohusta huolimatta kirjeistä ei löydy nykyihmiselle tunnistettavaa selkeää seksuaalista virettä.

Queer-termin käyttö on yksi mahdollinen ratkaisu ongelmaan. Metodin lisäksi sitä voi käyttää käsitteenä ("*queerness-as-being*" kuten historioitsija Laura Doan muotoilee), joka on luonteeltaan

70. Ilmeisesti kontra-amiraali Leopold Ludvig Toppeliuksen (1821–1890) tytär, taidemaalari Julia Aline Toppelius (s. 1852). Verneuil'n suhteesta Toppeliuksiin, ks. Peake 2021, 2–3.

71. KA, Cely Mechelin Marie de Verneuil'lle 9.2.1897. Suomennos Sini Sovijärvi. "Chère, chère Marie, Je me sens si triste, si émue, que je ne me sens presque pas le courage de vous écrire. Oh comme j'ai pleuré ce matin ! En lisant votre lettre pour papa et maman je n'ai pu aller jusqu'au bout, j'ai éclaté en sanglots et leurs larmes se sont mêlées aux miennes. Comme je voudrais être auprès de vous en ce moment et vous voir, vous embrasser, vous soutenir, aider Aline à vous prodiguer mes soins. C'est affreux d'être si loin l'une de l'autre quand on voudrait se voir à tout moment, se donner mutuellement du courage et de la foi en l'avenir. Jamais mon amie j'ai senti comme maintenant à quel point je vous aime. Oui, l'attachement que je vous ai voué s'est enraciné jusqu'au plus profond de mon âme. Et quelle douce sensation de voir cette tendresse si bien et si parfaitement partagée, chaque ligne de votre lettre me le prouve." Ks. myös KA, Marie de Verneuil Cely Mechelinille 17.8.1893.

72. Heidi Niemelä, *Les formes d'adresse dans une correspondance authentique du XIXe siècle*. Tampereen yliopisto 2015, <https://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201510232366> (27.4.2022). Kiitän professori Outi Merisaloa tästä tiedonannosta.

73. Sana *lesbienne* lähimpänä sitä merkitystä jona me sen tunnemme, löytyy ranskalaisista sanakirjoista ensimmäisen kerran 1867, ks. Nicolas Lovecchio, *L'étymologie de lesbienne et lesbien en français. L'histoire croisée de deux lexies autonomes*. *Revue de linguistique romane* 83 (2019), 443–444, <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02432332> (6.5.2022). Ilmaisu "lesbolainen rakkaus" esiintyy suomen kielessä vasta 1920-luvulla, ks. Juvonen 1994b, 41. Ks. myös Antu Sorainen, *Siveellisyys ja seksuaalisuus Suomen rikosoikeustieteessä*. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen*. SKS 2011, 213–214.

avoin ja liikkeessä oleva väistään kategorisointeja ja historiallisiin ajanjaksoihin sidottuja määritelmiä.⁷⁴ Keskiaikaisia naissuhteita tutkinut historioitsija Judith M. Bennett on puolestaan päätenyt käyttämään termiä *lesbian-like*, lesbouden kaltainen. Tällä hän viittaa historiallisiin naisiin, joilla oli naimattomuutensa vuoksi mahdollisuus elää samansukupuolisissa suhteissa toisia naisia tukien ja hoivaten.⁷⁵ Cely Mechelinin ja Marie de Verneuil'n välistä suhdetta voisi hyvin kuvailla queerin ohella myös lesbouden kaltaiseksi, sillä se täyttää kaikki Bennettin määritelmän kohdat: he elivät heteroseksuaalisen avioliittoinstituution ulkopuolella ja tukivat toisiaan syvällä emotionaalisella tasolla. Tällaisia naissuhteita tunnetaan historiasta useita. Valerie Traub käyttää termiä "keskeisyyden kierrot"⁷⁶ (*cycles of salience*), jolla hän viittaa David M. Halperinin tapaan eräänlaiseen esihomoseksuaalisuuden typologiaan. Traubin mukaan tietynlaiset lesbon kaltaiset hahmot, kuten maskuliininen nainen tai romanttinen ystävä, esiintyvät toistuvasti historiassa, siis jo ennen lesbo-termin syntymistä. Hahmot ovat ajallisesti ja kulttuurisesti muokkautuvia, mutta silti tunnistettavia.⁷⁷

Sekä queerillä että Bennettin termillä lesbouden kaltainen vältetään kirjeisiin talletetun voimakkaan tunnesiteen aliarvioiminen sekä henkilöiden "heteropesu" tai romanttiseksi suhteen kieltäminen, ilman että heille muodostetaan myöskään kiveen hakattua seksuaalista identiteettiä.

1800-luvun jälkipuolen säätyläistön kulttuuria queeristi

1800-luvun jälkipuoliskon säätyläiskulttuurin toisin katsominen antaa taustatukea ajatukselle lesbouden kaltaisten suhteiden mahdollisuudesta. Tarkastelumme keskiössä on naisasialiikkeen ajama seksuaalisesti pidättyväisen naisen ihanne, johon liittyi ajatus naisten uudenaikaisesta yhteiskunnallisesta roolista. Yhdessä kyseinen ihanne ja rooli saattoivat hyvin mahdollistaa lesbouden kaltaisia suhteita tukevan sosiaalis-kulttuurisen "vapaa tilan" muodostumisen, kuten ruotsalaisen naisasialiikkeen naispareja käsittelevä tuorehko teos *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum* ilmiötä kutsuu.⁷⁸ "Uusi nainen" pääsi irtautumaan heteroseksuaalisen avioliittoinstituution paineesta pysyessään naimattomana, astuessaan työelämään ja toimimalla yhteiskunnallisissa liikkeissä, kuten naisasialiikkeessä.⁷⁹ Sekä naisasialle että filantropialle omistautunut Cely Mechelin että opettajana ja luennoitsijana itsensä elättänyt Marie de Verneuil vastaavat tätä määritelmää. Uuden naisen rooli vahvisti sivistyneistön homososiaalista kulttuuria, jossa sukupuolet elivät toisistaan erillään ja toimivat pääasiassa oman sukupuolen edustajien parissa, mikä osaltaan edisti ja salli intensiivisten naissuhteiden muodostumisen.⁸⁰ "Vapaa tilan" on Suomessa arvioitu säilyneen ainakin 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille saakka, jolloin pakkoheteroseksuaalisuuden normi ilmeisesti vasta alkoi muodostua.⁸¹

74. Doan 2013, 102–104, "queerness-as-being" ks. viii–ix, 31 et passim sekä Taavetti 2018a, 33–34.

75. Judith M. Bennett, "Lesbian-Like" and the Social History of Lesbianisms. *Journal of the history of sexuality* 9:1/2 (2000), 9–10.

76. Käsitettä on käyttänyt ja suomeksi kääntänyt Riikka Taavetti artikkelissaan Taavetti 2018b, 112.

77. Valerie Traub, *The Present Future of Lesbian Historiography*. Teoksessa Noreen Giffney, Michelle M. Sauer & Diane Watt (toim.) *The Lesbian Premodern*. Palgrave Macmillan 2011, 21–34. Ks. myös Lillian Faderman, *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendships and Love Between Women from the Renaissance to the Present*. Quill William Morrow 1998; Martha Vicinus, *Intimate friends. Women who loved women, 1778–1928*. University of Chicago Press 2004.

78. Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist (toim.) *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Appell förlag 2018.

79. Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist, Om kärlek, kamratskap och kamp. Teoksessa Eva Borgström & Hanna Markusson Winkvist (toim.) *Den kvinnliga tvåsamhetens frirum. Kvinnopar i kvinnorörelsen 1890–1960*. Appell förlag 2018, 7–26. Angloamerikkalaisessa kontekstissa, ks. Faderman 1998, 178–189.

80. Yleiseurooppalaisessa ja suomalaisessa kontekstissa yleisistä ajatuksista sukupuolten komplementaarista erilaisuudesta ja erilaisista toimintakentistä, ks. Kai Häggman, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. SHS 1994, 182–195. Angloamerikkalaisessa kontekstissa, ks. Faderman 1998, 157–159, 180–181.

81. Tutkimusta aiheesta ei ole toistaiseksi tehty tarpeeksi, ks. Juvonen 1994b, 42; Juvonen 2007. Vrt. pohjoismaalainen tutkimus: Borgström & Markusson Winkvist 2018, 14–17, ja amerikkalainen tutkimus: Lisa Duggan, *The Trials of Alice Mitchell. Sensationalism, Sexology, and the Lesbian Subject in Turn-of-the-Century America*. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 18:4 (1993), 791–814.

Naisihanteeseen liittyi vahvasti myös siveellisyys, joka naisliikkeen aktiivien puheissa tärkentui politiikan lisäksi seksuaalimoraaliin.⁸² Seksuaalisen pidättyväisyyden painotus saattoi olla strategia, jonka avulla naisuhteissa elävät säätyläisnaiset pystyivät näyttäytymään kunniallisina heteroavioliiton sisäisen seksuaalisuuden puolustajina.⁸³ On myös mahdollista, että naisasianaiset katsoivat keskinäisten rakkaussuhteitensa olevan siveitä, sillä niistä puuttui heteroseksuaalinen halu. Lesbolainen ruumiillinen halu oli tuntematon kategoria seksologisessa ajattelussa vielä 1900-luvun alussa.⁸⁴

Seksuaalisen pidättyväisyyden korostamisen tai suorasukaisen eroottisen kielen puuttumisen naisten välisiä suhteita valottavista lähteistä, kuten Mechelinin ja Verneuil'n kirjeenvaihdosta, ei siis pidä johtaa naiiveihin tulkintoihin historiantutkimuksessa. Yksi näkökulma lähteiden aseksuaaliseen tai epäsuoraan seksuaaliseen sävyyn on ottaa se todesta: määritteleekö seksuaalinen aktiivisuus todellakin ihmissuhteen laadun? Esimerkiksi Lillian Fadermanin määritelmässä 1800-luvun samansukupuoliseen rakkaussuhteeseen ei välttämättä kuulunut seksuaalisia tekoja.⁸⁵ Sheila Jeffreys puolestaan huomauttaa, että alkujaan viattomasti lähekkäin eläneet naiset saattoivat löytää eroottisen mielihyvän sattumalta ja kehittää eroottista suhdettaan sen mukaan.⁸⁶ Muistutamme lisäksi, että nykyajassakin elää miehiä ja naisia seksittömissä avioliitoissa ja muissa suhteissa, joita edelleen kutsumme vakiintuneiksi pari- tai monisuhteiksi. Emotionaalisesti toisiinsa sitoutuneet ja toistensa kanssa elämän ala- ja ylämäkiä intiimisti jakavat

naiset muodostivat ihmissuhteita, jotka merkityksellisyydessään vastasivat lähisuhdetta, seksillä tai ilman.

Kansainvälisessä lesbotutkimuksessa on myös kysytty: mitä jos naistenväliset rakkaussuhteet olivatkin näkyvämpiä ja yleisempiä historiassa kuin haluaisimme uskoa?⁸⁷ Suomessa Kati Mustola on huomauttanut, että lesbosuhteiden näkyvämmäisyys, eli se, ettei naisten välillä oikeastaan uskottu vakavasti voivan olla eroottista suhdetta, saattoi paradoksaalisesti mahdollistaa suhteiden avoimen toteuttamisen.⁸⁸ Marie de Verneuil'n ja Cely Mechelinin suhteessa huomiota herättää luonteva kiinnittyminen laajempaan perhekontekstiin. Mechelinin vanhemmat selvästi hyväksyivät tyttärensä ja ranskalaisen opettajan välisen suhteen, sillä he vilahtavat kirjeiden luki-joina tai terveisten lähettäjinä lukuisissa kirjeissä. Viimeisissä kirjeissään Verneuil kiittää Mecheliniä, kertoo kokevansa heidät perheekseen Suomessa ja toistelevansa heidän nimiään kuolinvuoteellaan.⁸⁹

Mechelinin isä senaattori Leo Mechelin vaiuttaa suhtautuneen ylipäänsä hyvin myönteisesti tyttärensä naimattomaan elämäntyylisiin ja yhdessä asuviin naispareihin. Vera Hjeltin elämäkerran mukaan senaattori oli lahjoittanut tyttarelleen tontin ja huvilan Hjeltin ja tämän elämäkumppanin Fanny Tavaststjernan naapurista Bromarvasta, koska halusi tarjota Celylle mahdollisuuden olla ystäviensä lähellä myös kesäisin.⁹⁰ Cely Mechelinin ja Marie de Verneuil'n suhdetta olisikin mielekästä kuvata perhesuhteeseen rinnastuvaksi Rita Paqvalénin jalanjäljissä. Paqvalén on käyttänyt tuoreessa teoksessaan valitun

82. Anna Elomäki, Poliitiikan siveellisyys ja siveellisyyden politiikka suomalaisten naisasianaisten teksteissä. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen. Poliittisen käsitteen historia*. SKS 2011, 131–152; Harri Kalha, Kuvataide (epä)siveellisyyden käsitesfäärissä. Kaksi tapausta. Teoksessa Tuija Pulkkinen & Antu Sorainen (toim.) *Siveellisyydestä seksuaalisuuteen*. SKS 2011, 248–277.

83. Soveliaasta seksuaalisesta itseilmaisusta ja syntymässä olevista homoseksuaalisuutta koskevista seksologisista teorioista, ks. esim. Ritva Hapuli, *Naisia rakastavat naiset. Lesbolaisuuden ja siihen liittyneen homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880–1930 välisenä aikana*. Naistutkimusraportteja 1/1989. Sosiaali- ja terveysministeriö 1989, 28–45; Kati Mustola, Finland 1899–1999. A Turbulent Past. Teoksessa Jens Rydström & Kati Mustola (toim.) *Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842–1999*. Aksant 2007, 215–222.

84. Harri Kalha, *Tapaus Havis Amanda. Siveellisyys ja sukupuoli vuoden 1908 suihkulähdekiistassa*. SKS 2008, 153–164.

85. Faderman 1998, 17–19.

86. Jeffreys 1993b, 27.

87. Vrt. Terry Castle, *The apparitional lesbian. Female homosexuality and modern culture*. Columbia University Press 1993; Vicinus 2004.

88. Mustola 2007, 227.

89. KA, Marie de Verneuil Cely Mechelinin äidille Alexandralle 17.5.1897.

90. Rita Paqvalén, *Queera minnen. Essäer om tystnad, längtan och motstånd*. S&S 2021, 186.

perheen käsitettä analysoidessaan Vera Hjeltin lähisuhteita.⁹¹

Johtopäätelmiä

Sukupuolentutkimuksen dosentti ja yliopistonlehtori Tuula Juvonen kritisoii *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 1/2021⁹² Suomen historian tutkimusta queer-aiheiden on systemaattisesta jättämisestä tutkimuksen ulkopuolelle. Vastasimme ansaittuun kritiikkiin omalla puheenvuorollamme (HAik 1/2022) tuoden esiin muun muassa niin kutsuttua yksityiselämän tutkimusta ylipäänsä vaivaavan perinteen painolastin sekä eettisten keskustelujen haasteet. Esitimme, että sateenkaarihistoriallisen käänteen viivästyminen synnä ei ole niinkään tietoinen homofobia, vaan metodologisen uudistumisen tarve.⁹³ Kulttuurihistorian professori Maarit Leskelä-Kärki vastasi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 2/2022 puheenvuoroomme esittäen muun muassa huolensa menneisyyden ihmisten elämien väärinkäytöstä ja poliittisten tarkoituksien ajamisesta tutkimuksen varjolla.⁹⁴ Nähdäksemme historiankirjoitusta tehdään aina subjektiivisesta tutkijapositiosta käsin kirjoitushetken yhteiskunnallisia keskusteluja peilaten. Historian väärinkäyttöä on yksipuolisesti poliittisesti tai ideologisesti motivoitu tutkimus.

Homo- ja lesbotutkimuksen ajama voimakas identiteettipolitiikka 1970–1980-luvuilla ei kuitenkaan ole synonyymi queer-tutkimukselle.⁹⁵ Queer-teorian tavoite on haastaa ja purkaa kaikenlaisia rakenteita, käsitteitä ja hierarkioita, jolloin tiedonintressi on emansipatorinen ja siten eettisesti kestävä.⁹⁶ Jos queer-näkökulmat sivuutetaan historian tutkimuksessa esimerkiksi poliittisten agendojen ajamisen pelossa, on vaarana, että tutkimus vääristyy muilla tavoin. Purkamattomana käsitteenä heterous muodostuu tällöin helposti kyseenalaistamattomaksi ja näennäisen

neutraaliksi lähtökohdaksi, mikä aiheuttaa suuremman todistustaakan ei-heteroudelle. Samalla tutkimuksen kohteeksi valikoituvat vain selkeät identiteettikategoriat, vaikka yhtä hyvin nykyisyydessä kuin menneisyydessä ihmisyyteen kuuluu paljon häilyvyyttä. Lopputuloksena syntyy yksipuolista historiankirjoitusta, jolla voi myös olla poliittisia seurauksia.

Tässä artikkelissa siirryimme puheiden ja teorian tasolta käytäntöön ja tutkimme kahden arkistoaineiston valossa tapoja herkyttävälle oudolle ja erikoiselle aineistossa ja ennen kaikkea tavoille, joilla siitä voisi puhua historian tutkimuksessa. Nähdäksemme sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja suhteisiin liittyviä normeja kierteäviä ilmiöitä aineistoissamme valitsimme menetelmäksemme queer-teoreettisen lähestymistavan. Käytimme queer-käsitettä menetelmänä, jolla katsoimme lähteitä mahdollisimman avoimesti kiinnittäen huomiota outoon ja poikkeavaan. Analyysissä pyrimme ymmärtämään ilmiöitä monenlaisista hierarkioista kyseenalaistavista näkökulmista käsin pysyen mahdollisimman avoimena erilaisille tulkinnoille. Kansainvälisessä queer-historiallisessa tutkimuksessa on puitu jo varsin pitkään historioitsijoita haastavia menetelmällisiä kysymyksiä ja ehdotettu niihin vastauksia. Muiden kuin cis-heteroutta edustavien ilmiöiden nimeämistapoja on kehitetty useita, kuten artikkelissa mainitsemamme David M. Halperinin kategoriat sekä Judith M. Bennettin ja Valerie Traubin luomat käsitteet.

Eettiset kysymykset nousevat tyypillisesti esiin queer-historian kirjoittamisen esteenä. Myös me kävimme monia tutkimuseettisiä keskusteluja, kun kirjoitimme artikkeleita. Erilaiset taustamme ja tulokulmamme tuottivat hedelmällisiä keskusteluja siitä kuka saa tutkia ja mitä, ja milloin oma tausta voi vaikuttaa negatiivisesti tulkintoihin. Tulkintatyötä helpotti valitsemamme näkökulma

91. Paqvalén 2021, 181–195. Ks. myös Mikko Kempvaisen tuore tutkimus 1900-luvun alun työväenliikkeen seksuaaliradikaalien naisten monisuhteisesta ajattelusta: Sosialistikirjailijat Elvira Willman ja Hilda Tihlälä ”vapaan rakkauden” julistajina 1900-luvun alussa. Teoksessa Matias Kaihovirta & Tiina Lintunen (toim.) *Työväki ja seksi. Aatteet, normit ja kokemukset*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2021, 55–84.

92. Tuula Juvonen, Historian tutkimusta toisin katsoen. *Historiallinen Aikakauskirja* 119:1 (2021), 66–76.

93. Rose-Marie Peake & Saara Hilpinen, Kohti sateenkaarisensitiivistä käännettä Suomen historian tutkimuksessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 120:1 (2022), 98–102.

94. Leskelä-Kärki 2022.

95. Ks. esim. Doan 2013, 27–32.

96. Vrt. Anu Koskivirta & Satu Lidman, Historioitsija eettisten valintojen äärellä. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017, 15–16.

eli se, että emme olleet määrittelemässä kenenkään identiteettiä, vaan laajentamassa tulkintahorisonttia.

Eettistä stressiä vähensi tässä tilanteessa se, että tutkittavilla henkilöillä ei ole elossa olevia lähiomaisia, ja ajallinen etäisyys on muutenkin melko suuri. Cely Mechelinin ja Marie de Verneuil'n kohdalla perheen myönteinen suhtautumistapa naisten keskinäiseen suhteeseen kiepauttaa eettiset pohdinnat mielestämme pääläelleen. Suhteen valottaminen queer-sensitiivisesti näyttäytyy eettisesti kestävämpänä ratkaisuna kuin samansukupuolisten intensiivisten suhteiden sivuuttaminen. Jälkimmäinen uusintaa ajatusta muiden kuin heteroiden suhteiden häpeällisyydestä, mitä varmasti suurin osa historioitsijoista ei halua tarkoituksellisesti tehdä.

Tartuimme sekä muutamiin harrastelijataiteilijan teoksiin, jotka ovat näennäisen triviaalia aineistoa, että kirjeisiin, jotka kuuluvat historian tutkimuksen ydinaineistoon. Fragmentaarisuudestaan ja esimerkinomaisuudestaan huolimatta ne valottavat 1800-luvun seurapiiri-

elämää kirjavampana ja monitulkintaisempana kuin se yleensä esitetään. Yllättävienkin lähteiden toisin katsominen avartaa meitä näkemään ambivalentteja sisältöjä, joita ei voi lokeroida vain yhteen tiettyyn tulkintaan. Emme toteuttaneet tässä vain queer-tutkimuksen perusmenetelmiä sirpaleisen aineiston tulkitsemisessa,⁹⁷ vaan historian tutkimuksessa jo pitkään vallinnutta lähdepluralistista ja monitieteistä tutkimusotetta, jota on vain sovellettu liian harvoin queer-aineistoihin.⁹⁸

FT **Rose-Marie Peake** työskentelee tutkijatohtorina Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikössä Tampereen yliopistossa.

Sähköposti: rose-marie.peake@tuni.fi

FM **Saara Hilpinen** toimii Suomen historian väitöskirjatutkijana Helsingin yliopistolla.

Sähköposti: saara.hilpinen@helsinki.fi

97. Nk. "scavenger methodology", ks. Jack Halberstam, *Female masculinity*. Duke University Press 1998, 13.

98. Ks. keskustelusta esim. Doan 2013, 37–40.

Janne Tunturi ja Heli Rantala

Kansainvälisyyden ja kulttuurin nimissä

Friedrich Anton Meyer 1800-luvun alun kirjakulttuurin toimijana

Heinäkuussa 1803 Turun akatemian päärakennuksen eteishallissa järjestettiin pieni tilaisuus, kun Friedrich Anton Meyer (1771–1831) lahjoitti Esterin kirjan heprean-kielisen käsikirjoituksen akatemialle.¹ Yliopiston nopeasti kasvava kirjasto sai näin kokoelmiinsa harvinaisen tekstin, joka oli toisille osa kristittyjen Vanhaa testamenttia, toisille heprealaista Raamattua eli Tanakia. Saksassa ja Ruotsissa elänyt Meyer oli saapunut Turkuun neljä vuotta aikaisemmin, ja hänet tunnettiin jo kirjallisena vaikuttajana. Turkuun tullessa hänen nimensä oli vielä ollut Maijer Levin, mutta hän oli muuttanut juutalaisen nimensä saksalaiseksi pian saapumisensa jälkeen. Juutalaisten kansanmurhan uhasta Persian valtakunnan aikana kertovan Esterin kirjan lahjoittaminen on yksi niistä anekdooteista, joka tiedetään Meyerin elämästä. Näistä tiedon paloista ei saa koottua täyttä elämäkertaa, mutta ne avaavat Itämeren alueen kirjakulttuurin kehitystä 1800-luvun alussa marginaalisesta asemasta ponnistaneen toimijan näkökulmasta.

Meyerin toiminta kirjakauppaverkostoissa tunnetaan erityisesti Jyrki Hakapään ansiosta, joka on tutkinut häntä 1800-luvun alun suomalaisen kirjakaupan kansainvälistäjänä. Meyerin uran huipentumana on pidetty vuonna 1814 järjestettyjä Leipzigin messuja, joihin osallistumalla hän pääsi osalliseksi Pohjois-Euroopan kirjakaupan sisäpiiriä. Hakapään mukaan Meyer oli lyhyen aikaa näiden verkostojen vaikutusvaltainen jäsen,

mutta hänen asemansa heikkeni nopeasti erityisesti saksalaisten kauppiaiden järjestäytymisen myötä.² Meyerin nimi vilahtaa myös tutkimuksessa, jotka tarkastelevat suomalaisten kirjastojen varhaishistoriaa tai 1800-luvun alun sensuuria.³ Kaiken kaikkiaan Meyer on kuitenkin hahmo, joka ei ole kovin tunnettu edes 1800-luvun tutkimuksen kontekstissa.

Saksan tilanne heijastui Meyerin lisäksi muihinkin alueen kirjakauppiaisiin. Ranskalaisen historioitsijan Frédéric Barbierin mukaan 1800-luvun alun Saksassa kasvoi kirjojen määrän lisääntymisen ohella ajatus kirjoista kulttuurin ja sivistyksen symbolina. Barbier on pitänyt Leipzigin vuoden 1814 messuja yhtenä saksalaisen kirjakulttuurin tärkeimmistä hetkistä, jolloin epäyhtenäistä ja jakautunutta maata pyrittiin yhdistämään kielen ja kirjallisuuden voimin. Saksa nähtiin kustantamoiden ja lukijoiden maana, jonka historiassa kirjojen merkitys oli suuri. Tämän innostuksen vaikutukset ulottuivat maan ulkopuolelle, koska Saksassa julkaistut kirjat alkoivat levitä entistä tehokkaammin Euroopassa. Itämeren alueella saksalaisen kirjallisuuden ja kustantajien merkitys kasvoi nopeasti.⁴ Saksaa erinomaisesti osannut Meyer sopi hyvin tähän pääosin saksalaisten kustantamoiden ja kauppiaiden hallitsemaan pohjoisen Euroopan kirjakauppaan.

Meyerin kaltaisen toimijan analyysi ulottuu ensinnäkin uudemman kirjahistoriallisen tutki-

1. Kansallisarkisto, Turun toimipiste, Dahlströmin kortisto BdgI:36:553. K. Pr. 25.7.1803.

2. Jyrki Hakapää, Hetken verran koko Itämeren kirjakauppiaina. Teoksessa Aleksanteri Suvioja & Erkki Teräväinen (toim.) *Kahden kulttuurin välittäjä. Hannes Saarisen juhla kirja*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja. Helsingin yliopisto 2006, 215–223; Jyrki Hakapää, *Kirjan tie lukijalle. Kirjakauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*. SKS 2008. Lisäksi Olof Mustelin on aikanaan kirjoittanut Meyerista monipuolisen artikkelin, joka ei kuitenkaan kontekstoi tämän toimintaa laajemmin. Olof Mustelin, Friedrich Anton Meyer - språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare. *Historisk Tidsskrift för Finland* 33:1 (1948), 98–132.

3. Yrjö Nurmio, *Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829*. WSOY 1934, 48–49, 88–89; Ilkka Mäkinen, "Nödvändighet af LånaKirjasto" *Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. SKS 1997, 155, 187.

4. Frédéric Barbier, *L'Empire du livre. Le livre imprimé et la construction de l'Allemagne contemporaine (1815–1914)*, Bibliothèque franco-allemande 1995.

muksen alueelle, jossa Robert Darntonin mallin mukaan on tutkimuskohteina ollut yksittäisiä kirjojen sensoreita, painajia, kauppiaita ja kirjailijoita.⁵ Tätä näkökulmaa käyttää esimerkiksi Pamela Selwynin tutkimus berliiniläisestä kirjailija-kustantaja Friedrich Nicolaista. Se lähestyy kohdettaan temaattisesti pyrkien näkemään yksittäistapauksessa asioita, jotka auttavat selittämään saksankielisen 1700-luvun lopun kirjakulttuurin toimintaa laajemmin.⁶

Tässä artikkelissa tarkastelemme myös niitä Meyerin elämän osa-alueita, jotka eivät liittyneet kirjamyyntiin. Meyer oli paitsi kirjakauppias myös yliopiston opettaja, kääntäjä ja lainakirjaston omistaja, joka harrasti musiikkia ja myi kaupassaan paljon muutakin kuin kirjoja. Hän linkittyi usealla alueella akateemisen oppineiston ja sivistyneen kuluttajan elämään. Tämän vuoksi tutkimusta motivoi myös elämäkerrallinen intressi. Tässä artikkelissa elämäkerrallisuus tarkoittaa ennen kaikkea pyrkimystä ymmärtää tutkimuskohteemme toiminnan eri puolia ja niitä konteksteja, joissa tämä teki erilaisia omaan elämänsä kulkuaan vaikuttaneita valintoja.⁷ Elämäkerrallisuus tuo Friedrich Anton Meyerin toimintaan uuden ulottuvuuden.

Monipuolinen kirja-alalla toimiminen ei ollut sinänsä uniikkia aikakauden Suomessa sillä kaikki varhaiset kirjakauppiat harjoittivat myös muuta kirjoihin liittyvää toimintaa.⁸ Meyer tai Levin⁹ oli kuitenkin myös juutalainen maahanmuuttaja, joka yritti sopeutua Suomeen Turun akatemian piirissä luotujen kontaktien ja hankittujen tehtävien avulla. Uudessa kotimaassaan hän joutui tasapainoilemaan tilanteessa, jossa hän edusti ekspansiivista saksalaista kirjakulttuuria ja toisaalta etnistä ja uskonnollista vähemmistöä. Saksalaisena juutalaistaustaisena henkilönä hän oli kaksinkertaisesti vieras. Hän oli samankaltainen saksalaisen perinteen ”valistaja” kuin monet muut kirja-alan toimijat. Toisaalta Meyer tai Levin liittyi Itä-Euroopan valtioiden välisillä raja-alueilla eläneiden juutalaisten historiaan: juutalaisuutta koskeva lainsäädäntö vaikutti hänen vaiheisiinsa ja hän joutui monen muun alueen juutalaisen tavoin selviytymään uskonnollisesti ja etnisesti toisenlaisessa kulttuurissa.¹⁰

Tässä artikkelissa tutkimme Friedrich Anton Meyerin kirjoihin ja kirjallisuuteen nivoutunutta elämää. Aiemmassa tutkimuksessa Meyerin saksanjuutalaisuus on jäänyt taustatiedoksi, jonka merkitystä ei ole laajemmin pohdittu. Omassa tarkastelussamme tämä alkuperä toimii artikkelin lähtökohtana: Miten Meyerin saksanjuutalainen tausta näkyi hänen toiminnassaan kirja-alalla? Mitkä olivat ne toimintamuodot, joilla hän integroitui osaksi suomalaista kirjakulttuuria ja mitä hänen elämänvaiheensa kertovat 1800-luvun alun pohjoiseurooppalaisesta kirjallisesta maailmasta? Tarkastelemme Meyerin toimintaa suomalaisena kulttuurivaikuttajana, assimiloituneena juutalaisena ja eurooppalaisen oppineen kulttuurin edustajana. Taustansa vuoksi Meyerin tapaus on varsin erilainen kuin Anna Perälän ja Tuija Laineen tutkimat Christian Ludvig Hjelt (1786–1849) ja Henrik Renqvist (1789–1866).¹¹

Käytämme lähteinä Meyerin toiminnasta kerotavaa materiaalia: hänen kirjakauppiansa arkistoa, Meyerin itsensä kirjoittamia kirjeitä, hänen lainakirjastojensa kirjalueteloita, sanomalehtikirjoituksia ja -mainoksia sekä virallisia asiakirjoja. Materiaali on sirpaleista ja sisältää vain

5. Esim. Robert Darnton, *The Literary Underground of the Old Regime*. Harvard University Press 1982.

6. Pamela E. Selwyn, *Everyday Life in the German Book Trade. Friedrich Nicolai as Bookseller and Publisher in the Age of Enlightenment 1750–1810*. The Pennsylvania State University Press 2000.

7. Elämäkertakirjoittamisesta ks. esim. Barbara Caine, *Biography and History*. Palgrave Macmillan 2010; Heini Hakosalo et al (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014; Hans Renders, Binne de Haan & Jonne Harmsma, *The Biographical Turn. Lives in History*. Routledge 2016; Tässä artikkelissa elämäkerran (biography) ja omasta elämästä kirjoittamisen (life writing) välinen erottelu ei ole oleellinen kysymys. Tuoreen elämäkerrallisen tutkimuksen kysymyksistä ks. myös Maarit Leskelä-Kärki, *Toisten elämät. Kirjoituksia elämäkerrasta*. Avain 2017.

8. Hakapää 2008, 75–76.

9. Meyer käytti nimeä Levin ja esiintyi ennen noin vuonna 1800 tapahtunutta nimenvaihdosta erilaisissa lähteissä vaihtelevilla nimivariaatioilla. Tätä moniäänisyyttä kunnioittaen kutsumme tutkimuskohdettamme vuoteen 1800 Leviniksi ja siitä alkaen Meyeriksi.

10. Tara Zahra, Looking East. East Central European ‘Borderlands’ in German History and Historiography. *History compass* 3:1 (2005).

11. Tuija Laine, *Henrik Renqvist julkaisijana ja kirjakauppiana 1815–1866*. Otava 2005; Anna Perälä, *Tilanomistaja kirja-alalla. Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppiana 1823–1849*. Societas Scientiarum Fennica 2019.

vähän Meyerin itsensä tuottamaa, oman elämän vaiheita kommentoivaa aineistoa. Henkilökoh- taisinta materiaalia edustavat Meyerin ruotsin- ja saksankieliset kirjeet Helsingissä toimineelle dosentti ja kirjastonhoitaja Alexander Blomqvistille (1796–1848) vuosilta 1825–1827. Kokoelman noin 30 kirjettä kertovat Meyerin ajatuksista ja hänen varhaisemmasta toiminnastaan ainakin näennäisen suorasukaisesti.

Suureksi osaksi Meyerin toimia ja hänen tekemiään ratkaisuja on arvioitava kirjeitä välil- liseimpien lähteiden avulla. Sanoma- ja aikakaus- lehdet tarjoavat paitsi tietoa Meyerin vaiheista myös hänen tavastaan hyödyntää lehtijulkisuutta omassa toiminnassaan. Ruotsalaisten ja suoma- laisten lehtien laaja digitoiminen on mahdollis- tanut tämän lähdetyyppin aiempaa kattavamman käytön Meyerin toiminnan arvioimisessa. Toinen aineisto, jota aiemmassa tutkimuksessa on hyö- dynnetty vain vähän ovat Meyerin lainakirjasto- toiminnasta kertovat painetut kirjaluettelot. Kuten useissa Turun historiaa käsittelevissä tutki- muksissa, myös tässä on hyödynnetty niin sanot- tua Dahlströmin kortistoa. Se sisältää viittauksia arkistoihin, mutta siellä on myös historioitsija Svante Dahlströmin (1883–1965) omia tulkintoja esimerkiksi Meyerin asemasta.¹²

Tutkimusotteemme on kontekstoiva. Analy- soimme Meyerin toimia osana kansainvälisen kirjakaupan verkostoitumista, lukukulttuurin muutosta sekä osana suomalaisten oppineiden yhteisöjen toimintaa. Artikkelit keskittyvät Meyerin Turun vuosiin 1799–1827, aikaan jolloin hän nousi kirja- ja kulttuurialan vaikuttajaksi.

Königsbergin vaikutteet, Ruotsin tarjoamat mahdollisuudet

Jo ennen Turkuun muuttamista Maijer Levin oli toiminut kirjojen parissa. Saatavilla olevat tiedot hänen elämänsä varhaisvaiheista ovat kuitenkin niukat. Hän oli syntynyt Mecklenburgiin ruhti-

naskuntaan kuuluneessa Dömitzin kaupungissa vuonna 1769 tai 1771. Useat Maijer Levinin suku- polven juutalaiset ottivat tavoitteekseen emansi- paation. Näitä pyrkimyksiä kutsuttiin haskalaksi, joka usein käännetään juutalaiseksi valistukseksi. Sitä kannattaneet oppineet halusivat moderni- soida juutalaisuutta ja laajentaa sen maailman- kuvaa uskonnon ulkopuolelle.

Modernisoinnin välineenä olivat kouluttautu- minen ja kirjallisuus. Pyrkimys oli muuttaa juu- talaisuutta sisältä käsin, mutta samalla tuoda se lähemmäs valtakulttuuria. Tämän takia esimer- kiksi saksankielisillä alueilla monet juutalaiset korostivat saksan kieltä ja saksalaista kulttuuria osana omaa identiteettiään. Toisaalta eman- sipaatio konkretisoitui rajoituksia purkamalla. Pohjois-Saksan juutalaisia koskevaa lainsäädän- tää lievennettiin 1780-luvulla ja näin alueesta tuli eräänlainen näyteikkuna juutalaisuuden muu- tokselle. Emansipaatio ei kuitenkaan tarkoittanut ainoastaan vapautumista, vaan se oli myös uhka juutalaisuudelle, mikä tuotiin esille useissa kes- kusteluissa.¹³

Mecklenburgin ruhtinaskunnan vieressä oli Ruotsille vuoteen 1815 asti kuulunut Stralsundin kaupunki ja sen ympärillä 1600-luvun sodissa vallattu Ruotsin Pommeri. Ruotsi oli ollut viral- lisesti suljettu juutalaisilta ennen vuotta 1775, jolloin Kustaa III oli antanut ensimmäisen juu- talaisen asettua maahan ilman kääntymistä kris- tityksi.¹⁴ Samana vuonna Bohuslänissa sijaitseva Marstrandin kaupunki sai vapaasatamaoikeudet, joihin kuului muun muassa uskonvapaus, ja siitä tuli varhaisen juutalaisen muuttoliikkeen kohde. Lehti-ilmoituksen mukaan juuri Marstrandista saapui Tukholmaan toukokuussa 1784 Meijer Levin -niminen nuorukainen.¹⁵ On melko toden- näköistä, että kyseessä oli artikkelimme Maijer Levin. Jos näin on, hän matkusti Tukholmaan myöhemmin kuin muu perhe, joka oli joiden- kin tietojen mukaan muuttanut kaupunkiin jo vuonna 1778.¹⁶ Tukholmassa Ruotsille asetetut

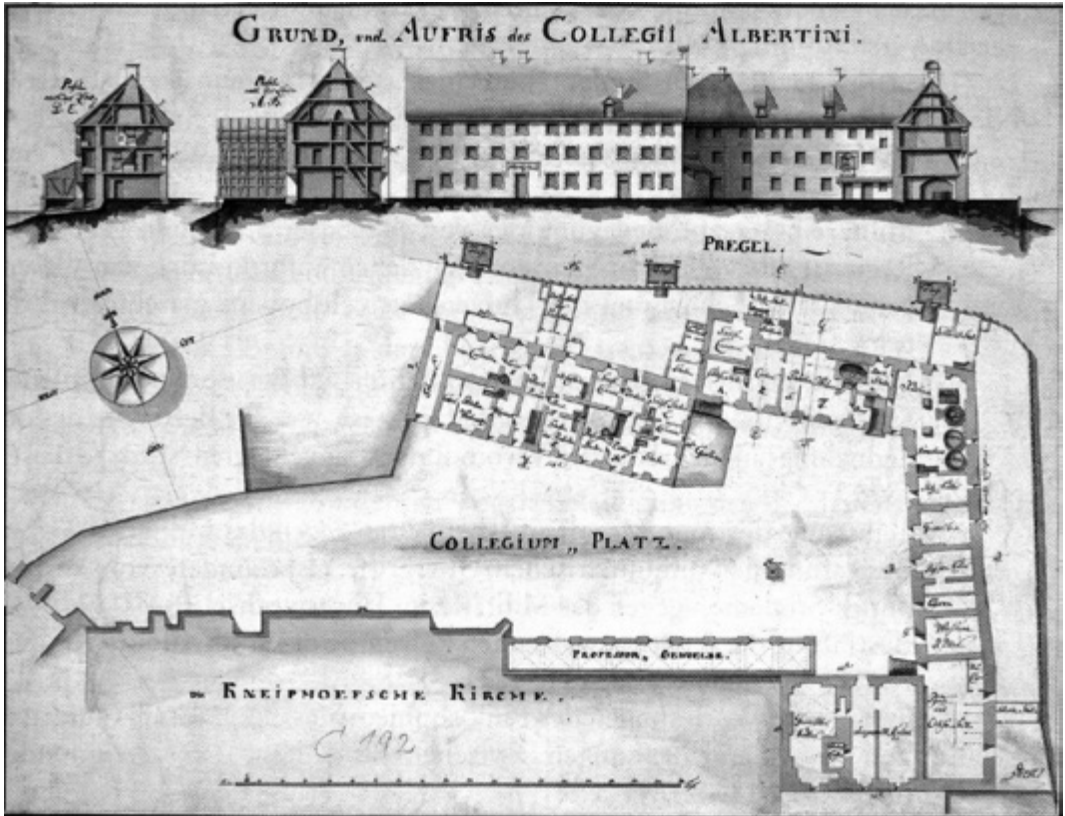
12. Kortiston käytöstä, ks. esim. Panu Savolainen, *Teksteistä rakennettu kaupunki. Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä 1740–1810*. Sigillum 2017, 31, 35, 39.

13. Shmuel Feiner, *The Jewish Enlightenment*. University of Pennsylvania Press 2015, 1–19.

14. Ruotsin ensimmäiseksi juutalaiseksi mainittu Aaron Isaac saapui maahan vuonna 1774 ja sai luvan jäädä Ruotsiin keväällä 1775. Carl Henrik Carlsson, *Judarnas historia i Sverige*. Natur & Kultur 2021, 32–34.

15. *Dagligt Allehande* 11.5.1784, <https://tidningar.kb.se/2631189/1784-05-11/edition/144030/part/1/page/1/?newspaper=DAGLIGT%20ALLEHANDA&from=1784-05-01&to=1784-05-31> (23.8.2022).

16. Tieto ilmestyi turkulaislehdessä vuonna 1797. *Åbo Tidningar*, 20.11.1797, nro 47, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanoma-lehti/binding/409079?page=3> (22.8.2022). Myös Mustelin 1948, 99.

odotukset näyttävät johtaneen pettymykseen, sillä isä Samuel Levinin kerrotaan tehneen konkurssin ja vanhempien eronneen.¹⁷

Maijer Levin siirtyi opiskelemaan Königsbergin yliopistoon lääketiedettä huhtikuussa 1793.¹⁸ Myöhemmin hän muisteli osallistuneensa ensi sijassa matematiikan ja lääketieteen opintoihin sekä käyneensä myös filosofi Immanuel Kantin luennoilla.¹⁹ Yliopiston ulkopuolellakin oli oppinutta elämää, josta Levinin voi olettaa olleen tietoinen. Preussiin kuulunut Königsberg oli haskalan keskuksia, jonne saapui väkeä sekä Saksasta että Puolasta.²⁰ Samaan aikaan kaupungin juutalaisia valvottiin ja Pohjois-Saksassa yhä näky-

■ Kuva 1. Königsbergin yliopisto toimi 1800-luvun puoliväliin asti Collegium Albertinum -rakennuksessa. Turun akatemiaan yliopistosta päätyi Meyerin lisäksi muun muassa tähtitieteilijä Friedrich Wilhelm August Argelander (1799–1875). Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz / Wikimedia Commons.

vämmin vaikuttanut pietistinen teologia pyrki käännyttämään heitä kristityiksi.²¹

Muutosta haettiin uudesta saksanjuutalaisesta identiteetistä. Königsbergissä rakennettiin 1700-luvun lopulla Saksan juutalaisten läntistä, Iberian niemimaalta lähtöisin olevaan sefardi-juutalaiseen traditioon perustuvaa maailman-

17. Stockholms magistrat och rådhusrätt 1687–1849, asiakirja Drn 2131/1782. <http://www.tidigmodernkonkurser.se/index.php/post/view/4018> (21.3.2022). *Posttidningar* 3.4.1783, <https://tidningar.kb.se/2979645/1783-04-03/edition/145134/part/1/page/1/?newspaper=POSTTIDNINGAR&from=1783-04-01&to=1783-04-30> (22.8.2022); *Posttidningar* 7.7.1783, <https://tidningar.kb.se/2979645/1783-07-07/edition/145134/part/1/page/1/?newspaper=POSTTIDNINGAR&from=1783-07-01&to=1783-07-31> (22.8.2022).

18. *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg* i. Pr. II 1657–1829. Toim. G. Erler, 1911/12, 625. <https://pbc.gda.pl/publication/6292>.

19. Kansalliskirjasto, Blomqvistiana, Friedrich Anton Meyer Alexander Blomqvistille 14.4.1827.

20. Jill Storm, *Culture and Exchang. The Jews of Königsberg, 1700–1820*. Washington University in St. Louis. Washington University Open Scholarship 2010, 18, 24, et passim.

21. Storm 2010, 56, 61.

kuvaa. Valistuksen ja sivistyksen nimiin vannonessa ajattelussa irrottauduttiin Itä-Euroopan juutalaisuudesta ja pyrittiin sulautumaan saksalaiseen yhteiskuntaan. Keinoina olivat saksan kielen ja saksalaisen korkeakulttuurin omaksuminen. Erityisesti Berliinissä syntyneen ajattelun ytimessä olivat valistuksen tradition hengessä kauneuden, maun ja aistien korostuminen. Siihen oli keskeisenä keinona taiteiden harrastaminen. Usein sefardismiksi kutsutun haskalan suuntauksen tavoitteena oli pyrkimys erottautua aškenasijuutalaisuudesta, jonka ajateltiin vaikuttavan erityisesti Puolan alueella.

Nostalgian kohteena olleeseen sefardijuutalaisuuteen kuuluivat oppineisuus, kirjallisuuden ja filosofian laaja harrastaminen, järjenkäyttö sekä suvaitsevaisuus. Tavoitteena oli oksidentalisoida juutalaisuus, voittaa pitkäaikainen eurooppalaista ajattelua hallinnut erottelu hellenistisen ja heprealaisen kulttuurin välillä. Sen mukana syntyi selkeä jako Saksan ja Puolan juutalaisiin. Saksassa asuneet juutalaiset toteuttivat haskalan tavoitteita omistautumalla saksalaiselle kulttuurille ja järjenkäytön universaaleille arvoille.²² Juutalaisuutta oli sefardismin muisto, saksalaisuutta selkeän eron tekeminen Itä-Eurooppaan ja Puolaan. Alexander Blomqvistille kirjoittamisissaan kirjeissä Meyer palasi viittauksin ja lainauksin usein taastaansa. Hän viittasi paitsi Vanhaan testamenttiin, jonka Blomqvist varmasti tunsikin, mutta myös Talmudiin. Toukokuussa 1825 kirjeeseen ilmestyy jopa ”Schanderlebander, juutalainen talmudistinen looginen hahmo”.²³ Juutalainen talmud-perinne ja klassisen kreikan kielen ajattelua tai kieltä merkitsevä *logos* nivoutuivat näin yhteen myös Meyerin kirjeissä.

Kaikesta huolimatta Majjer Levin halusi identifioitua ruotsalaiseen yhteiskuntaan, johon hän palasi opiskeluvuosien jälkeen. Tavanomaista elämää oikeus maassaoloon ei taannut: juutalaiset vastaanottivat kuninkaallisen suojelukirjeen ja sidos Ruotsiin perustui usein lähinnä kunin-

gasta kohtaan tunnettuun kiitollisuuteen. Sitä osoitettiin synagogissa, ja joitakin merkkipäiviä juhlistamaan järjestettyihin tilaisuuksiin painettiin kirjasia, jossa ylistettiin hallitsijaa ja hänen sukuaan. Jotkut tekstit olivat hepreaksi, toiset ruotsiksi, mukana oli myös saksankielisiä ylistyksiä. Yksi niistä oli Meyer Levin -nimisen königsbergiläisen lääkärin Kustaa IV Aadolfin syntymäpäivien kunniaksi 1.11.1797 tekemä ylistysruno ”Jumala ja kuningas”.²⁴

Königsberg vaihtui lopulta toiseen akateemiseen kaupunkiin. Majjer Levin saapui Turkuun syksyllä 1799, hieman veljensä Selig Levinin (myöh. Peter Magnus Levison) jälkeen. Tulo Turkuun saattoi olla jatkoa hänen muille matkoilleen Itämeren alueella. Todennäköisesti Levinin kiinnostus myös Turun akatemian piirissä toimiminen. Hän ilmoitti akatemian konsistorille haluavansa jatkaa lääketieteen lukemista Königsbergin tapaan. Tietävästi kukaan juutalainen ei ollut aiemmin kysynyt akatemian opiskeluoikeutta, mutta konsistori ei nähnyt tässä ongelmaa, olihan Levin opiskellut Saksassa protestanttisessa yliopistossa.²⁵ Pian Levinillä oli näkyvä asema kaupungin kulttuurielämässä.

Monen kielen osaaja Turussa

Hajanaiset lähteet Majjer Levinin ensimmäisistä vuosista Turussa viittaavat siihen, että hän luotti haskalan esikuvan mukaisesti kirjojen ja taiteen apuun uuteen yhteisöön sulautumisessa. Kirjallisuuden ja musiikin harrastaminen oli suosittua Turun akateemisessa yhteisössä. Levinin tullessa Turkuun tuomiokirkon muurin vieressä oli nopeasti kasvava akatemian kirjasto. Sitä vastapäätä sijaitsi Frenckellin suvun omistama kirjapaino, jossa myös myytiin kirjoja. Kirkon ja yliopiston läheisellä Aurajoen ylittävällä sillalla tai sen kupeessa toimi lisäksi ainakin ajoittain niin sanottuja kirjalaatikoita (*boklåda*), joista saattoi tulla ostamaan kirjoja sovittuina ajankohtina.²⁶ Myös monilla yksittäisillä oppineilla alkoi olla

22. John M. Efron, *German Jewry and the Allure of the Sephardic*. Princeton University Press 2016.

23. Meyer Blomqvistille 25.5.1825.

24. *Allerunterhänigst zu Füssen gelegt von Meyer Levin aus Stockholm. Der Arze-ney gelarheit befließenen, zu Königsberg in Preussen*. Kongl. Amiralitets Tryckeriet, 1798. Ks. Margit Hoffman, *Homage to King and Country. A Bibliography of Swedish Jewish Pamphlets, Nordisk judaistik/Scandinavian Jewish Studies*, 10:2 (1989), 94–95.

25. Porthan Caloniukselle 30.9.1799. Teoksessa Wilhelm Lagus (toim.), *Henrik Gabriel Porthans bref till Mathias Calonius 2. Åren 1797–1800*. SLS 1886, 578. Veljen kääntymisestä Porthan Caloniukselle 11.6.1797, II: 433 sekä jo mainittu *Åbo Tidningar* 20.11.1797.

26. Topi Artukka, *Informationsförmedlingens knutpunkter. Den muntliga kommunikationens rum i det tidiga 1800-talets Åbo. Historisk Tidskrift för Finland* 104:1 (2019), 74–106. Kirjojen laatikkokaupasta, ks. Tuija Laine, *Kolportöörejä ja kirja-*

yhä suurempi kirjasto. Kaupungissa alkuvuodesta 1800 vierailut englantilainen mineralogi Edward Daniel Clarke totesikin, että Turussa näytti olevan kirjoja lähes samalla tavalla kuin Keski-Euroopassa.²⁷

Kirjallisuuden ja kirjojen merkitys oli kasvanut nopeasti myös muualla Suomen alueella 1700-luvun lopussa, eikä kirjallinen harrastuneisuus ollut enää ainoastaan akateemisten piirien tai papiston varassa. Tätä uutta kiinnostusta kirjoihin ja niiden lukemiseen on eurooppalaisessa kontekstissa kutsuttu lukemisen vallankumoukseksi: Ranskan vallankumous lisäsi yhteiskunnallisen kirjallisuuden menekkiä, mutta samaan aikaan romaanien ja muun fiktiivisen kirjallisuuden suosio oli kasvanut 1700-luvun aikana. Syynä oli toisaalta Suomeenkin saapunut eurooppalainen lukemisen noususuhdanne, jonka ansiosta kirjoilla oli keskeinen merkitys seuraelämässä.²⁸ Toisaalta kyse oli myös ruotsalaisesta kirjallisen elämän uudistuksesta, kun vuoden 1766 painovapauslaki poisti hetkeksi ennakkosensuurin ja siirsi kiistat kirjojen julkaisemisesta tavallisiin tuomioistuihin.²⁹

Kirjalliset muodit levisivät myös Suomen puolelle. Saksalaista kirjallisuutta tuntenut Levin näyttää tarttuneen tehokkaasti tähän mahdollisuuteen. Hän oli todennäköisesti jo ennen Turkuun muuttamista tutustunut Ruotsissa suosittu Friedrich Schillerin *Kabale und Liebe* -näytelmään (1784). Viisinäytöksisen porvarillisen murhenäytelmän suosio oli johtanut sen kääntämiseen englanniksi vuonna 1795 ja neljä vuotta myöhemmin se käännettiin ranskaksi.³⁰

Todennäköisesti juuri Schillerin suuri suosio sai Levinin kääntämään näytelmän ruotsiksi, mutta hän harrasti muutenkin saksalaista 1700-luvun lopun kirjallisuutta elämänsä loppuun asti. Levin kirjoitti käännökseen lyhyen kahden sivun mittaisen jälkisanan, joka valitettavasti on

tyypistynyt puoleen painossa tapahtuneen virheen takia. Jälkisanan ensimmäinen sivu puuttuu. Loppuosassa kääntäjä kertoo odottavansa nöyrästi arvioita ja kritiikkejä, joiden perusteella hän päättäisi, kannattaako kääntämistä enää jatkaa. Teksti on sujuvaa ruotsia, mutta Levin korosti omaa epävarmuuttaan ja pyysi anteeksi käännöstään. Syvältä kääntäjän rinnasta lähtee latinankielinen huudahdus ”Peccavi!!!”; ”minä olen tehnyt syntiä!”³¹

Kuten Levin ennako, käännös joutui myös muiden arvioitavaksi. Se nähtiin perustelluksi ja tärkeäksi jo Schillerin suosion ja maineen vuoksi. Akatemian oppihistorian professori Frans Michael Franzén korosti käännöksestä kirjoittamassaan arviossa Schillerin läheistä yhteyttä Shakespeareen – sekä täydellistä vastakohtaisuutta ranskalaisen draamojen kanssa. Franzén kiitti Levinin, ”ulkomaalaista hänen oman ilmoituksensa perusteella”, sujuvasta käännöksestä ja ihasteli erityisesti tämä ruotsin taitoa.³² Franzén liitti näin käännöksen osaksi kulttuurista kamppailua, jossa haastettiin varhaisempi kirjallinen estetiikka. Levin käänsi kirjailejaa, jota oltiin korottamassa saksalaisen kirjallisuuden kaanoniin.

Teoksen julkaisu ja Franzénin kaltaisen paikallisen merkkihenkilön sille antama huomio kertovat siitä, että kirjallisuus tarjosi keinon tehdä itsensä tunnetummaksi uudessa akateemisessa kaupungissa. Samaan aikaan Levin kirjoitti myös saksaksi, minkä tuloksena Frenckellin kirjapainosta valmistui vuonna 1800 lyhyt, ystävyttä ylistänyt teos *Meinem theuresten freunde dem herrn Charles Petit: hochedelgelbohrnen bey seiner Abreise von Schweden*. Meyer tuli kirjallisuudenharrastajien tietoon lähinnä runouteen ja näytelmiin keskittyneenä kääntäjänä. Schillerin lisäksi hän käänsi August von Kotzebuen komedian *Elakt lynne* (Ueble Laune, 1800), joka oli ilmestynyt saksaksi vain vuotta aikaisemmin.³³

kauppiaita. Kirjojen hankinta ja levitys Suomessa vuoteen 1800. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1098. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 22.

27. Edward Daniel Clarke, *Travels in various countries of Europe, Asia and Africa. Part the third. Scandinavia*. 1821, 518.

28. Ilkka Mäkinen, Lukemisen vallankumous. Teoksessa Yrjö Varpio & Liisi Huhtala (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 1. Hurskaista lauluista ilostelevaan romaaniin*. SKS 1999, 165–167.

29. J. Nordin & J. C. Laursen, Northern Declarations of Freedom of the Press. The Relative Importance of Philosophical Ideas and of Local Politics. *Journal of the History of Ideas* 81 (2020), 217–237.

30. Roger Paulin, Introduction. Teoksessa Schiller, Friedrich *Love and Intrigue. A Bourgeois Tragedy*. Translated by Flora Kimmich. Open Book Publishers 2019.

31. Friedrich Schiller, *Cabale och kärlek*. Övers. Meijer Levin. Frenckell 1800, 191.

32. *Åbo Tidning* 20.12.1800, nro 53, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/414473?page=1> (22.8.2022).

33. *Elakt lynne. Comedie i fyra akter af August von Kotzebue. Från tyskan*. Frenckell 1800.

Kääntäjäksi on merkitty Meijer Levin. Kotzebuen ja Schillerin näytelmien kääntäminen kertoo paitsi Levinin kiinnostuksesta teatteriin, myös pyrkimyksestä esitellä uusinta, menestynyttä saksankielistä kirjallisuutta.

Kirjallisen toiminnan lisäksi Levin oli kiinnostunut musiikista, jota harrastettiin laajasti Turun akateemisissa piireissä. Tärkein musiikinystävien kokoontumispaikka oli vuonna 1790 perustettu Turun soitannollinen seura, jonka konsertit olivat tärkeä osa kaupungin seuralämää.³⁴ Sekä soittamiseen että laulamiseen perehtynyt Levin alkoi heti osallistua sen toimintaan. Vain puoli vuotta kaupunkiin tulonsa jälkeen hän lauloi aarioita seuran vuosijuhlassa. Leviniä kiinnosti myös huilunsoitto kuten monia muitakin 1800-luvun alun turkulaisia oppineita.³⁵ Pari vuotta Turussa oltuaan Levinistä oli tullut Friedrich Anton Meyer, saksalaistaustainen lainakirjaston omistaja. Kirjaututtuaan yliopistoon hän saattoi tutustua paremmin sen opiskelijoihin ja opettajiin ja käyttää sen nopeasti kasvavaa kirjastoa. Mutta tämä ei riittänyt Meyerille. Hän hakeutui kaupungissa muutamaa vuotta aiemmin perustettuun lukuseuraan.³⁶

Monikielinen lainakirjasto

Turun akademia ja kirjojen varassa kasvanut kulttuurin harrastaminen tarjosivat Meyerin kaltaiselle uudelle tulokkaalle mahdollisuuden tutustua turkulaiseen oppineistoon. Turun kirjallisen elämän yksi keskus oli vuonna 1798 perustettu lukuseura. Sen jäsenenä olivat kaupungin keskeiset akateemiset henkilöt sekä muut oppineet, jotka tilasivat seuran avulla sanoma- ja aikakauslehtiä. Mallina tässä oli Uppsalaan vuonna 1794 perustettu seura.³⁷ Lukuseuroja syntyi 1700-luvun

lopussa huomattavan paljon, sillä ne tekivät mahdolliseksi luettavan hankkimisen yhdessä ja sen sijoittamisen tilaan, jonne jäsenet pääsivät lukemaan niitä. Turunkin seura hankki luettavaa, jota yksittäisen ihmisen oli vaikea saada käsiinsä. Todennäköisesti juuri lukuseurassa Meyer oppi, millaista kirjallisuutta Turussa oli ja mitä sinne kaivattiin. Aluksi Jakob Tengströmin kotona kokoontuneen lukuseuran kirjasto oli varsin pieni, noin 200 kirjaa ja lehteä. Kirjallisuus oli pääosin tieteellistä, poikkeuksena olivat monet matkakuvaukset, joita myös lainattiin paljon.³⁸

Meyer ei seurannut lukuseuran toimintaa kauan, ennen kuin hän päätti perustaa Turkuun lainakirjaston vuonna 1800.³⁹ Esikuvat löytyvät jälleen Ruotsista ja Saksasta, esimerkiksi Tukholman alueelle lainakirjastoja esiintyi vuodesta 1785 alkaen. Ruotsissa tähän tarvittiin kamarikollegion lupa, mutta Meyerille riitti akatemian konsistorin suostumus.⁴⁰

Maaliskuun alussa 1801 Meyer julkaisi *Åbo Tidningissä* lainakirjaston säännöt. Hän lupasi sen olevan auki kolmena aamupäivänä, kun lukuseuran kokoelmat olivat käytössä vain kerran viikossa. Turussa sekä lukuseura että lainakirjasto perustuivat vuosimaksuun, jota vastaan sai niiden käyttöoikeuden. Lukuseurassa osalla jäsenistä oli kuitenkin erioikeuksia, kuten lupa lainata halutuimpia lehtiä. Lainakirjastossa kaikki maksun suorittaneet olivat ainakin nimellisesti tasarvoisia.⁴¹ Meyer vastasi kirjaston kokoelmasta ja asiakkaat maksoivat sen käytöstä riippuen siitä, paljonko he lainasivat. Kirjastossa oli myös panttimaksu siltä varalta, ettei kirjoja palautettaisi. Laina-aika oli kaksi viikkoa.⁴²

Sekä lukuseura että Meyerin lainakirjasto pyrkivät vastaamaan Turussakin tunnettuun sisään-

34. Carina Burman, Musikaliska sällskapet i Åbo. Teoksessa Johan Wrede (toim.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900*, SLS 1999, 187–188.

35. *Åbo Tidning* 1.2.1800, nro 6–7, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/414498?page=7> (22.8.2022).

36. Mustelin 1948, 101, alaviite 4.

37. Yrjö Nurmio, Maamme lukuseuroista ja niiden kirjastoista 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. *Historiallinen aikakauskirja* 45:1 (1947), 5–6.

38. Olof Mustelin, Läsesällskapet i Åbo. *Historiska och litteraturhistoriska studier* 25 (1949), 59–210; Mäkinen 1999, 170–172. Lukuseuran käytännöistä myös Jukka Sarjala, *Läsning föreningar. Om den lärda och litterära gemenskapen i Åbo i början av 1800-talet*. *Historisk Tidskrift för Finland* 107:1 (2022), 36–67. Lisäksi Turun lukuseuraa on tutkinut Hanna Östlund, *Litteraturens uppodling. Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*. Gidlunds förlag 2000.

39. Konsistorin käsittelyyn tullut anomus lainakirjaston perustamisesta 9.9.1800, lupa myönnetty 27.2.1801. Mustelin 1948, 102.

40. Margareta Björkman, *Läsarnas nöje. Kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783–1809*. Uppsala universitet 1992, 107–109.

41. *Åbo Tidning* 4.3.1801, nro 18 Förra Häftet, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/414894?page=4> (23.8.2022). Lukuseurasta Mustelin 1949, 82.

42. *Åbo Tidning* 4.3.1801.

tyneeseen kirjoja koskevaan kiinnostukseen. Kirjoja oli kaupungissa suhteellisen paljon, mutta niiden saaminen luettavaksi ei välttämättä ollut helppoa, sillä suurin osa Turun kirjoista oli joko yksityiskokoelmissa tai akatemian vanhan kirjastorakennuksen hyllyillä. Esimerkiksi vuonna 1800 painetussa Frenckellin kirjakaupan luettelossa teoksia on alle 200.⁴³ Kirjojen määrän suhteen lainakirjasto ei ollut erityinen. Merkittävimmät 1800-luvun alun yksityiskirjastot saattoivat sisältää jopa 2500–3500 teosta.⁴⁴ Meyerin lainakirjaston varhaisin luettelo vuodelta 1807 koostui yli tuhannesta teoksesta. Luku on suhteellisen pieni verrattuna joidenkin akatemian professoreiden kirjastoihin, mutta kirjat olivat vapaasti lainattavissa ja kirjastossa oli paljon sellaisia kirjallisuuden lajityyppejä, joita puuttui perinteisistä oppineiden kokoelmista.

Meyerin lainakirjasto tarjoaa yhden näkökulman 1800-luvun alun kirjojen tarjontaan ja kysyntään, sillä siitä on säilynyt myös 1820-luvun alun luetteloita. Luettelot kertovat siitä, millaisia kirjoja Meyerin piireissä liikkui ja millaisten teosten hän ajatteli lainaajia kiinnostavan. Vuoden 1807 luettelo vastaa temaattisesti melko tarkasti Frenckellin ja lukuseuran tarjontaa.⁴⁵ Meyerin lainakirjastolla oli kuitenkin yksi erityinen piirre suhteessa turkulaisiin oppineisiin kirjastoihin: se sisälsi suhteellisen paljon fiktiivistä kirjallisuutta, kuten romaaneja, runoja ja näytelmiä. Kokoelmaan kuului englantilaisia romaaneja, ranskalaista yhteiskuntafilosofiaa ja suhteellisen paljon ruotsalaista poliittista kirjallisuutta. Kirjastossa oli myös yhteiskunnallisia pamfletteja, luonnontieteitä esittelevää kirjallisuutta ja matkakirjoja. Myös puutarhanhoito, raudan käsittely ja muu

käytännön toimintaa opettava kirjallisuus oli suosittua.⁴⁶

Meyer oli tuomassa eurooppalaista kirjallisuutta ja uusia lajityyppejä Turkuun. Tämä tapahtui kuitenkin pääosin käännösten avulla. Lainakirjaston kokoelma oli lähes täysin ruotsinkielinen, se kattoi 948 kappaletta eli 90 % koko kirjastosta. Ruotsinkielinen kirjallisuus oli monipuolista ja se sisälsi paljon käännöksiä. Näin muun muassa ranskalaisia ja englantilaisia romaaneja luettiin Turussa ruotsinnoksina. Vieraskielisiä teoksia oli 134 kappaletta. Meyerin oma juutalainen ja pohjoissaksalainen tausta ei näy kirjaston valikoimassa. Hän lainasi niitä kirjoja, joita oli saanut käsiinsä.⁴⁷

Lainakirjaston pitäminen ei ollut helppoa, sillä monet kirjat jäivät palauttamatta määräaikaan mennessä. Meyer valitti odottaneensa palautuksia vielä kahden kuukauden jälkeenkin.⁴⁸ Meyer ei jaksanut hoitaa lainakirjastoa täysipainoisesti kuin muutamia vuosia. Hän siirsi kirjaston hoitamisen apteekkari Mjödin haltuun jo vuonna 1806.⁴⁹ Virallisesti lainakirjasto vaihtoi omistajaa vuonna 1809, jolloin Meyer myi kirjaston pito-oikeuden sekä noin 1200 kirjaa kirjahuutokaupias Lars Mozellille.⁵⁰

Kääntäjänä ja kirjastonhoitajana Meyer oli sopeutunut osaksi Turun akateemista kulttuuria, mutta uskonnoiltaan hän oli edelleen juutalainen. Tämä toi ongelmia. Suomen alueella eli 1800-luvun alussa vain yksittäisiä juutalaisia. Heidänkään ei olisi virallisesti kuulunut Ruotsin tuolloisten säädösten mukaan asua Suomessa. Käytännössä tilanne oli vaihtelevampi, ja ainakin Vanhan Suomen alueella Viipurissa toimi useita juutalaistaustaisia henkilöitä.⁵¹ Lokakuussa 1802

43. Förteckning på böcker och skrifter, som jämte många andra finnas til salu hos Joh. C. Frenckell i Åbo, på boklådan å bron. N:o 1, 1800. Kansalliskirjaston Doria-julkaisuarkisto, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00006236> (21.3.2022).

44. Förteckning öfver framlidne erkebiskopen m. m. doct. Jac. Tengströms efterlemnade samling af böcker, chartor m. m., som på auction kommer att försäljas i Åbo den [] junii 1833, Kansalliskirjaston Doria-julkaisuarkisto, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00008909> (21.3.2022); Eva Costiander-Huldén, Johan Gadolins boksamling. Analys av ett unikt professorsbibliotek. *Auraica. Scripta a Societate Porthan Edita* 9 (2019), 21–57.

45. Mäkinen 1999, 166–172.

46. L. B. Förteckning. N:o 1, tryckt hos Joh. Chr. Frenckell, 1807. Kansalliskirjaston Doria-julkaisuarkisto, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00007994> (21.3.2022).

47. L. B. Förteckning. N:o 1.

48. *Åbo Tidning* 15.9.1802, nro 73, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/414303?page=4> (23.8.2022).

49. Mustelin 1948, 104.

50. Nurmio 1934, 47–48; Mustelin 1948, 107–108.

51. Asumisoikeus koski vain neljää ruotsalaiskaupunkia. Vuoden 1809 jälkeen juutalaisilla ei pitkään ollut vahvistettua asemaa Suomessa. Viipurin juutalaisista, ks. Piia Einonen, Jacob Weikam perheineen. Juutalaisena 1800-luvun alkupuolen Viipurissa. *Aikakauskirja Genos* 4 (2015), 205–222.

Meyer oli hakenut akatemian saksan kielen opettajan tehtävää. Meyerille ehdotettiin, että hän toimisi akatemian kielimestarina (språkmästare) ilman palkkaa, koska lainsäädännön mukaan juutalaiset saattoivat toimia vain kauppiaina tai elinkeinoelämässä.⁵²

Päätös saattoi olla puhtaasti juridinen, mutta sen käsittely osoittaa Meyerin olleen erityisessä oppineiston joukossa. Tutkimuksessa hänen juutalaisuutensa on käytännössä ohitettu, mutta poikkeuksen tekee Svante Dahlström, jonka käsitykset löytyvät Dahlströmin kortistosta asiansanan *judefråga* kohdalta. Sen alla Dahlström käsittelee erityisesti Meyerin vaiheita. Meyerin jääminen palkattomaksi kielimestariksi on niitä tapahtumia, jotka Dahlström liittää hänen juutalaisuuteensa.⁵³ Käytännössä selityksiä voi olla muitakin, sillä Turun akatemiassa oli opetettu saksaa 1700-luvulta alkaen, mutta opetus ei ollut yhtä hyvin organisoitua kuin esimerkiksi klassisten kielten kohdalla. Opettajille ei maksettu palkkaa ja ennen Meyeria oli ollut usean vuosikymmenen tauko opetuksessa.⁵⁴ On vaikea arvioida, päätettiinkö 1700-luvun käytäntöjä jatkaa Meyerin juutalaisuuden takia. Meyer itse oli palkan puuttumisesta katkera ja näki tämän esimerkkinä saamastaan kohtelusta.⁵⁵

Dahlströmiä kiinnosti Meyerin juutalaisuuden vaikutus hänen mahdollisuuksiinsa toimia Turussa. Hänen mielestään tämän vaikeudet jatkuivat vuosia turkulaistumisen jälkeenkin. Meyer haki lupaa kirjapainon perustamiselle, joka jäi toteuttamatta. Dahlströmin mukaan Meyer ajatteli juutalaisuutensa estäneen painon perustamisen, vaikka hän olikin jo hakemuksen aikaan kääntynyt kristityksi.⁵⁶ Joka tapauksessa Meyer sai luvan, mutta kirjapaino ei koskaan toteutunut.⁵⁷ Päätöksen tehnyt hallituskonseljin talousosasto

■ Kuva 2. Friedrich Anton Meyer. Daniel Nyblinin lasinegatiivi Erik Wilhelm Le Moinen maalauksesta. Suomen Kansallisgallerian arkisto.

keskusteli kuitenkin pitkään juuri Meyerin juutalaisuudesta.⁵⁸ Ensimmäisten vuosien mainintojen jälkeen lähteet vaikenivat Meyerin taustasta. Hän vaihtoi nimeä, mikä häivytti hänen alkuperäänsä. Vuonna 1809 Meyer matkusti Venäjälle. Moskovassa hän kääntyi luterilaiseen uskoon ja meni naimisiin Gustava Juliana Hasseliuksen kanssa kaupungin saksalaisessa seurakunnassa.⁵⁹ Palatessaan Turkuun hän oli luterilainen, pian perheellinen monikielinen yrittäjä, joka suunnitelti kirjamarkkinoiden kansainvälistämistä.

52. Meyer Blomqvistille 2.4.1825. Ks. myös Dahlströmin kortisto Bdg1:36: 549. Ks. myös *Åbo Tidning* 27.10.1802, nro 85, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/414315?page=3> (23.8.2022). Uppsalan yliopistossa oli ollut kastetuja juutalaistaustaisia kieltenopettajia jo 1700-luvun alussa. Carlsson 2021, 27–28.

53. Dahlströmin kortisto Bdg2:17:2509.

54. Olli Puolakkainen. Saksan kielen opetuksen alkuvaiheista Suomessa. *Kasvatusopillinen aikakauskirja* 80:1–2 (1943), 54–56.

55. Meyer Blomqvistille 2.4.1825.

56. Dahlströmin kortisto Bdg2:17: 2511.

57. Ks. esim. Nurmio 1934, 88–89, myös alaviitteet 169 ja 170.

58. Kansallisarkiston digitaaliarkisto, Talousosaston yhteisistuntopöytäkirjat II 1815–1815 (Ca:13), 13.7.1815, 998–1004, <http://digi.narc.fi/digi/slistaus.ka?ay=32065> (2.3.2022).

59. *Åbo Allmänna Tidning* 23.8.1810, nro 99, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/410177?page=3> (23.8.2022). Mustelin 1948, 107. Ks. myös Lea Niskanen, *Boktryckarna i Åbo 1750–1828. En bokhistorisk studie genom ett yrke*. Bokhistoriska skrifter nr 5. 2010, 201.

Unelma kansainvälisestä kirjakaupasta

Meyerin toiminta kirjojen parissa laajeni vuosien myötä lainaamisesta ja kirjavälityksestä kohti ammattimaista kirjamyyntiä. Turussa ei ollut pysyväisluonteisia avoimia kirjakauppoja muilla kuin Frenczellillä ja tämäkin harjoitti kirjamyyntiä ilman virallista kirjakauppaprivilegiota kirjapainonsa yhteydessä. Meyer sen sijaan sai privilegion kaupan perustamiseen kesällä 1813. Hänestä tuli myös akatemian virallinen kirjavälittäjä.⁶⁰

Meyer näyttää valmistautuneen oman kauppansa avaamiseen perusteellisesti. Sitä koskeva arkistoaineisto sisältää saapuneita kirjeitä muilta Itämeren alueen kirjakauppailta erityisesti 1810-luvun alkupuolelta ennen oman kaupan avaamista. Yhteysverkosto ulottui tässä vaiheessa Ruotsissa ainakin Tukholmaan, Uppsalaan, Malmöön ja Strängnäsiin, Saksan alueella Leipzigin lisäksi Lyypekkiin, Hampuriin ja Stuttgartiin. Meyerillä oli kontakteja myös Pietarissa, Riiassa ja Tallinnassa.⁶¹ Verkosto liitti Meyerin osaksi ylijarajista kirjakauppiaiden piiriä, jota voi pitää omanlaisenaan ammatillisena yhteisönä.

Kaupan perustamisen ajalta ei ole säilynyt lähteitä, jotka valottaisivat suoraan Meyerin omia tavoitteita. Hänen asiakaskuntansa merkinnät kertovat kuitenkin omalta osaltaan niistä odo- tuksista, joita uuden kirjakaupan aukeamiseen liittyi. Marraskuussa 1813 ylioppilas ja bibliofiili Anders Johan Sjögren (1794–1855) tuskaili päiväkirjalleen Frenczellin puodin kalliita hintoja ja odotti Meyerin kaupan avaamista.⁶² Helmikuussa 1814 Sjögren kirjasi päiväkirjaansa harrastaneensa kirjapohdintoja (bok-speculationer) sen johdosta, että Meyerin tiedettiin pian matkustavan Saksaan. Maaliskuun alkupäivinä Sjögren yritti tavoittaa Meyeria tehdäkseen tälle oman kirjatilauksensa.⁶³ Kesällä 1814 ainakin oppineiston sisäpiiri odotti kaupan avautumista. Meyer oli palannut Saksasta, mutta kirjapaketit liikkuivat hitaammin. Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858)

selosti heinäkuussa 1814 ystävälleen Crohnsille laatimassaan kirjeessä Meyerin paluuta ja tämän suunnitelmia. Arwidssonin mukaan Meyer oli luvannut avata jälleen myös lainakirjaston, jossa olisivat ”kaikki ulkomaiset kirjat”⁶⁴ Kirjanystävien keskuudessa Meyer oli tärkeä kontakti, joka mahdollisti tuoreen kansainvälisen kirjallisuuden tilaamisen Suomeen.

Meyer hyödynsi taitavasti orastavaa sanoma-lehtijulkisuutta ja mainosti kauppaansa eri tavoin, vaikka joutuikin tekemään sen kilpailijansa Frenczellin painotalon lehdessä. Tammikuussa 1815 ilmestyi *Åbo Allmänna Tidning* -lehdessä kirjakauppatoimintaa koskeva kirjoitus ”Litterär underrättelse”, joka oli anonyymien esseiden muotoon puettu Meyerin uuden kaupan mainos. Se oli myös katsaus eurooppalaiseen kirjakulttuuriin Napoleonin sotien jälkeen. Erityisen huomion kohteena oli Suomessa vallitseva kirjakaupan tila ja kirjojen liikkumisen huonot edellytykset. Teksti alkoi viittauksella Euroopan levottomaan lähihistoriaan, joka oli vaikeuttanut tieteiden viljelyä.⁶⁵

Kirjoituksessa muistutettiin lukijoita siitä, miten sotavuodet olivat estäneet Suomea saamasta tietoa tieteen uusimmista tuloksista. Aloitus oli ehkä yllättävä, koska Meyerin tarkoitus oli kaupata nimenomaan kirjoja, mutta tekstissä nousi esiin yleisempi huoli siitä, että tieto ei liikkunut Suomeen tarpeeksi hyvin.⁶⁶ Jos kirjoittaja oli Meyer, hän ei tekstissä asemoinut itseään kirjakauppiaksi, vaan henkilöksi, joka halusi tieteen tulosten ja tiedon liikkuvan mahdollisimman avoimesti. Kirjojen ja muiden julkaisujen liikkuminen oli tyrehtynyt Euroopan sotien vuoksi. Yhteys saksalaisiin kaupunkeihin, esimerkiksi Hampuriin, oli ajoittain Suomesta täysin katkennut. Aiemmassa tutkimuksessa on korostettu Meyerin merkitystä kirjakaupan pysähtyneisyyden tilan päättäjänä ja uudenlaisten yhteyksien avaajana.⁶⁷ Myös hän itse piti kirjakauppahan-

60. Mustelin 1948, 109–110.

61. Kansalliskirjasto, Friedrich Anton Meyerin kirjakauppa, saapuneet kirjeet (149.1.). Ks. myös Mustelin 1948, 110–112.

62. Anders Johan Sjögren, päiväkirjamerkintä 23.11.1813. Michael Branch, Esko Häkli & Marja Leinonen (toim.), *Allmänna Ephemerider. Dagböckerna 1806–1855*. Kansalliskirjaston verkkojulkaisu, <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-6139-015.1.2022>.

63. Sjögrenin päiväkirjamerkinnät 14.2.; 5.–8.3.1814.

64. Arwidssonin Chronsille 18.7.1814. Sit. G. Heinrichus, *Från A. I. Arwidssons korrespondens med E. A. Chrons, J. J. Pipping-sköld, E. Rancken och Lorenzo Hammar-sköld*. Helsingfors 1909.

65. *Åbo Allmänna Tidning* 3.1.1815, nro 1, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/410601?page=1> (24.8.2022).

66. *Åbo Allmänna Tidning* 3.1.1815.

67. Nurmio 1934, 46, 48 ks. myös alaviitteet 44 ja 45; Hakapää 2008, 168–169.

kettaan uuden aikakauden alkuna, mikä näky selvästi kaupan varhaisissa mainoksissa.⁶⁸

Meyer kauppoineen toi uudenlaisen kilpailutilanteen Turun ja Suomen kirjamarckkinoille. Kirjamyyntiä oli toki mainostettu Turun lehdessä jo aikaisemmin, mutta ei sellaisella innolla kuin Meyerin kauppaa esiteltiin jo mainitussa tekstissä tammikuussa 1815. Kirjoituksen mukaan kaupungissa oli nyt ”ulkomainen kirjakauppa”.⁶⁹ Ulkomaalaisuus tarkoitti tässä yhteydessä epäilemättä kansainvälisyyttä, kirjakauppaa, jonne astuessaan asiakas olisi kuin ulkomailla, sillä hänellä oli saatavilla keskeinen ja ajankohtainen tieto. Vaikka Meyer oli kääntäjänä ja opettajana sitoutunut saksalaiseen kirjalliseen kulttuuriin, hän ajatteli ulkomaalaisuuden osuvammaksi määrittelyksi kaupalleen. Jos Meyerin lainakirjasto oli kooste erilaisia lajityyppejä, kirjakauppa suunnattiin oppineistolle, ”för wettenskapernas härwarande wänner”, jolle avautui kaupan myötä suora yhteys eurooppalaiseen tiedemaailmaan. Tiedeyhteyden painottaminen oli sinänsä luontevaa, olihan Meyer nimenomaan akatemian kirjakauppias.

Ulkomaalaisuuden korostaminen alleviivasi sitä, että Meyerin kauppa oli jotakin muuta kuin se kirjamyynti, mihin kaupungissa oli aiemmin totuttu. Vielä 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa myytävät kirjat saapuivat Turkuun pääosin Tukholman yhteyksien kautta.⁷⁰ Nyt Meyer toi kirjoja suoraan Saksasta. Meyerin voi sanoa näin kääntäneen taustansa kilpailueduksi. Sinänsä saksalaistausta ei ollut Suomen kirjamyyntipiireissä mitään uutta. Jo aikaisemmissa 1700-luvun kirjanvälittäjissä oli saksalaisia kauppiaita, mutta nämä olivat toimineet asiamiesten eli Turussa toimineiden paikallisten myyjien välityksellä Tukholmasta käsin.⁷¹ Meyerin tilanne oli toisenlainen. Hän ei ainoastaan toiminut Turussa, vaan oli rakentanut koko elämänsä kaupunkiin.

Meyerin kansainvälinen kirjakauppa näyttää sekä saaneen huomiota, että menestyneen

ensimmäisinä vuosinaan. 1810-luvun lopulta lähtien Turussa julkaistiin muutaman vuoden ajan kirjallisesti suuntautunutta *Mnemosyne*-lehteä, jossa Meyer mainosti kirjavalikoimaansa. *Mnemosyne* edusti Suomen oloissa uudenlaista, debatoivaa kirjallisuusjournalismia.⁷² Utta oli myös se, että lehti painettiin Raamattuseuran kirjapainossa, joka oli noussut Frenckellin kilpailijaksi alalla. *Mnemosyne* tarjosi Meyerille mainosväylän, joka oli Frenckellin vaikutusvallan ulkopuolella. Uutena tulokkaana Meyer haastoi turkulaista kirja-alaa, jossa Frenckellin suku oli tottunut toimimaan vailla kunnollista kilpailua. Se, että juuri Meyer nimitettiin akatemian kirjavälittäjäksi, korosti hänen erityisaseemaansa suhteessa muihin kirjamyynjiin. Samaa alleviivasi oman puodin lanseeraaminen ulkomaisena kirjakauppana. Omasta taustastaan kumpuavien valttien ansiosta Meyer saattoi todeta tuoneensa kaupunkiin uudenlaisen kirjakaupan mallin.

Ompeluvista Byroniin – kirjakauppaa vai kulttuuriyötä

Kirjakauppa oli ala, joka mahdollisti tiedon, oppineisuuden ja hyvän maun levittäminen. Toisaalta kilpailu asiakkaista oli kovaa, säädökset tiukkoja ja kirjojen kuljettaminen kallista ja vaivalloista. Kirjakaupalla oli kahdet kasvot, jotka molemmat olivat tuttuja 1800-luvun alun yhteiskunnissa: jatkuva kilpailu ja pyrkimys levittää tietoa ja kulttuurin saavutuksia. Friedrich Nicolain 1770-luvun menestysromaani *Leben und Meinungen der Herrn Magister Schaldus Nothanker* kuvasi tätä kirjakauppaan liittyvää dualismia. Kirjailan realistina siinä esiintyy kirjakauppias, joka tasapainoilee taloudellisen pakon ja kulttuurin levittämisen pyrkimysten välillä.⁷³ Saman ilmiön eteen joutui turkulainen kirjakauppias.

Meyerin puoti sijaitsi 1810-luvulla akatemian ja suurtorin tuntumassa, mutta syksyllä 1820 hän ilmoitti uudesta kaupan paikasta.⁷⁴ Meyer oli

68. Esim. *Åbo Allmänna Tidning* 23.6.1814, nro 72, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/410334?page=6> (24.8.2022). Ks. myös Meyer Blomqvistille 5.8.1826.

69. *Åbo Allmänna Tidning* 3.1.1815.

70. Laine 2006, 268.

71. Laine 2006, 178–180.

72. Henrik Knif, *Mnemosyne, ett slagfält för debattörer*. Teoksessa Johan Wrede (toim.), *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900*. SLS 1999, 211–215. Mainostaminen ei ollut kovin tuloksellista ks. Meyer Blomqvistille 2.4.1825.

73. Selwyn 2000, 15–23.

74. *Åbo Tidningar* 22.11.1820, nro 91, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/474350?page=4> (24.8.2022).

hankkinut omistukseensa niin sanotun Herrainkulman alueeseen kuuluneen puotirakennuksen Kuningattaren jokikadun varrelta.⁷⁵ Tieteellisenä kirjakauppana alun perin profiloitunut yritys oli tässä vaiheessa ehtinyt muuttaa muotoaan. Marraskuussa 1820 Meyer mainosti kauppaansa kirja- ja musiikkikauppana. Lehti-ilmoitusten perusteella kaupassa oli saatavilla ainakin nuotteja sekä tilauksesta ”matemaattisia ja musikaalisia instrumentteja”.⁷⁶ Meyer toimi lukuisten keskieuropalaisten musiikkikustantajien nuottien virallisena edustajana.⁷⁷ Hän myös mainosti myyvänsä soittimia, kuten erilaisia huiluja ja muita puhallinsoittimia sekä ”joitain kappaleita erittäin hyviä kitaroita ja mandoliineja”.⁷⁸ Meyerin oma musiikkiharrastus näkyi näin kaupan valikoimassa, mutta kysymyksessä saattoi olla myös sopeutuminen siihen, että tiedekirjakauppa ei Turussa kannattanut.

Kaupan valikoima siis laajeni vuosien mittaan. Joulukuussa 1820 Meyer mainosti kauppaansa joulu- ja uudenvuoden lahjoja etsiville.⁷⁹ Loppuvuodesta 1826 hän puolestaan julkaisi laajan mainoksen, johon oli lueteltuna pitkä lista erilaista paperitarviketta kuvitetuista lastenkirjoista ja keittokirjoista piirustustarvikkeisiin, ompelukuviin, seurapeleihin ja lasten kuva-arkkeihin.⁸⁰ Myyntiartikkeleiden on täytynyt sijaita kauppiaan omassa varastossa tai itse liiketilassa – tilaamalla niitä ei tässä vaiheessa vuotta olisi saanut ulkomailta Turkuun. Joka tapauksessa Meyerin 1820-luvulla Blomqvistille kirjoittamat kirjeet kuvaavat jatkuvaa kamppailua kilpailijoiden kanssa, minkä takia hän ajautui epäluuloisuuden ja pelkojen kierteseen. Hän kutsui elämäntapaansa merkantilistiseksi, mutta totesi kuitenkin

kin ettei ole täysin kadottanut moraaliaan.⁸¹ Kirjeissä Meyer myös viittasi ohimenneen etniseen taustaansa. Useammassa kirjeessä nimittäin esiintyy hepreankielisiä sanoja tai lausahduksia.⁸²

Jyrki Hakapään mukaan Meyer menetti asemiaan kirjakauppa-alalla 1820-luvulla muiden kauppiaiden laajentaessa omia hankintaverkostojaan. Meyer ei ollut enää ainoa toimija, joka operoi suoraan ulkomaisten kirjantoimittajien kanssa. Hän ei myöskään menestynyt hintakilpailussa, jota erityisesti Frenckell ja Helsingissä toiminut Gustaf Otto Wasenius hänen kanssaan kävivät. Hakapää on todennut, että Meyerin akateemisuudesta muodostui rasite: akatemian kirjakauppiaina hänen tarjontansa painottui yliopistoväelle suunnattuihin teoksiin ja eräänlaiseen tieteeseen ja kulttuurin hyväksi toimimiseen. Frenckell ja Wasenius sen sijaan ajattelivat ensisijassa kaupankäyntiä ja liiketoimintaa.⁸³

On totta, että Meyerin kaupan kirjatarjonta painottui ainakin aluksi oppineistolle suunnattuun lukemistoon ja oli tässä mielessä kapea. Käytännössä kaupassa myytiin kirjojen lisäksi myös monenlaista muuta tarpeistoa, joten Meyer on pyrkinyt tavoittamaan muitakin ostajaryhmiä kuin ainoastaan akatemian opettaja- ja opiskelijakuntaa. Erityisesti hänen lainakirjastotoimintansa ulottui huomattavan laajalle kirjalliselle kentälle. Tästä näkökulmasta katsottuna Meyer ei suinkaan edustanut kapea-alaista akateemisuutta vaan tarjosi kirjojen lukijoille varsin laajaa valikoimaa.

Meyerin tapauksessa lainakirjasto ja kirja-kauppa muodostavat omanlaisensa kirjojen kierrättämisen kokonaisuuden. Kuin paluuna 1800-luvun alkuvuosien ideoihin Meyer perusti

75. Dahlströmin kortisto Bgd3:3: 1627. Naapurissa olleen asuinrakennuksen kuvaus Dahlströmin kortisto Bgd3:3: 1619.

76. *Åbo Tidningar* 22.11.1820; *Åbo Tidningar* 21.2.1821, nro 14, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/474599?page=6> (24.8.2022); *Intelligens-blad till Mnemosyne* nro 1/1821, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/500894?page=17> (24.8.2022). Samanlaisella kirja- ja musiikkikaupan nimikkeellä löytyy mainoksia ainakin 1820-luvun tukholmalaisesta *Dagligt Allehanda* -lehdestä. Ks. Svenska dagstidningar -tietokanta, <https://tidningar.kb.se/>, haku termillä ”bok och musikhandel”.

77. Vesa Kurkela & Maija Lahti, Pianonuotti ja helppo sovitus. Varhaiset nuottihitit suomalaisen nuottikaupan ja musiikkikustannuksen kuvaajina. *Ennomusikologian vuosikirja* 18 (2006), 186. Ks. myös Otto Andersson, *Johan Josef Pippingsköld och musiklivet i Åbo 1808–1827*. Schildt 1921, 221–223.

78. *Åbo Underrättelser* 13.12.1826, nro 97, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/362513?page=5> (24.8.2022).

79. *Åbo Tidningar* 20.12., nro 99, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/472639?page=5> (24.8.2022) sekä 23.12.1820, nro 100, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/474953?page=4> (24.8.2022).

80. *Åbo Underrättelser* 13.12.1826.

81. Esim. Meyer Blomqvistille 2.4.1825 ja 27.1.1827.

82. Esim. Meyer Blomqvistille 13.4.1825; 29.4.1825; 27.7.1825.

83. Hakapää 2008, 254–258.

1820-luvulla uuden ”laina- ja lukukirjaston”⁸⁴ Sen sisältö noudatteli aiemman lainakokoelman valikoimaa. Mukana oli runsaasti näytelmäkirjallisuutta, historiategoksia ja matkakirjallisuutta, romaaneja ja runoutta. Nyt valtaosa teoksista oli saksankielisiä. Mukana oli jälleen runsaasti myös ruotsinkielistä kirjallisuutta ja paljon käännöksiä muista kielistä. Englanninkielisten teosten joukosta löytyi Byronia ja Walter Scottia. Saksankieliseen kirjallisuuteen kuului monia hänen nuoruudessaan tunnetuiksi tulleita tekijöitä, kuten Schiller, Novalis, Goethe, Jean Paul ja Friedrich Schlegel. 1700–1800-luvun taitteen merkittävä kirjallisuus ei ollut kadottanut merkitystään. Meyer piti yllä sitä kulttuuria, jota hän oli ollut edistämässä jo 25 vuotta aikaisemmin, sillä hänen sitoutumisensa saksankieliseen 1700-luvun lopun ja 1800-luvun vaihteen kirjallisuuteen oli ilmeinen. Kyse ei ollut vain hieman vanhentuneiden kirjojen säilyttämisestä, vaan tarpeesta opettaa tätä kirjallisuutta. Vielä muutettuaan Helsinkiin Turun palon jälkeen, Meyer piti hengissä jo 1790-luvulla alkanutta kiinnostustaan Schilleriin, sillä hän luennoi tämän kirjoittamasta 30-vuotisen sodan historiasta uudessa Helsingin yliopistossa. Toisen saman aikakauden kirjailijan eli Jean Paulin merkitykseen Meyer palasi niin ikään usein.⁸⁵

Meyeria voi pitää valistajahahmona, joka halusi tuoda Suomeen tuulahduksen keski-eurooppalaista kirjallisuutta. Tässä mielessä hän vertautuu esimerkiksi Selwynin tutkimaan kirjailija-kirjakauppias Friedrich Nicolaihin. Kauppihana hän pyrki tuomaan Suomeen luettavaksi sitä kirjallisuutta, jota muualla Euroopassa oli tarjolla. Hän työskenteli tieteellisen tiedon liikumisen hyväksi, mutta ymmärsi myös nousevan romaanikirjallisuuden merkityksen, mikä näkyi hänen lainakirjastonsa valikoimassa. Kirjojen myymistä ja lainaamista ei ehkä tulisi ylipäätään erottaa selkeästi toisistaan Meyerin tapauksessa. Vaikka lainaustoiminnan oli tarkoitus tuottaa jonkinlaista voittoa, on se käytännössä ollut myös

valistajan työtä, jossa kirjojen luetuksi tuleminen oli tärkeää.

Lopuksi

Kuollessaan vuonna 1831 Friedrich Anton Meyer jätti puolisolleen perinnöksi konkurssipesän sekä lainakirjaston kirjoineen. Gustava Meyer jatkoi lainakirjaston pitoa mutta hänen kuolemansa jälkeen (1837) kirjat päätyivät huutokaupattavaksi. Tietojen mukaan monet kirjoista olivat vanhoja ja kuluneita.⁸⁶ Tämä voi vaikuttaa varsin surumieliseltä perinnöltä. Aiemmassa tutkimuksessa Meyerista onkin piirtynyt hiukan epäonnisen kirja-alan yrittäjän kuva. Toisaalta tieto Meyerin jäämistöstä kertoo myös siitä, miten ahkerasti hän kirjojaan kierrätti, ja miten kirjat olivat todennäköisesti vuosien varrella kuluneet monien lukijoiden käsissä. Itse asiassa Meyer jätti jälkeensä niin paljon kirjoja, että niitä huutokaupattiin useassa erässä vielä vuosikausia hänen kuolemansa jälkeen.⁸⁷

Kirjakaupan historia linkittyy sekä talous- että aatehistoriaan, mikä näkyy myös Meyerin toiminnassa. Meyer ponnisti kirja-alalle monista marginaaleista, jotka olisivat itse asiassa voineet jopa katkaista koko uran. Juutalaisen akateemisen toimijan asettuminen Turkuun 1700- ja 1800-luvun taitteessa on ollut poikkeuksellista, mutta Levin-Meyer onnistui integroitumaan paikalliseen kulttuuriin ”ulkomaisen” kirjallisuuden kauppiaana. Häntä auttoi se, että suomalaisia oppineita kiinnosti saksalainen kulttuuri, jonka Meyer saattoi väittää hallitsevansa taustansa takia. Käännöstöillään hän toi sitä ruotsinkielisten lukijoiden saataville. Saksankielisen kirjallisuuden painotus näkyy erityisesti 1820-luvun alun lainakirjaston valikoimassa.

Tieteessä ja tutkimuksessa oli myös voimistunut ajatus eurooppalaisesta julkisuudesta, jota vapaasti ja nopeasti leviävät kirjat ja lehdet pitivät yllä. Meyer oli julkisessa elämässään sitoutunut yllärajaiseen eurooppalaiseen kirjalliseen kulttuuriin, mutta hän ei peittänyt juutalaista taustaansa

84. Luettelot (3 kpl) on painettu vuosina 1821–1823 ja niissä on listattuna yli 2000 nimekettä. Luettelot Doria-julkaisuarkistossa, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00007995>; <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00007996>; <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2015-00007997> (21.3.2022).

85. *Tidningar ifrån Helsingfors* 14.9.1829 <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/423792?page=4> (22.8.2022); Meyer Blomqvistille 3.7.1826.

86. Mustelin 1948, 130–131.

87. Huutokauppuutteloiden perusteella Meyerin jäämistöä myytiin vielä 1840-luvulla.

kokonaan. Erityisesti kirjeissä Alexander Blomqvistille se tuodaan usein esille. Vaikka Meyer on suhteellisen helppo nähdä 1700-luvun lopun haskalan edustajana, fragmentaariset lähteet antavat vain viitteitä hänen identiteetistään 1800-luvun alun Suomessa. Elämäkerrallinen lähestymistapa tuo ne kuitenkin esille ja näyttää niiden merkityksen.

Olemme nostaneet Levin-Meyerin elämänvaiheet entistä selkeämmin osaksi hänen kirjakulttuurin alalle suuntautuneen toimintansa tarkastelua. Hän lainasi, vuokrasi ja myi niitä kirjoja, joita kulloinkin oli saatavilla ja joiden hän ajatteli kiinnostavan lukijoita. Hän oli saksalaisen kulttuurin kauppias, mutta toimintaympäristö määritteli ne rajat, joiden sisällä hän saattoi toimia. Siksi königsbergiläinen, tukholmalainen, turkulainen

ja lopulta helsinkiläinen Levin-Meyer myös eroavat toisistaan, mutta kirjat ja kirjallisuus kietoutuivat hänen kaikkiin elämänvaiheisiinsa.

Artikkeli on valmistunut osana Koneen Säätiön rahoittamaa tutkimusprojektia "Sanojen liike ja tiedon paikat – oppineet kirjalliset yhteisöt 1800-luvun alussa" (2020–2022).

FT **Janne Tunturi** on yleisen historian yliopisto-opettaja Turun yliopistossa. **Sähköposti:** jantun@utu.fi.

Dosentti **Heli Rantala** työskentelee tutkijana Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa. **Sähköposti:** hemara@utu.fi.

Sari Aalto

Kandidaatti kunnanlääkärinä ja epävarmuuden kokemus

Olin kolmeen otteeseen toisen kunnanlääkärin lomittajana Ilomantsissa vuonna 1969. Ilomantsi oli minulle tuttua seutua. Olin viettänyt siellä kesiäni kymmenvuotiaasta asti. Tehäväni oli vastata kunnansairaalaan, synnytysairaalaan ja vastaanotosta. Nyt olin yksin vastuussa tekemisistäni. Hieman pelottikin, mutta jokaisen on tämänkin vaihe käytävä läpi.¹

Lääkäri Veikko Karskela muisteli myöhemmin näillä sanoilla lääketieteen opintojen aikaista työskentelyään kunnanlääkärin viransijaisena. Karskela tiivisti hyvin sijaisten tavalliset tunnelmat: opiskelija toimi ensimmäistä kertaa yksin lääkärinä ilman vanhempien kollegojen apua. Vastuu herätti monissa pelon, jännityksen ja epävarmuuden tunteita. Jännitys tavallisesti hälveni pian, kun työhön pääsi käsiksi. Sen sijaan työskentely yksin – mahdollisesti paikkakunnan ainoana lääkärinä – konkretisoi työhön liittyneen epävarmuuden. Ensinnäkin tämä oli väistämättä osa ammattia: lääkäri yritti parhaansa, mutta ei aina onnistunut tekemään oikeaa diagnoosia, hoito ei välttämättä auttanut, jokin saattoi mennä vikaan tai sairaus kulki askeleen edellä. Kunnanlääkärin viransijaisuus toi nämä epävarmuudet esille kokemattomalle kandidaatille, joka saattoi tuolloin joutua suorittamaan monia toimenpiteitä ensimmäistä kertaa itse. Toiseksi kandidaatit kohtasivat potilaita erilaisissa olosuhteissa kuin sairaalaharjoittelun aikana, ja itse potilastilanne tuotti omanlaisiaan epävarmuuksia. Vakavissa tapauksissa läsnä saattoi olla myös epäonnistumisen ja potilaan kuoleman pelko.

Lääketieteessä ja lääkärin työssä on aina ollut epävarmuustekijöitä, jotka ovat myös muuttuneet aikojen saatossa. Laajasti ottaen 1900-luvun mittaan monista aiemmista epävarmuuksista on päästy eroon lääketieteen sekä tutkimus- ja hoitomenetelmien kehityksen myötä. Toisaalta eri potilailla yksilöllisesti ilmenevien sairauksien eteneminen on aina viime kädessä mysteeri, ja prosessi on täynnä epävarmuuksia. Tutkin tässä artikkelissa kunnanlääkärin viransijaisina toimineiden lääketieteen kandidaattien epävarmuuden kokemuksia. Lääketieteen kliinisen eli sairaalaopiskeluun painottuneen vaiheen opiskelijoilla – kandidaateilla – oli opintojen loppuvaiheessa mahdollisuus toimia viransijaisina lääkintöhallituksen erillisellä määräyksellä. Sijaisuudet olivat houkuttelevia, sillä niissä pääsi hankkimaan käytännön kokemusta ja työstä saadulla palkalla saattoi helpottaa taloudellisesti tiukkaa opiskeluaikaa.²

Lääketieteellisen epävarmuuden käsitteen otti käyttöön sosiologi Renée C. Fox tutkimuksessaan lääketieteen opiskelijoista vuonna 1957. Foxin jaottelun mukaan epävarmuus saattoi liittyä ensinnäkin lääkärin puutteellisiin tietoihin tai osaamiseen, toiseksi lääketieteen rajoituksiin ja kolmanneksi vaikeuteen erottaa, kummasta oli kysymys. Erityisesti opiskelijoiden saattoi olla vaikea arvioida, liittyikö tiedollinen puute heidän henkilökohtaisesti vajavaisiin tietoihinsa vai tieteen rajoituksiin. Vaikka osaamisen karttuminen lisäsi varmuuden tunnetta, opiskelija tuli samalla tietoiseksi uusista epävarmuuden lähteistä. Koska epävarmuus kuului kiinteästi lääkärin työhön, Fox katsoi, että epävarmuuden sietokyky oli tär-

1. Veikko Karskela, Lomittajana Ilomantsissa. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärityön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 160.

2. Sari Aalto, *Medisiinarit, ammattiin kasvaminen ja hiljainen tieto. Suomalaisen lääkärikoulutuksen murroksen vuodet 1933–1969*. Helsingin yliopisto 2016, 104.

keää medisiinarien, lääketieteen opiskelijoiden, ammatilliselle kehitykselle.³

Lääketieteellisen epävarmuuden käsitettä on myöhemmin tarkennettu, kuten Maarit Nevalainen on osoittanut käsitteen historiaa tarkastelevassa katsauksessa väitöskirjassaan vuodelta 2014. Sen pohjalta voi luokitella epävarmuuden ensinnäkin sisäiseksi tuntemukseksi, joka voi aiheuttaa stressiä ja ahdistusta lääkärille. Toiseksi lääketieteessä on organisationaalista tai objektiivista epävarmuutta, joka liittyy lääketieteelliseen päätöksentekoon. Käytännössä lääkärin ja potilaan kohtaamisessa voi syntyä sairauden diagnosoimisen, tutkimusten ja terapian eri vaiheissa kumpaa tahansa epävarmuutta. Taustalla on lääkärin ominaisuuksiin, työn piirteisiin ja potilaslääkärisuhteeseen liittyviä tekijöitä mutta myös laajempia kulttuurisia rakenteita. Koska epävarmuus voi pahimmillaan tuottaa vääринymmärryksiä, vääriä diagnooseja, epätarkoituksenmukaisia hoitoja tai hoitovirheitä, pyrkimystä hallita epävarmuustekijöitä on pidetty tärkeänä.⁴

Toinen tapa määrittellä lääketieteellistä epävarmuutta on jakaa se tiedolliseen tai epistemologiseen epävarmuuteen – mitä Foxin määrittelemä epävarmuus edusti – sekä luontaiseen epävarmuuteen (*intrinsic uncertainty*). Ensimmäinen liittyy lääkärin tiedollisiin puutteisiin ja lääketieteellisen tiedon rajoihin. Luontainen epävarmuus puolestaan on arkipäiväistä kliiniseen hoitoon liittyvää vaikeutta ennustaa sairauden kulkua tietyn potilaan kohdalla. Epävarmuus voi nousta myös osaamattomuudesta tutkimusmahdollisuuksien käytössä, vaikeudesta soveltaa tietoja todelliseen potilastapaukseen ja potilassuhteen ongelmista, esimerkiksi potilaan salatessa

tietojaan tai taustatietojen ollessa puutteelliset.⁵ Jaottelut tuovat esille, että pelkkä tiedon puute tai vähäisyys ei ole ainoa epävarmuuden lähde, vaan tilanne- ja henkilökohtaisilla tekijöillä on suuri merkitys.

Tässä artikkelissa tutkin, millaista epävarmuutta lääketieteen kandidaattien työhön kunnanlääkärien viransijaisina kuului, miten he ovat siitä kertoneet, miten epävarmuutta pyrittiin hallitsemaan ja miten kokemuksia peilattiin koulutukseen. Artikkelin aikarajaus ulottuu 1930-luvulta 1970-luvulle, mutta empiirinen aineisto on painottunut 1940–1960-luvuille. Artikkelin pohjautuu pääosin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Svenska Litteratursällskapetin ja lääkäriseurojen vuonna 2004 toteuttaman Lääkärityön muistot -keruun muistitietoaineistoon⁶ ja Helsingin Lääketieteenkandidaattiseurain *Medisiinari*-lehden teksteihin. *Medisiinari*ssa on julkaistu monipuolisesti opiskelijoiden kirjoituksia opinnoista ja kandidaattiseurojen toiminnasta.⁷

Lääkärityön muistot -muistitietokeruussa taltioitiin lääkärintyön perinnettä ja muistoja terveyden- ja sairaanhoidon kentältä lääkärin näkökulmasta. Osallistujia kannustettiin kertomaan kokemuksiaan tai elämäntarinansa. Keruuesitteessä luettiin useita esimerkkejä käsiteltävistä aihepiireistä. Niiden joukossa mainittiin ”opiskeluaika ja ensikokemukset”, ja sen yhtenä alakohtana oli ”kunnanlääkärien viransijaisina toimiminen”.⁸ Muistitietokeruuseen vastasi 74 henkilöä, joista puolet oli miehiä ja puolet naisia. Pääosa vastaajista oli lääkäreitä, ja lisäksi mukana oli muita terveydenhuoltoalalla työskennelleitä ja lääkärin omaisia.⁹ Merkit-

3. Renée C. Fox, Training for uncertainty. Teoksessa Robert K. Merton, Geroge G. Reader & Patricia L. Kendall (toim.) *The Student Physician*. Harvard University Press 1957, 207–241.

4. Maarit Nevalainen, *Growing to be a General Practitioner. Tolerance of Uncertainty and Facing the Risk of Medical Errors*. Helsingin yliopisto 2014, 13.

5. Nevalainen 2014, 17–18; Charlie M. Wray & Lawrence K. Loo, The Diagnosis, Prognosis, and Treatment of Medical Uncertainty. *Journal of Graduate Medical Education* 7:4 (2015), 523–527; Kim Kangmoon & Young-Mee Lee, Understanding Uncertainty in Medicine. Concepts and Implications in Medical Education. *Korean Journal of Medical Education* 30:3 (2018), 181–188.

6. Muistitietokeruun vastauksista 61 on tallennettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkistoon perinteen ja nykykulttuurin kokoelmaan (KRA). Niihin viitataan artikkelissa tunnisteella SKS KRA. Lääkärityö 2004. Vastauksista 15 on tallennettu Svenska Litteratursällskapet i Finlandin arkistoon, ja niihin viitataan artikkelissa tunnisteella SLSA 2048 Läkarminnen. Kahden henkilön tekstejä on molemmissa arkistoissa.

7. Vuodesta 1946 ruotsinkielisellä Medicinarklubben Thoraxilla oli *Medisiinari*-lehdessä oma palsta, joka hiipui 1960-luvun alussa. Turun Lääketieteenkandidaattiseuralla oli vuosina 1949–1961 *Medisiinari*ssa oma palsta.

8. Lääkärityön muistot. Muistitiedon keruukilpailu 1.1.2004–30.6.2004, <http://nebu.finlit.fi/keruuesitteet/laakarit.pdf> (22.8.2022).

9. Lääkärityön muistot -keruukilpailu tuotti hienon sadon, <http://nebu.finlit.fi/keruuesitteet/laakarittulos.pdf> (22.8.2022).

tävä osa keruun aineistosta on julkaistu kirjassa *Lääkärintyön muistoja: Läkarminnen*.¹⁰ Tekstit on julkaistu kirjassa lähestulkoon sellaisinaan. Käytän artikkelissa lähdeaineistona sekä kirjassa julkaistuja tekstejä että vain arkistoissa olevia kirjoituksia. Vain osassa tekstejä on käsitelty kunnanlääkärien viransijaisena toimimista, ja nämä tekstit ovat artikkelissa pääosassa. Muistitietoa-aineistossa epävarmuutta kuvataan jälkikäteen, mutta tiettyjen teemojen toistuminen osoittaa, että epävarmuuden kokemukset itsenäisen työn alkutaipaleella ovat jääneet hyvin kirjoittajien mieliin.

Kandidaattien työskentelyä kunnanlääkärien viransijaisina ei ole aiemmin tutkittu. Lääkärikunnan historiaa Suomessa on tutkittu ensinnäkin eri organisaatioiden juhlakirjoissa, ja näissä yhteyksissä on myös tehty laajempaa tutkimusta lääkärikunnan, terveydenhuollon, lääkärin työn ja lääketieteen historiasta.¹¹ Olen itse tutkinut lääkärikoulutuksen historiaa Suomessa 1900-luvulla, mutta en ole juurikaan käsitellyt kandidaattien toimintaa kunnanlääkärien viransijaisina aiemmin.¹² Kunnanlääkäreistä on tehty muutamia historioikkeitä ja tutkimuksia.¹³ Lääkärikuntaa käsitellään myös monissa lääketieteen ja terveydenhuollon historian tutkimuksissa sekä yhteiskuntatieteissä professiotutkimusten piirissä.¹⁴ Heini Hakosalo on tutkinut erityisesti Suomen ensimmäisiä naislääkäreitä ja Saara-Maija Kontturi lääkärikunnan varhaisempaa historiaa.¹⁵

Lääketieteellisen epävarmuuden tutkiminen sivuaa myös tunteiden ja kokemusten historiaa. Kokemushistoriassa on katsottu, että kokemuk-

set rakentuvat sosiaalisesti ja kiinnittyvät kieleen, yhteiskuntaan ja kulttuuriin: kokemuksessa on aina läsnä tietty esiyymmärrys tilanteesta, joka osaltaan muokkaa kokemusta. Niistä voi muodostua yhteisiä, jaettuja kokemuksia, jotka toimivat myös yhteisöä vahvistavina – tunteilla on tärkeä rooli tässä prosessissa.¹⁶ Tässä artikkelissa en analysoi aineistoa kokemushistorian käsittein, mutta esitellessäni kandidaattien kokemuksia kunnanlääkärien viransijaisina pidän mielessä ajatuksen jaetuista kokemuksista. Tätä tukevat edellä esitellyt lääketieteellisen epävarmuuden määrittelyt, joissa osaltaan on kiteytetty lääkärikunnan yhteisiä kokemuksia.

Edellä esitellyt, lääketieteellisen epävarmuuden käsitteenmäärittelyt ovat ohjanneet metodologisesti aineiston analyysia, kun olen pyrkinyt historiantutkimuksen keinoin pääsemään kiinni lääketieteelliseen epävarmuuden kokemuksiin. Tavoitteena ei ole tarkasti kategorisoida esille nousseita tapauksia, mutta määritelmät auttavat tutkijaa erottamaan opiskelijoiden subjektiiviset tuntemukset heidän tiedollisista aukoistaan ja huomaamaan toistuvia teemoja sekä potilaaseen ja tilanteeseen liittyneitä tekijöitä. Oleellista on tunnistaa ilmiö eli lääketieteellinen epävarmuus ja hahmottaa, mihin kaikkeen se liittyi. Artikkelit tuottaa tietoa käytännön työn ja koulutuksen välisestä vuoropuhelusta ja avaa näkökulman lääketieteen opetukseen tutkimusajanjaksolla. Toiseksi artikkeli täydentää potilas-lääkärisuhteen historiaa tarkastelemalla kandidaattien kokemuksia potilastyöstä. Kolmanneksi artikkeli luo pohjaa yhteisesti jaetun lääketieteellisen epävarmuuden

10. Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006.
11. Esim. Allan Tiitta, *Collegium medicum. Lääkintöhallitus 1878–1991*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2009; Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Suomen Lääkäriliitto&Fennomed 2010; Jaako Ignatius, *Suomalainen Lääkäri-seura Duodecim 1881–2006*. Osat I ja II. Duodecim 2012.
12. Sari Aalto, ”Ilman kollegiaalisuutta ei ole lääkäreitä.” Lääkäriyhteisö ja ammattikunnan kulttuuriin kasvaminen. Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Suomen Lääkäriliitto&Fennomed 2010; Aalto 2016.
13. Herman Lavonius, *Kunnanlääkärlaitoksen 75-vuotishistoria*. Suomen kunnanlääkäriyhdistys 1959; Kyllikki Kauttu, Anna-Maria Reinilä & Antero Voutilainen, *Kunnanlääkärien työ ja elämä*. Suomen Lääkäriliitto 1983; Vesa Vuolio, *Lunastettu vapaus. Kunnanlääkäriin ammatillisen autonomian muotoutuminen*. Jyväskylän yliopisto 1992.
14. Esim. Esa Konttinen, *Perinteisesti moderniin. Profiisoiden yhteiskunnallinen syntyminen Suomessa*. Vastapaino 1991; Minna Harjula, *Terveyden jäljillä. Suomalainen terveystieteitä 1900-luvulla*. Tampere University Press 2007.
15. Esim. Heini Hakosalo, Kivuton murros? Naisten oikeus akateemisiin opintoihin 1800- ja 1900-luvun taitteen Suomessa. *Historiallinen Aikakauskirja* 104:4 (2006), 397–407; Heini Hakosalo, Virkaa tekemässä – lääkäri naiset 1900-luvun alun Suomessa. *Tieteessä tapahtuu* 8 (2008), 13–21; Heini Hakosalo, Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus. Teoksessa Heini Hakosalo et al. (toim.) *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. SKS 2014, 45–61; Saara-Maija Kontturi, *Lääkärikunnan synty. Suomen lääkärit n. 1750–1850*. Jyväskylän yliopisto 2021.
16. Ville Kivimäki, Reittejä kokemushistoriaan. Teoksessa Johanna Annola, Ville Kivimäki & Antti Malinen (toim.) *Eletty historia. Kokemus näkökulmana menneisyyteen*. Vastapaino 2019, 17–18, 25–26.

kokemuksen historialliselle tarkastelulle. Vaikka tutkimuskohteena ovat ensisijaisesti lääketieteen kandidaatit, esimerkit vastavalmistuneiden lääkärien kokemuksista osoittavat, että samat epävarmuuden teemat koskettivat nuoria lääkäreitä.

Käytännön harjoittelun perinne

Vasta vapaaehtoisia amanuenssitoimia hoidettaessa opiskelija pääsee käsiksi käytännölliseen lääketieteeseen. Kandidaatti, joka ei ole ollut tilaisuudessa amanuenssitoimien avulla saamaan tarpeeksi käytännöllistä harjoitusta sairaaloissa, joutuu sen elävästi kokemaan ryhtyessään hoitamaan viransijaisuuksia maaseudulla. Melkein jokaisen käytännöllisen yksityiskohdan edessä nousee tie pystyyn alkaen vaatimattoman reseptin kirjoittamisesta puhumattakaan pienistä operatiivisista toimenpiteistä.¹⁷

Näin kuvattiin *Medisiinari*-lehdessä vuonna 1943 käytännön kokemuksen hankkimisen tärkeyttä opintojen aikana. Vielä 1900-luvun alkupuolella lääketieteen yliopisto-opinnoissa painottui teoreettinen puoli. Päästäkseen lääketieteelliseen tiedekuntaan ylioppilaiden oli suoritettava alkueli medikofiilitutkinto luonnontieteissä¹⁸. Lääketieteessä he perehtyivät ensin ihmisruumiin saloihin opiskelemalla anatomiaa, fysiologiaa ja lääketieteellistä kemiaa. Vasta suoritettuaan lääketieteen kandidaattitutkinnon opiskelijat pääsivät sairaiden pariin. Tässä kliinisessä vaiheessa kandidaatit työskentelivät vuorotellen eri alojen sairaalaosastoilla ja kuuntelivat samalla luentoja. Tapana oli, että saatua oppia täydennettiin vapaaehtoisesti harjoittelulla. Kesä ei voinut heittää hukkaan: kandidaatit työskentelivät vapaaehtoisina avustajalääkäreinä sairaaloissa ja parantoloissa ja vanhimmat heistä kunnanlääkärien viransijaisina. Lisäksi suurin osa toimi kli-

nikkapalvelusten päätyttyä amanuenssina eli harjoittelijana vähintään yhdellä yliopistoklinikalla. Amanuenssipalvelu ei ollut pakollinen osa opintoja, mutta 1930-luvulla se oli jo niin vakiintunut, että siitä oli maininta tutkintovaatimuksissa.¹⁹

Kandidaatit pitivät käytännön harjoittelua lähes välttämättömänä, kuten sitaatti *Medisiinari*-lehdessä osoittaa. Samaan seikkaan viitataan muissakin kirjoituksissa ja lääkärien muistelmissa.²⁰ Lääketieteellisessä tiedekunnassa keskusteltiin jo 1920-luvulla pakollisen harjoittelun lisäämisestä tutkintoon. Muutos toteutettiin lopulta opintouudistuksessa vuonna 1945, kun opintojen loppuvaiheeseen tuli kolmen kuukauden mittainen amanuenssuuri. Se oli suoritettava sisätautien, kirurgian tai synnytys- ja naistentautien osastolla. Näin taattiin kaikille saman verran käytännön harjoittelua ennen itsenäiseen työhön ryhtymistä. Tämän lisäksi kandidaatti saattoi toimia vapaaehtoisesti amanuenssina.²¹

Kunnanlääkärien viransijaisuuksia kandidaatit hoitivat vapaaehtoisesti. Viransijaisuutta varten tarvittiin lääkintöhallitukselta erillinen määräys, jonka myötä kandidaatilla oli sijaisaikanaan lääkärin oikeudet. Riittävän osaamisen varmistamiseksi sijaisuuden edellytyksenä oli synnytys- ja naistentautien sekä lastentautien kurssien suorittaminen. Vielä 1930-luvulla viransijaiseksi pääsi neljännen kliinisen kurssin jälkeen, mutta vuoden 1945 tutkintovaatimuksissa lastentautien kurssi siirrettiin viimeiselle lukukaudelle ja viransijaisuus oli mahdollista vasta tämän jälkeen. 1950-luvun jälkipuoliskolla pääsy helpotettiin tarjoamalla lastentautien opetusta aikaisemmassa vaiheessa vähintään johdantokurssin verran. Yleensä opiskelijat hoitivat viransijaisuuksia kesäisin, jotta kunnanlääkärit saattoivat pitää lomaa.²² Lisäksi sijaisia tarvittiin etenkin Lääkäriliiton järjestämien Lääkäripäivien aikana. Ne olivat kunnanlääkäreille tärkeä täydennyskoulutustapahtuma, joita oli järjestetty vuodesta 1949

17. Lääketieteelliset opinnot. *Medisiinari* 3/1943, 5–7.

18. Alkutuokinto poistui tutkintovaatimuksista vuonna 1945, jonka jälkeen opiskelijat valittiin suoraan lääketieteelliseen tiedekuntaan.

19. Aalto 2016, 47, 103.

20. Esim. Aleksis Tähkä, *Lääkärin muistelmia viideltä vuosikymmeneltä. Osa I*. WSOY 1962, 53–58, 77–78, 85–88; Matti Sulamaa, Amanuenssipalvelu ennen ja nyt. *Suomen Lääkärilehti* 14 (1968), 1252–1253.

21. Aalto 2016, 103–104, 135.

22. Aalto 2016, 104, 138, 170–171; Toisinaan vakituinen lääkäri pyysi samaa sijaista hoitamaan lyhyempiä sijaisuuksia myös lukukauden aikana, ks. SLSA 2048 Läkärin. Håkan Hellberg, Kommunalläkarkvarie på 1950-talet, 37.

23. Aalto 2010, 60, 98–99; Samu Nyström, Suomen Lääkäriliitto sata vuotta. Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Suomen Lääkäriliitto&Fennomed 2010a, 46.

alkaen säännöllisesti vuosittain.²³ Opiskelijoiden syyt hakeutua sijaisiksi olivat käytännöllisiä: kokemuksen hankkiminen ja taloudellisen tilanteen helpottaminen. Samalla he saivat esimakua tulevasta työstä, sillä moni suuntasi opintojen jälkeen kunnanlääkäriksi.

Kunnanlääkäreitä oli alettu palkata kuntiin valtionavun turvin 1880-luvulta lähtien, ja heidän määränsä kasvoi sen jälkeen nopeasti. Kunnanlääkärit tekivät pääasiassa potilastyötä, ja heillä oli myös terveydenhoidon edistämiseen liittyviä velvollisuuksia. Kunnanlääkäri sai palkkionsa suoraan potilailta lukuun ottamatta vähävaraisia, joiden hoidon kunta maksoi.²⁴ Lääketieteen kandidaatteja oli jo 1800-luvulla saatettu määrätä hoitamaan erilaisia viransijaisuuksia, ja työskentelyaika luettiin hyväksi virkavuosina.²⁵ Koska Suomen lääkärimäärä oli pitkään vähäinen, kandidaateille riitti töitä. Heidän työskentelynsä viransijaisina oli myös keino paikata lääkäripulaa, joten kyse ei ollut vain kesätöistä. Esimerkiksi vuonna 1931 avoimina oli 53 kunnanlääkärin virkaa, ja kandidaatit hoitivat niistä useimpia. Sotien aikana kunnanlääkärien tehtäviä hoitivat yleensä naispuoliset kandidaatit. Myös sodan jälkeen viransijaisuuksia oli runsaasti tarjolla.²⁶

Vuoden 1939 laissa yleisestä lääkärihoidosta säädettiin lääkärin palkkaaminen pakolliseksi kunnille. Samalla kunnanlääkärien tehtäväkenttä yleisen terveydenhoidon saralla laajeni.²⁷ Kun sairaaloita oli vähän ja erikoistuminen vasta yleistyessä, kunnanlääkärit olivat ammattikunnassa suurin yhtenäinen ryhmä. Heidän työnkuvansa saneli pitkälti ammatillista eetosta, ja työhön liittyi suorastaan herooinen mielikuva. Kunnanlääkäri oli toimipaikkansa yhteisön arvostettu jäsen, jolla oli suorat suhteet potilaisiin ja näiden perheisiin. Työ oli kuitenkin yksinäistä ja usein rankkaa, sillä lääkärin oli oltava jatkuvasti saatavilla, matkat sairaiden luo saattoivat olla pitkiä ja hankalia ja sairastapausten kirjo oli laaja.²⁸

Sodan jälkeisenä aikana kunnanlääkärien työ keskittyi yhä enemmän vastaanotoille muun

■ Kuva 1. Kunnanlääkäri Hulda Hakulinen-Hirviaho on palaamassa yölliseltä kotikäynniltään synnytyksen parista vuonna 1929. Foto-valokuvaamo, Turku. Helsingin yliopistomuseo.

muassa parantuneiden kulkuyhteyksien vuoksi.²⁹ Silti työtä leimasi jatkuva päivystäminen, ja kotikäyntejä tehtiin edelleen. Lasse Ala-Ketola on muistellut myöhemmin, kuinka hän vuonna 1960 vastavalmistuneena lääkärinä aloitti Sotkamon toisena kunnanlääkärinä. Ala-Ketola matkusti paikkakunnalle tutustumaan työolosuhteisiin ja tapasi ensimmäisen kunnanlääkärin Eevi Lapin työn touhusta. Ala-Ketola ryhtyi heti tositoimiin hoitamaan vastaanottoa, sillä Lapin täytyi lähteä kotikäynnille. Iltamyöhällä lääkärit pääsivät

24. Lavonius 1959, 60; Samu Nyström, Lääkärit ja terveyden politiikka. Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Suomen Lääkäriliitto&Fennomed 2010b, 159–160.

25. Konrad Relander, Lääketieteen kandidaattien virkavuosien lukemisoikeudesta. *Duodecim* 6:1–2 (1891), 22–23.

26. Aalto 2016, 104, 115, 138.

27. Nyström 2010b, 165.

28. Oona Ilmolahti, Lääkärit ja lääketaidon kokemus. Teoksessa Samu Nyström (toim.) *Vapaus, terveys, toveruus. Lääkärit Suomessa 1910–2010*. Suomen Lääkäriliitto&Fennomed 2010, 333–335.

29. Lavonius 1959, 105.

keskustelemaan: ”Hän [Lappi] kertoi työstään tässä vajaan 16 000 asukkaan pitäjässä ja kertoi olevansa aivan loppu ja pyysi, etten missään tapauksessa saisi kieltäytyä ottamasta virkaa vastaan. Hän oli henkisesti niin väsynyt, ettei yölläkään pystynyt lepäämään ilman että valot paloivat koko rakennuksessa.”³⁰

Viransijaisuuksiin valmistautuminen

Helsingin yliopiston medisiinarit perustivat omat yhdistyksensä 1930-luvun alussa, ja ne ottivat viransijaisuuksien välittämisen yhdeksi ensimmäisistä toimintamuodoistaan. Medicinarklubben Thorax välitti sijaisuuksia ruotsinkielisille ja Lääketieteenkandidaattiseura (LKS) suomenkielisille kandidaateille. Suurin osa välitetyistä toimista oli kunnanlääkärien viransijaisuuksia.³¹ Turun yliopiston lääketieteellinen tiedekunta sai toimintansa käyntiin sodan jälkeen, ja vuonna 1950 paikallinen kandidaattiseura alkoi välittää viransijaisuuksia Turun ja Porin läänissä.³²

Paikanvälitykseen liittyi kasvatuksellinen näkökulma. Kandidaattiseuroille oli tärkeää, että tehtäviä hoidettiin vastuullisesti, ja tästä muistutettiin aika ajoin *Medisiinari*-lehdessä.³³ Vuonna 1953 lehdessä julkaistiin Oriveden kunnanlääkäri Irja Seppälän ohjeita viransijaisille. Seppälä neuvoi kandidaatteja soveliaassa käytöksessä, sillä kunnanlääkärillä oli näkyvä ja esikuvallinen asema paikkakunnalla. Lääkärikunnan arvon mukaista oli muun muassa siisti pukeutuminen ja maltillisuus alkoholin käytössä. Viransijaisen oli tärkeää luoda hyvät suhteet lähimpiin työtovereihin, joita olivat kättilö ja terveyssisar sekä muut sairaanhoitajat silloin, jos kunnassa oli sairaala. Tärkeitä yhteistyötahoja olivat apteekkari ja kunnan päättäjät.³⁴ Tervehdyskäynnit mahdollisesti alueella toimivien muiden lääkäreiden luo kuuluivat asiaan, mikä liittyi hyvän kollegiaalisuuden

periaatteisiin. Ne sijaisenkin tuli tuntea. Periaatteet oli koottu Lääkäriliiton kollegiaalisuuslausuntoon, joka sisälsi ohjeita lääkäreiden suhteista potilaisiin ja kollegoihin. Lausunnon katsottiinkin hyödyttävän erityisesti viransijaisuuksia hoitavia kandidaatteja ja vastavalmistuneita lääkäreitä.³⁵

Kunnanlääkäri viransijaisen tuli tuntea ja ymmärtää lukuisia säännöksiä ja työn yksityiskoh- tia. Lääkintöhallituksen ohjeissa kandidaateille kehoitettiin sijaiseksi lähteviä etukäteen tutustumaan lakeihin, määräyksiin ja sopimuksiin koskien lääkärin-toimen harjoittamista, yleistä terveydenhoitoa ja vakuutuksia.³⁶ Myös lääketieteelliset käsikirjat, oppikirjat ja luentomuistiinpanot sekä viralliset ohjeet ja lomakkeet olivat tärkeitä työvälineitä viransijaisuuteen valmistauduttaessa sekä työskentelyn tukena.³⁷ Opetuksessa käytettiin vielä 1930-luvulla laajoja oppikirjoja siksi, että lääkärit saivat niistä kirjaston työnsä tueksi.³⁸ Etenkin erilaiset käsikirjat olivat hyödyllisiä. Vuonna 1952 LKS julkaisi *Therapia Fennica* -nimisen diagnoosi- ja hoitokäsikirjan lääkäreille. Sen merkitystä viransijaisille kuvattiin *Medisiinari*: ”Viimeisenä iltana ennen sijaisuutemme alkua luimme luonnollisesti *Therapia Fennicaa* --”³⁹. Kirjasta tuli menestys, ja LKS jatkoi päivitettyjen laitosten julkaisemista säännöllisesti.⁴⁰

Kandidaatit valmistautuivat viransijaisuuksiin kysymällä ja kuuntelemalla kokeneempien opiskelijoiden neuvoja. Toisinaan kandidaatit myös täydensivät tiedekunnan opetusta. Vuonna 1954 Helsingin lääketieteellisen tiedekunnan VI-vuosis kurssi järjesti kunnanlääkärien sijaisille oman perehdytyskurssin, jossa tietoa jakoivat viransijaisina jo toimineet kandidaatit. Kurssilla käsiteltiin kunnanlääkärien tehtäviä ja ohjesääntöä, pieniä kirurgisia toimenpiteitä, reseptien kirjoittamista, lastenneuvolatoimintaa, kotisynnytyksiä, tuberkuloosia, oikeuslääkeopillisia kysymyksiä

30. Lasse Ala-Ketola, Kunnanlääkärinä Sotkamossa. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 108–109.

31. Aalto 2016, 84, 104.

32. Sihteerin pöydältä. *Medisiinari* 1/1950, 28.

33. Tänäpäin. *Medisiinari* 6/1954, 46–47; Sijaisuus. *Medisiinari* 6/1962, 7–8.

34. Irja Seppälä, Mitä kunnanlääkäri odottaa sijaiseltaan. *Medisiinari* 8/1953, 6–8.

35. Aalto 2016, 95–98.

36. Herman Lavonius, Viransijaisuuksiin liittyvistä velvollisuuksista. *Medisiinari* 4/1938, 7–8; Paavo Kuusisto, Lääketieteenkandidaatin velvollisuuksista ja oikeuksista. *Medisiinari* 9/1958, 19–23.

37. Olavi Koskinen, Kunnasta palattua. *Medisiinari* 7/1952, 21–22.

38. Osmo Järvi, Lääketieteen opetuksesta Suomessa. *Medisiinari* 2/1955, 18–23.

39. Tänäpäin. *Medisiinari* 6/1954, 46–47.

40. Aalto 2016, 199; Myös Kaljupäinen kandidaatti kunnanlääkärinä. *Medisiinari* 6/1961, 53–61.

41. Kannattettava ajatus. *Medisiinari* 9/1954, 20.

ja työhön liittynyttä ”paperisotaa”⁴¹ Seuraavana vuonna kurssi siirtyi LKS:n järjestämäksi. Ajatuksena oli käsitellä ”käytännön työskentelyssä esiintulevia niksejä, jotka virallisessa opetusohjelmassa ovat joko jääneet sivuasioiksi tai huomiota vaille.”⁴² Käytännönläheinen kurssi saavutti suuren suosion.⁴³ Myöhemmin myös Turussa ryhdyttiin järjestämään vastaavaa kurssia.⁴⁴

Riittävätkö osaaminen ja tiedot?

Kun nuori lääketieteenkandidaatti ensi kertaa saapuu hoitamaan kunnanlääkärin viransijaisuutta, on luonnollista, että hän tuntee suurta arkuutta, jopa pelkoa edessään olevan tehtävän suhteen. Herää monia kysymyksiä. Kuinka selviän yllättävistä tilanteista? Riittävätkö tiedot? Miten taidan tehdä sellaista, jota en ole ennen suorittanut tai ennen nähnytkään?

Irja Seppälä kiteytti *Medisiinari*-lehdessä vuonna 1953 niitä epävarmuuden tunteita, joita kandidaatti saattoi kokea ensimmäistä kertaa kunnanlääkärin viransijaisena.⁴⁵ Aineisto tuo esille, että kandidaatit tunsivat jännitystä, pelkoa ja epävarmuutta, vaikka tunteita ei teksteissä kovin paljoa suoraan ruodita. Mauri Sariolan lääkäriromaani *Ei loitsu eikä rukous* (ilm. 1959) sen sijaan antaa kuvaa siitä, miltä sijaisista saattoi tuntua. Kirjan kuvaus lääketieteen opinnoista on varsin tarkka; Sariola olikin tehnyt perusteellista pohjatyötä⁴⁶. Näin ollen lienee totuuden siemeniä niissä sanoissa, joilla kuvataan päähenkilö Erkki Tuuloksen tuntemuksia kunnanlääkärin viransijaisuuden edessä: ”Ilkeä, kylmä käsi kouraisi äkkiä Tuuloksen sydänalaa. Hän tunsii lamauttavaa avuttomuutta. Aivot tuntuivat hetken aivan

tyhjiltä ja sydän jyskytti.”⁴⁷ Nuoren lääkärin tunteista on kirjoittanut Kaija Saarelma, joka lähti valmistuttuaan vuonna 1975 miehensä kanssa töihin Juankoskelle. Toisin kuin muut opiskelijat Saarelma ei ollut toiminut kesäisin lääkärin tehtävissä, koska perheessä oli kaksi pientä lasta. Hän on muistellut: ”Olin kesien jälkeen kuunnellut mitä moninaisimpia kertomuksia kurssitovereistani ihmeaparantajina. Kokemattomuus oli palkka kahden lapsen synnyttämisestä ja hoitamisesta. Olin pelokas ja ahdistunut.”⁴⁸

Aineistossa epävarmuus ilmenee monesti epäsuorasti. Usein se liittyi kokemuksen, tietojen ja osaamisen puutteeseen. Olavi Koskinen summasi kokemuksiaan ensimmäisen viransijaisuutensa jälkeen *Medisiinari*-lehdessä vuonna 1952: ”Viransijaisten yleinen mielipide kunnasta palattua tuntuu olevan, että menihän se sentään! -- Mutta jos kysytään, oliko koskaan ’sormi suussa’, saa aivan varmasti jokaiselta saman vastauksen – hyvinkin usein.”⁴⁹ Ensimmäistä kertaa kuntaan kesällä 1968 lähtenyt kandidaatti on myöhemmin hyvin kiteyttänyt sen, miten kokemus toi esille lääketieteellisen tiedon rajat:

Tietoa oli enemmän kuin kädellä ylettyi näyttämään. Yksi kylläkin puuttui eli tieto [lääketieteellisen, SA] tiedon rajoista. Silloin tiedon raja tuntui olevan parin, kolmen metrin korkeudella eli melkein saavutettavissa. -- Jo seuraavana kesänä samassa paikassa ihmettelin, miten vuosi sitten pärjäsi, kun nytään ei oikein tiedä eikä osaa tarpeeksi --.⁵⁰

Käytännön opetuksessa yliopistoklinikoilla ei aina päästy sille tasolle, että kandidaatit olisivat saaneet suorittaa edes tavanomaisia toimenpiteitä itse. Moni työskentelikin ennen kunnanlää-

42. Kunnanlääkärikurssit. *Medisiinari* 4/1955, 44.

43. Sihteerin palsta. *Medisiinari* 5/1958, 30.

44. Antti Arstila, Korvakuulolta kunnanlääkäriksi. *Kollega* 4/1964, 12.

45. Irja Seppälä, Mitä kunnanlääkäri odottaa sijaiseltaan. *Medisiinari* 8/1953, 6–8; Vastaava maininta nuoren lääkärin epävarmuudesta, ks. Johannes Carpén, Vanhan kunnanlääkärin näkemys lääkärintyöstä. *Medisiinari* 9/1952, 16–17.

46. Sariola oli tutustunut kunnanlääkärin elämään lääkäriystävänsä luona Pohjois-Suomessa ja ilmeisesti perehtynyt *Medisiinari* kirjoituksiin. Ks. Loitsuista ja rukouksista. *Medisiinari* 9/1959, 18–19.

47. Mauri Sariola, *Ei loitsu eikä rukous*. Suuri suomalainen kirjakerho 1985 [1956], 149.

48. Kaija Saarelma, Äidiksi ja tyttölääkäriksi. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 267.

49. Olavi Koskinen, Kunnasta palattua. *Medisiinari* 7/1952, 21–22.

50. SKS KRA. Lääkärintyö 2004. Martti Vastamäki, 1095.

51. Esim. Kyllikki Ohela, Kirjeitä kotiväelle Keski-Suomesta. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 138–139; Iris Raevaara, Asikkalan naislääkäri. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen ja Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 91.

kärin viransijaisuutta sairaaloissa.⁵¹ Aura Pentti lähti viimeisen klinisen kurssinsa jälkeen alue-
lääkärinä⁵² sijaiseksi ensin Sodankylään ja sitten
Inariin ja Utsjoelle. Pentti oli toiminut jatkosodan
aikana ja sen jälkeen Suomen Punaisen Ristin sai-
raalassa nuorempana apulaislääkärinä. Lapissa
Pentti joutui hoitamaan useita miinoihin astu-
neita siviileitä ja miinanraivaajia, sillä alueella
oli meneillään sodan jälkeinen miinanraivaus-
aika. Vaikeimmat tapaukset lähetettiin sai-
raalaan Rovaniemelle, mutta Pentti operoi myös
itse ja suoritti yhden alaraajan amputaationkin:
”Sota-ajan kirurgisessa sairaalassa saamani
kokemus oli nyt todella arvokas oppi.”⁵³ Toinen
lääketieteen kandidaatti Carl-Gustaf Gröndahl
valmistautui viransijaisuuteen 1950-luvulla seu-
raamalla vapaaehtoisesti työskentelyä klinikoilla.
Hän muun muassa vietti viikon Marian sairaalan
päivystyksessä oppiakseen umpilisäkkeen pois-
ton – ja saikin kokemusta niistä.⁵⁴

Kunnanlääkärin viransijaisuus ei ollut viralli-
nen osa opintoja, mutta työskentelyllä oli tärkeä
osa lääkäriksi kasvamisen prosessissa. Parhaim-
millaan sijaiset saivat opettavaista tukea työs-
sään esimerkiksi paikkakunnan terveysisarilta
ja sairaanhoitajilta. Tästä on maininnut Leo Salo-
ranta, joka toimi 1960-luvun puolivälin tienoilla
kunnanlääkärin sijaisena Savitaipaleella. Hän
muisteli myöhemmin alkutaivaltaan kunnassa:
”Mutta siitä alkoi kokemus karttua, eivätkä poti-
laat moittineet huonosta hoidosta, päinvastoin
monet kerrat nuori lääkäri sai myönteistä palau-
tetta työstään.”⁵⁵ Näin Saloranta kiteyttää hyvin
sijaisuuden merkityksen. Toisinaan sijaisuus saa-
tiin verkostojen avulla, jolloin kandidaatti saattoi
saada merkittävää tukea tutulta kunnanlääkäril-
tä.⁵⁶ Vakituisen lääkärin antamasta ohjaukses-
takin löytyy muistelmista harvinainen esimerkki
1930- ja 1940-lukujen Rääkkylästä, jossa kunnan-
lääkäri ei poistunut lomansa aikana paikkakun-

nalta. Näin hänellä oli mahdollisuus myös tukea
viransijaisiaan ja käydä heidän kanssaan lääketie-
teellisiä keskusteluita.⁵⁷

Lääkärien muistelmissa viransijaisuuksista
nousee esille potilastapauksia, jotka ovat erityi-
sesti aiheuttaneet epävarmuutta ja ahdistusta.
Epävarmuus lääketieteellisessä päätöksenteossa
voi liittyä vaikeuteen tehdä diagnoosi, valita
oikeat hoitotoimenpiteet ja/tai ennustaa sairau-
den kulkua tai toimenpiteen onnistumista tietyn
potilaan kohdalla. Diagnoosin ja hoidon määrää-
misen tukena olivat kirjat ja muistiinpanot sekä
omat muistikuvat ja kokemukset. Kirjoihin liittyy
myös 1930-luvulla kerrottu vitsi – tositapauksiin
perustuvat vitsit ovat olleet yleistä medisiinari-
huumoria:

Kandidaatti on v.t. kunnanlääkärinä ja kurkis-
taa vielä käsikirjaan odotellessaan novokainin
[puudutusaine, SA] vaikutusta. Silloin isäntä
menee viereiseen huoneeseen jättäen oven
auki ja soittaa läheiseen kaupunkiin jollekin
lääkärille: ”Saiskos sieltä meille lääkäriä –
tällä on kyllä yksi, mutta se rupesi vasta juuri
opiskelemaan!”⁵⁸

Kirjoja todella käytettiin. Kyllikki Ohela on kuvan-
nut kirjeessä kotiväelleen työpäiviään kunnanlä-
kärin viransijaisena kesällä 1950. Hän kertoi vas-
taanotolla aina välillä pistäytyneensä ”viereiseen
huoneeseen kirjoja plaraamaan kuumeisella kii-
reellä”. Ohela tutki kirjaa – ”pikku Ruepp ’lääkärin
raamattuan!’” – myös tapauksessa, jossa hän pel-
käsi aluksi lapsihalvausta. Hän arvioi kuitenkin
kyseessä olevan venenkalkin puutteen ja saatuaan
oireet laukeamaan ruiskuttamalla suoneen kalk-
kiskokeriliuosta ”halvaus hävisi, se oli ihanaa.”⁵⁹
Helpotus tilanteen ratkaisemisesta näkyy selvästi
kirjeen tekstissä, mikä kertoo kiperän tapauk-
sen tuottamista tunteista. Veikko Karskela on

52. Aluelääkäreitä toimi Lapissa useamman kunnan yhteisenä lääkärinä.

53. Aura Pentti, Aluelääkärin sijaisena Lapissa 1946. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärityön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 131, 135.

54. SKS KRA. Lääkärityö 2004. Carl-Gustaf Gröndahl, Kommunalläkarkvarie som kandidat, 70.

55. Leo Saloranta, Kokemuksia Äänekoskelta. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärityön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 94–95; Ylihoitajan viransijaiselle antamasta tuesta myös Karskela 2006, 161.

56. Matti Sulamaa, *Veitsellä ja sydämellä. Kirurgin muistelmia*. Weilin+Göös 1971, 16–17.

57. Marjatta Palismaa, Rääkkylän tohtori. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärityön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 77.

58. Vitsejä. *Medisiinari* 2/1937, 31.

59. Ohela 2006, 140–141.

muistellut, että hän viransijaisena Ilomantsissa kesällä 1969 kehitti suunnitelmaa siitä, miten voisi mahdollisimman huomaamattomasti kesken potilastilanteen käydä tarkistamassa oppikirjoista jonkin asian. Karskela luonnehti arjen epävarmuutta: ”Monet sairaudet tuntuivat oudoilta, vaikka melkein kaikki tentit olikin suoritettu.” Melko pian hän kuitenkin huomasi osaavansa hoitaa potilaita.⁶⁰ Ilkka Toivion ensimmäinen potilas viransijaisena Vesannolla vuonna 1956 oli nainen, jolta piti poistaa takahampaan mädäntyneet juurentyngät. Toivio turvautui luentomateriaaleihin: ”Luennoistani löysin selostuksen alaleuan johtopuudutuksesta. Koskaan en ollut sellaista tehnyt tai nähnyt tehtävän. -- Puudute-taanpas ensin, sanoin reippaasti, vaikka sisälläni kauhu kaiversi.” Toivion riemuksi toimenpide onnistui hyvin.⁶¹

Joskus ratkaisu löytyi sattumalta, kuten 25-vuotiaana Luopioisten kunnanlääkäriksi tullut Arna Tuomi on kuvannut. Eräässä tapauksessa hänet kutsuttiin keskellä yötä kotikäynnille, koska perheen isoäidin epäiltiin halvaantuneen. Kyse oli kuitenkin siitä, että rouvan alaleuka oli mennyt sijoiltaan. Tuomi kirjoitti tapauksesta: ”Minulla ei ollut aavistustakaan, miten se oikeaoppisesti korjattaisiin, vemputtelin joka suuntaan. Puolivahingossa keksin vetää leukaa suoraan alaspäin, ja silloin leuka loksautti kiltisti paikoilleen.”⁶²

Epävarmuudesta sairauksien edessä kirjoitti *Medisiinari*-lehdessä vuonna 1952 Virolahden kunnanlääkäri Johannes Carpén. Hän opasti nuoria medisiinareita itsenäisen työn alkutaipaleella ja tiivistä hyvin lääkärin työhön liittyvän problematiikan:

Mikä totuudenjyvä onkaan vanhassa kertomuksessa ensimmäisen kerran kunnassa olleesta kandidaatista, joka pääkaupungin toveripiiriin saavuttuaan kertoi kokemuksistaan. Hän näki lääkärityön monien vaikeuk-

sien johtuvan ennenkaikkea siitä, että ihmiset eivät sairasta oppikirjojen antamien kuvausten mukaan – he sairastavat niinkuin itse parhaaksi näkevät. Ja tällöin ei ole helppoa olla lääkärinä.⁶³

Carpén viittasi lääketieteellisen epävarmuuden yhteen ydinkysymykseen: olivatko tehdyt ratkaisut oikeita? Tämä mietitytti lääkärin työn alkutaipaleella monia ja usein. Kyllikki Ohela kuvasi tätä pohdintaa kirjeessään kotiväelleen. Hän oli heti toimipaikkaan päästyään joutunut töihin, sillä potilaita oli paljon. Kunnanlääkäri oli vielä paikalla. Ohela kertoi ensimmäisistä potilaitaan: ”Oli 15 potilasta, yksi kamalan näköinen ajos kädessä, joka aukaistiin. Olisin lähettänyt Jyväskylään, mutta kunnanlääkäri tykkäsi, että kyllä se menee. Yöllä kyllä heräsin sitten hiestä märkänä, että olisiko se pitänyt sittenkin lähettää.”⁶⁴ Tapani Tammisto on muistellut sijaisuuttaan hämäläisessä kirkonkylässä kesällä 1956. Vastaan oli tullut monenlaisia päänvaivaa aiheuttaneita tapauksia: ”Puhumattakaan lukuisista vakavammin sairasta, joiden hoitoon lähes aina liittyi ongelma: ’Yrittääkö itse vai lähettääkö eteenpäin?’. Näin ainakin kokemattomalle sijaiselle sairaalatomassa kunnassa, 1950-luvun suomalaisissa oloissa.”⁶⁵ Hyvinkään kunnanlääkärin sijaisena 1950-luvulla toiminut Håkan Hellberg on myöhemmin arvioinut, että lääkärin työn alkutaipaleella oli oleellista oppia vetämään raja sen välille, mitä itse pystyi tekemään ja milloin oli oikea aika hakea apua kokeneemilta kollegoilta.⁶⁶

Erityisen paljon sydämentykytystä kandidaateille ja nuorille lääkäreille aiheuttivat synnytykset, joihin liittyi luonnostaan riskitekijöitä ja joista osa oli maaseudulla edelleen kotisyntyisiä. Paikkakunnan kättilö hoiti yleensä synnytykset itse, ja lääkäri kutsuttiin paikalle tarvittaessa. Sijainen ei siis kohdannut tilanteita yksin.⁶⁷ Synnytysten aiheuttama epävarmuuden kokemusta

60. Karskela 2006, 162.

61. SKS KRA. Lääkärityö 2004. Ilkka Toivio, 994–995.

62. Arna Tuomi, Elämää maaseudun rauhassa. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärityön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 327.

63. Johannes Carpén, Vanhan kunnanlääkärin näkemys lääkärityöstä. *Medisiinari* 9/1952, 16–17.

64. Ohela 2006, 139.

65. Tapani Tammisto, Hidas Hämläinen. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärityön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 186.

66. SLSA 2048 Läkarminnen. Hellberg, 38.

67. Irja Seppälä, Mitä kunnanlääkäri odottaa sijaiseltaan. *Medisiinari* 8/1953, 6–8; Synnytyksistä myös esim. Sulamaa 1971, 20–21.

on muistellut Carl-Gustaf Gröndahl: ”Puhelimeen oli myös vastattava kesken vastaanoton ja ainoa soitto, jossa tuli epävarmuuden tunne, oli, kun langan toisessa päässä oli kunnan kättilö. Aina hän kuitenkin tiesi miten toimia, mutta tarvitsi tavan mukaan kunnanlääkäriltä ’juridista’ tukea.”⁶⁸ Kalle Achté on muistellut, että ongelmat synnytyksissä pelottivat nuorta kunnanlääkärinä eniten. Toimiessaan sijaisena vuonna 1956 hän joutui kerran valmistautumaan pihtisynnytykseen: ”Pamppailevin sydämin läksin matkaan yön selkään lukien matkalla vielä kirjasta ohjeita, miten pihtisynnytys tehdään. En ollut koskaan aikaisemmin joutunut pihtisynnytystä suorittamaan.”⁶⁹

Suurin osa selvisi viransijaisuuksista hyvin. Muistelmissa tosin korostuvat onnistumiset tiukoissa tilanteissa; vakavista epäonnistumisista ja kuolemantapauksista on vaiettu, mikä saattaa liittyä lääkärikunnan tapaan käsitellä tällaiset asiat ammattikunnan piirissä ja suojautua mahdollisilta suuren yleisön syytöksiltä sekä salassa-

■ Kuva 2. Kunnansairaala merkitsi lääkärille yleensä laajempia ja parempia työskentelyolosuhteita. Valokuvassa Asikkalan vanha kunnansairaala 1930-luvulla. Helsingin yliopistomuseo.

pitovelvollisuuteen⁷⁰. 1960-luvun alussa kaikkia jäseniä sitovaan Lääkäriliiton kollegiaalisuuslausuntoon lisättiin ohjeita kollegan virheisiin, laittomuuksiin ja muihin ongelmiin puuttumisesta, mikä kuvastaa potilas-lääkärisuhteen muutosta ja tarvetta puuttua ongelmiin uudella tavalla.⁷¹ Silti virheiden piilottelu oli tyypillistä vielä 1980-luvulla.⁷² Virheiden tai epäonnistumisen pelko on aiheuttanut epävarmuutta etenkin nuorille lääkäreille, ja tätä on pyritty peittämään korostamalla asiantuntijuutta.⁷³

Lähdemateriaalien pohjalta on vaikea saada valaistusta epäonnistumisten herättämiin tunteisiin ja niiden vaikutukseen epävarmuuden kokemukseen. Harvinainen muistelu kuolemantapauksesta kuitenkin löytyy. Kunnanlääkärin viransijaisen vastaanotolle oli 1960-luvun lopulla

68. Carl-Gustaf Gröndahl, Alkutaival Vöyrissä. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 136.

69. Kalle Achté, *Lääkärikoulussa Paasikiven aikaan*. Recalled 1993, 174–175.

70. Vasta vuoden 1974 vahingonkorvauslaki selkiytti tilannetta lääkärin kannalta. Ilmolahti 2010, 404–405.

71. Aalto 2016, 261–262.

72. Nevalainen 2014, 32.

73. Ilmolahti 2010, 404; Opiskelijoiden osalta myös Fox 1957, 227.

tullut äitinsä kanssa 16-vuotias poika, jolle oli selvinnyt oma homoseksuaalisuutensa. Sijainen ei lähettänyt poikaa pakkohoitoon vaan ratkaisi asian keskustelulla ja kirjoittamalla rauhoittavaa lääkettä. Muistelija kirjoitti:

Epätoivoisen äidin herjaukset kandille eivät koskaan unohdu, kun seuraavalla viikolla virkavallan kanssa nostimme elotonta poikaa hirrestä puuliiterissä. Monenlaista siinä tuli mieleen, mm. oma kykenemättömyys tehdä oikeita ratkaisuja.⁷⁴

Spriireseptien pyytäjät ja alkeellisia oloja

Kunnanlääkärin viransijaisina toimineille kandidaateille epävarmuutta loivat myös monet tilannetekijät. Ne olivat tuttuja valmistuneillekin lääkäreille mutta korostuivat kokemuksen puuttuessa. 1950- ja 1960-luvuilla kunnanlääkärin toimivat vielä monin paikoin olosuhteissa, joissa tutkimusmahdollisuudet olivat rajalliset eikä moderniin tekniikkaan voinut turvautua. He työskentelivät usein yksin, eikä mahdollisuuksia kollegojen konsultaatioihin juuri ollut. Toki kunnanlääkäri saattoi lähettää potilaan sairaalaan, mutta tämä ei aina ollut helppo päätös, sillä matka saattoi olla pitkä ja vaivalloinen. Lisäksi sairaaloista tuli helposti kritiikkiä, mikäli potilas oli liian herkästi lähetetty jatkotutkimuksiin tai -hoitoon. Tilanne muuttui jossain määrin kansanterveyslain myötä, kun lääkäripalvelut koottiin terveyskeskuksiin.⁷⁵

Arno Forsius työskenteli valmistumisensa jälkeen Kiikan kunnanlääkärinä vuosina 1954–1957. Hän on myöhemmin muistellut ongelmia, joita työn yksinäisyys aiheutti. Forsius kuvasi työolosuhteita:

Tutkimusmahdollisuudet olivat varsin vaatimattomat. Sen vuoksi saattoi tuntea tyytyväisyyttä ja ammattiyllpeyttä, kun oli pystynyt

toteamaan jonkun sairauden, esimerkiksi aortan ahtauman tai silmän verkkokalvon irtauman, joiden diagnoosit saattoivat tuottaa vaikeuksia erikoislääkäreillekin.⁷⁶

Viransijaisena 1950-luvulla toiminut Kyllikki Ohela selosti kotiväelleen puutteita työoloissa ja niiden aiheuttamia tuntemuksia:

Kyllä tämä on primitiivistä. Ja terveystietä on lomalla, kulkutautisairaalan sairaanhoitajatar samoin --. Siis penisilliiniä ei ole kukaan kodeissa pistämässä, sitä ei voi käyttää kuin vastaanotolla ja sairaskäynneillä --, sideharsoa ei ole yhtään, apteekista vähän sain.⁷⁷

Kotikäynneille lähtiessä epävarmuutta aiheutti se, ettei viransijainen usein tiennyt, mikä häntä odotti. Asuinolosuhteet maaseudulla saattoivat olla hyvinkin vaatimattomat. Diagnoosi ja hoito oli pystyttävä toteuttamaan myös tällöin – omilla tutkimusvälineillä ja ilman laboratoriotutkimuksia, jolloin osaaminen korostui.⁷⁸ Toisaalta osassa kunnista oli kunnansairaala ja muutenkin vastaanotto saattoi olla ajan mittapuulla hyvin varusteltu.⁷⁹

Vaihteleviin potilastapauksiin ja potilaslääkärisuhteeseen liittyi omanlaisiaan epävarmuustekijöitä, kuten potilaan tietojen tai motiivien salaaminen, yhteisen kielen puute tai lääketieteen vastaisuus. Kunnanlääkärin etuna oli pitkä kokemus samojen potilaiden ja perheiden hoitamisesta. Viransijaista auttoivat vakituisen lääkärin ylläpitämä potilaskortisto ja neuvot, mutta aina ei kaikki hiljainen tieto välittynyt.⁸⁰ Irja Seppälä kirjoitti vuonna 1953:

Sattuu välistä niinkin, että sijaislääkäri on ihmisiä tuntematta määrännyt köyhille potilaille sellaisia lääkkeitä, joita nämä eivät ole kyenneet lunastamaan, vaan ovat myöhemmin saapuneet vakituisen vastaanotolle tie-

74. SKS KRA. Lääkärintyö 2004. Vastamäki, 1098.

75. Ala-Ketola 2006, 110; Ilmolahti 2010, 356–361.

76. SKS KRA. Lääkärintyö 2004. Arno Forsius, Kunnanlääkärinä Kiikassa 1954–1957, 21–24.

77. Ohela 2006, 141.

78. Esim. Achté 1993, 178–179; Raevaara 2006, 91.

79. Esim. Seppo Hulkko, Kunnanlääkärin vapaapäivä. Teoksessa Amos Pasternack, Tuula Ruokonen & Monica Ståhls-Hindsberg (toim.) *Lääkärintyön muistoja*. Duodecim&SKS 2006, 100; Hyvistä olosuhteista myös Gröndahl 2006, 136.

80. Esim. Tammisto 2006, 185; SLSA 2048 Läkarminnen. Hellberg, 37.

dustellen, mitä he voisivat käyttää määrättyjen kalliiden lääkkeiden tilalle.⁸¹

Kun Lasse Ala-Ketola aloitti vuonna 1960 toisena kunnanlääkärinä Sotkamossa, hän turvautui ensimmäisen kunnanlääkärin Eevi Lapin tietoihin: ”Usein lähtiessäni sairaskäynnille soitin hänelle ja kysyin mitä hän tietää ko. perheestä ja hän tiesi.”⁸²

Muistelmissa on useita tapauksia, joissa epävarmuutta lääkärille aiheuttivat potilaiden epäselvät motiivit eli hakeutuminen vastaanotolle jonkin muun synn kuin sairauden takia. Jotkut potilaat olivat hakemassa spriireseptiä. Koska maaseudulla ei juurikaan ollut alkoholimyymälöitä, lääkinnällisiin tarkoituksiin kirjoitetut spriireseptit täyttivät myös muita tarpeita. Spriireseptien pyytäjät olivat lääkäreille tuttuja⁸³, mutta toisinaan saattoi olla hankala saada selville potilaan tarkoituksia. Iris Raevaara on muistellut viransijaisuuttaan Asikkalassa 1950-luvulla. Ensimmäisenä työpäivänä vastaanotolle pyrki seitsemän potilasta, joista kaksi oli oikeasti sairaita ja loput spriireseptin pyytäjiä.⁸⁴ Aura Pentti on kirjoittanut lappilaisista tavoista: ”Vastaanotolle ilmestyi aina silloin tällöin komeaan lapinpukuun pukeutuneita arvokkaita poroisäntiä. Aluelääkäri Leskinen oli lähtiessään kertonut, että nämä kaukaa tulleet poromiehet olivat tottuneet saamaan spriireseptin. Eihän minulla ollut syytä poiketa tästä tavasta.”⁸⁵ Pentin kohdalla asiaa helpotti, että vakituinen lääkäri oli kertonut sijaiselleen toimintatavoista. Lääkintöhallitus taas muistutti kandidaatteja ajoittain siitä, ettei spriireseptejä tullut kirjoittaa liian helposti, sillä lääkäreillä oli velvollisuus ehkäistä väärinkäytöksiä.⁸⁶

Toinen lääkärin epäselvänä pitämä potilastyyppejä yleistyi sosiaalivakuutusten ja niihin liittyneiden lääkärintodistusten myötä. Moni suhtautui alun perinkin vakuutuksiin varauksellisesti, koska lääkäri joutui seulaksi tulkitsemaan potilaan tarkoituksia: oliko hän vain hakemassa yhteiskunnalta rahaa vai sairastiko hän todella siten, että oli yhteiskunnan tuen tarpeessa.⁸⁷ Dosentti Gunnar Soininen opetti useana vuonna lääketieteen opiskelijoille vakuutus- ja sosiaalilääketiedettä, ja vuonna 1943 hän kirjoitti *Medisiinari*-lehdessä: ”Normaaliaikoinakin nuorten sijaislääkärin tai paikkakunnalle muuten äskettäin muuttaneiden lääkärin luo helposti kerääntyvät sellaisia epämääräisten todistusten anojia, jotka eivät heidät ennestään tunneilta lääkäreiltä ole onnistuneet saamaan haluamansalaisia todistuksia.” Ohjeena oli, ettei lääkärin tullut kirjoittaa todistuksia, joita hänellä oli syytä epäillä käytettävän väärin. Jokaista todistuksenpyytäjää olikin epäiltävä, mutta todella sairaan potilaan etu oli aina saada todistus.⁸⁸ Muistelmissa nämä tapaukset eivät nouse kovin voimakkaasti esille, mutta teema oli kuitenkin olemassa.⁸⁹

Opetusta käytännön lääkäriksi

Kunnanlääkärin viransijaisena toimiminen 1950-luvulla edellytti kokonaan toista tietojen yhdistelmää kuin se mitä olimme saaneet koulutuksessa. Piti osata punkteerata nenän sivuontelot, nesteiden täyttämät onkalot, täyttää ilmarinta, antaa eetterinarkoosi, avata flegmoni ja valmistaa anestesiaaliuos. Kummallista kyllä tästä kaikesta selvisi, vaikka koulutuksen aikana ei ollut tehnyt ainoatakaan edellä mainituista.⁹⁰

81. Irja Seppälä, Mitä kunnanlääkäri odottaa sijaiseltaan. *Medisiinari* 8/1953, 6–8; Myös Kauttu, Reinilä & Voutilainen 1983, 15.

82. Ala-Ketola 2006, 118.

83. Spriireseptien pyytäjät olivat yleistä kuvastoa humoristisissa pakinoissa, esim. Kaljupäinen kandidaatti kunnanlääkärinä. *Medisiinari* 6/1961, 53–61.

84. Raevaara 2006, 91; Myös Tammisto 2006, 185.

85. Pentti 2006, 134.

86. Paavo Kuusisto, Lääketieteenkandidaatin velvollisuuksista ja oikeuksista. *Medisiinari* 9/1958, 19–23.

87. Ilmolahti 2010, 343–345.

88. Gunnar Soininen, Lääkärintodistuksista nykypäivinä. *Medisiinari* 3/1943, 7–10.

89. Esim. Ala-Ketola 2006, 117.

90. Alkuperäinen sitaatti: ”Att vara kommunalläkarkvarie på 1950-talet fordrade en helt annan kombinerande kunskap än den vi hade fått under vår skolning. Man måste kunna punktera näsans bihålor, vätskefyllda håligheter, fylla pneumotorax, ge eternarkos, öppna flegmon och tillreda anestesiöslösning. Konstigt nog klarade man av allt detta utan att under skolningstiden ha gjort en enda sak av de ovanstående nämnda.” Käännös SA.

Carl-Gustaf Gröndahl toimi kunnanlääkärin viransijaisena Vöyriellä kesällä 1951. Muistellesaan tuota aikaa puoli vuosisataa myöhemmin hän toi esille sen, että käytännön lääkäriin tehtävissä joutui tekemään sellaisia hyvin yleisiä toimenpiteitä, joita ei ollut kertaakaan tehnyt opintojen aikana.⁹¹ Samasta teemasta kirjoitettiin lukuisia kertoja *Medisiinari*-lehdessä. Erityisesti kun sodan jälkeen lääketieteessä puhalsivat anglosaksisen maailman käytännölliset tuulet, medisiinarit alkoivat voimakkaasti painottaa koulutuksen ammattiin valmistavaa puolta ja hyötyä. Opiskelijoiden yleisiä ”purnauksen” aiheita olivat opiskelun liiallinen teoreettisuus, luentopainotteisuus ja käytännön opetuksen vähäinen määrä. Kliinisessä opetuksessa ongelmana oli osittain se, että yliopistoklinikoilla oli paljon erikoisia sairastapauksia, joista professoritkin olivat erityisen kiinnostuneita. Toinen ongelma oli, että suurissa ryhmissä kandidaateilla ei kaikilla klinikoilla ollut mahdollista päästä suorittamaan tavallisiakaan toimenpiteitä.⁹²

Kunnanlääkärien kohtaamat potilaat ja heidän sairautensa erosivat monella tapaa siitä, mihin kandidaatit olivat sairaaloissa tottuneet.⁹³ Vuonna 1952 Olavi Koskinen kirjoitti *Medisiinari*-rissa kokemuksistaan ensimmäisessä viransijaisuudessaan ja peilasi niitä koulutukseen. Opetus oli avainasemassa lääkäriksi kasvamisessa, sillä kokematon sijainen pyrki ongelmien edessä palauttamaan mieleensä opettajien opetukset. Koskinen itse oli kokenut, että hänellä oli suurimpia aukkoja pienten kirurgisten toimenpiteiden tekemisessä, tutkimustekniikassa ja kansliatyön hallinnassa. Omien ja toveriensa kokemusten pohjalta Koskinen teki esityksiä opetusjärjestelyjen parantamiseksi. Lisäksi hän kehotti medisiinarikollegoitaan tehostamaan opiskeluaan seuraavasti: ”-- seuratkaa aina mahdollisuuksien sattuessa, myös vapaaehtoisesti, työtä poliklinikoilla ja yritäkää päästä itse suorittamaan siellä hoitotoimenpiteitä.”⁹⁴ Tällä tavoin medisiinarit pyrkivät paikkaamaan opetuksen aukkoja. Varsin

pian kirjoituksen jälkeen *Medisiinari*-lehdessä tehtiin professori K. E. Kalliolle aloite, että kirurgiassa aloitettaisiin kandidaattien päivystykset. Perusteluna oli juuri viransijaisten kunnassa tarvitsema ”pikkukirurginen taito”. Päivystykset toteutettiin keväällä 1953.⁹⁵

Epävarmuus tulee kandidaattien kirjoituksissa toisinaan esille rivien välistä, kun he pohtivat, miten omat taidot riittivät. Esimerkiksi vuonna 1953 *Medisiinari*-lehdessä käsiteltiin tekehengityksen ja hengenpelastuksen opetusta. Professori Eeva Jalavisto oli pitänyt asiasta muutamia vuosia luentoja, ja nyt fysiologian opintoihin oli liitetty hengenpelastusharjoitukset. Jalavisto viittasi lehden haastattelussa siihen, että taidot olivat oleellisia tuleville kunnanlääkäreille, ja lääket. kand. Leo Tervilä tiivistä asian epävarmuuden kannalta: ”Onneksi en ole joutunut puolivuotisen kunnassaoloni aikana kertaakaan antamaan tekehengitystä – eipä silti, että sitä olisi minulle opetettukaan.”⁹⁶

Medisiinarien vaatimusta käytännönläheisemmästä opetuksesta ei ollut helppo toteuttaa opiskeluryhmien koon kasvaessa. Ratkaisuksi tuli harjoittelun osuuden lisääminen, mikä kuvastaa yhä voimakkaampaa koulutuksen ammattiorientaatiota sotien jälkeisenä aikana. Vuonna 1961 Helsingin yliopiston lääketieteellisessä tiedekunnassa toteutettiin opintouudistus, jossa entisen kolmen kuukauden sisätautien amanuenssipalvelun tilalle tuli kymmenen kuukauden pituinen palvelu, jossa kierrettiin eri klinikoilla. Myöhemmin alettiin lakitasolla edellyttää tiettyä määrää harjoittelua sekä sairaaloissa että terveyskeskuksissa ennen lääkärin oikeuksien myöntämistä.⁹⁷

Johtopäätökset

Epävarmuus oli selvästi läsnä lääketieteen kandidaattien työssä kunnanlääkärien viransijaisina. Muistitietoaineistosta nousee esille lukuisia tapauksia, joissa kuvataan sekä henkilökohtaista että tilannetekijöihin liittyvää epävarmuutta. Henkilökohtainen epävarmuus ilmeni osaami-

91. SKS KRA. Lääkärintyö 2004. Gröndahl, 70.

92. Aalto 2016, 165–170.

93. Kauttu, Reinilä & Voutilainen 1983, 12–13.

94. Olavi Koskinen, Kunnasta palattua. *Medisiinari* 7/1952, 21–22.

95. Kuukauden kasvot. *Medisiinari* 9/1952, 14–15; Lähtökuopissa. *Medisiinari* 1/1953, 11.

96. Kuukauden kasvot. *Medisiinari* 6/1953, 22–23.

97. Aalto 2010, 130; Aalto 2016, 222.

sen, tietojen ja kokemuksen puutteena sekä pelon ja jännityksen tunteina. Tilannetekijöihin liittyvä epävarmuus oli yleensä sidoksissa potilaisiin: heidän taustansa olivat sijaisille tuntemattomia ja heidän motiivinsa saattoivat olla epäselviä. Aina epävarmuutta ei ilmaista suoraan, vaan se nousee esille rivien välistä tai muiden asioiden yhteydessä, kuten opiskelijoiden käsitellessä koulutuksensa sisältöjä. Teksteissä epävarmuus kytetään lähes poikkeuksetta puutteisiin omassa osaamisessa, eikä sitä niinkään käsitellä lääketieteeseen tiiviisti kuuluvana ominaisuutena. Kandidaatit pyrkivät hallitsemaan epävarmuutta hyvällä valmistautumisella viransijaisuuteen. Tiukoissa tilanteissa turvaututtiin kirjallisuuteen, luentomuistiinpanoihin ja muistikuviiin opetustilanteista.

Muistitietoaineistossa epävarmuutta on muisteltu jälkikäteen, mutta niissä on paljon samoja teemoja kuin aikalaiskirjoituksissa *Medisiinari*-lehdessä, mikä kertonee epävarmuudesta opiskelijoille keskeisenä kokemuksena. Tiettyjen teemojen toistuminen kertonee myös yhteisesti jaetusta kokemusmaailmasta, jossa kokemusta on ohjannut se, mitä asiasta on aiemmin kuultu esimerkiksi opiskelutovereilta. Lääkärit ovat usein myöhemmin muistelleet erityisesti kinkkisiä tapauksia. Tämä saattaa liittyä jaettujen kokemusten rakentumiseen medisiinari- ja lääkäriyhteisössä. Näin tietyt kokemukset nousevat tärkeiksi muistelun aiheiksi: epävarmuutta aiheuttaneet potilastapaukset, jotka kandidaatti on tavalla tai toisella ratkaissut. Ehkä nämä ovat myös jääneet paremmin mieleen ja tavanomaisista tapauksista on kirjoitettu vähemmän kuin opettavaisimmista⁹⁸. Sen sijaan vakavimpia tilanteita, kuten hoitovirheitä, ei muistelmassa

juurikaan käsitellä, mikä voi liittyä salassapitovelvollisuuteen ja tapaan käsitellä epäonnistumiset lääkärikunnan omassa piirissä.

Omien tunteiden analysointi teksteissä on varsin vähäistä, mikä saattaa liittyä siihen, että kandidaattien oli työssä sysättävä omat tunteet sivuun. Klassinen tutkimus 1960-luvulta on osoittanut, että lääketieteen opiskelijat kehittivät opintojen aikana työhön käytännöllisen ja teknisen, jopa kyyniseltä vaikuttavan suhtautumistavan, joka toimi kuitenkin keinona selviytyä opintoihin liittyvästä työtaakasta ja hallita tunteita.⁹⁹ On mahdollista, että vastaava ammatillinen etäännytyksen näky muistitietoaineistossa.¹⁰⁰ Toisaalta tekstit on kirjoitettu huomattavasti jälkikäteen, jolloin tunteet eivät ehkä nouse enää samalla tavalla pintaan kuin tuoreeltaan tapahtuman aikaan.¹⁰¹

Kunnanlääkärien viransijaisuudet olivat tiettyssä mielessä osa lääketieteen kandidaattien koulutusta, vaikka kaikki eivät niitä hoitaneet. Sijaisina kandidaatit kohtasivat lääketieteellisen epävarmuuden, mutta selviytyminen vaikeistakin tilanteista toi varmuutta. Osa kandidaateista sai käytännön työstä aineksia kritisoida opetusta ja esittää parannuksia. Kunnanlääkärien viransijaisuuksia voikin pitää myös välineenä, jonka avulla kandidaatit pääsivät käsittelemään osaamistaan ja epävarmuuttaan. Kaiken kaikkiaan aineisto osoittaa, että viransijaisuudet olivat merkityksellinen vaihe medisiinarien tiellä itsenäisiksi lääkäreiksi.

FT **Sari Aalto** on projektitutkija Itä-Suomen yliopistossa ja Helsingin yliopiston aate- ja oppihistorian dosentti. **Sähköposti:** stkaalto@gmail.com

98. Martti Vastamäki viittaa tähän: ”Luultavimmin sinä kesänä tapahtui laskematon määrä myös ehdottomasti positiivisia asioita potilashoittoon liittyen. Ne eivät kuitenkaan jää niin hyvin mieleen kuin usein opettavaisetkin kommellukset.” SKS KRA. Lääkärintyö 2004. Vastamäki, 1100.

99. Howard S. Becker et al. *Boys in White. Student Culture in Medical School*. Transaction Publishers 2007 (alkup. The University of Chicago Press 1961), 420–425.

100. Myös Kyllikki Kauttu kirjoittaa etäännyttämisestä tekstissään, joka perustuu vuonna 1975 toteutettuun kunnanlääkärien työtä ja elämää koskevaan muistitietokeruuseen. Kauttu, Reinilä & Voutilainen 1983, 15.

101. Esim. muistitietoaineistoon kuuluvassa Kyllikki Ohelan kirjeessä kotivälle vuodelta 1950 kuvataan paljon tunteita ja tunnelmia viransijaisuudessa. Ohela 2006, 139–143.

Jaakko Suominen, Tero Pasanen ja Karoliina Koskinen

Lapuanpeli (1930) osallistavana ajankohtais- mediana ja mediahistoriallisena lähteenä

Suomen sisällissodan aikainen jako valkoisiin ja punaisiin eli vahvana koko 1920-luvun.¹ Lapuanliike (1929–1932) oli antikommunistinen ja ulkoparlamentaarinen painostusryhmä, jonka juuret olivat jääkäri- ja suojeluskuntatoiminnassa. Sen synty oli seurausta oikeistossa vallinneesta pettymyksestä sisällissodan jälkeiseen poliittiseen tilanteeseen.²

7.7.1930 yli 12 000 Lapuanliikkeen kannattajaa kokoontui kommunismin vastaiseen mielenosoitukseen Helsinkiin. Mielenilmaus oli nimetty liikkeen enemmistön mukaisesti talonpoikaismarssiksi (ruots. *bondetåget*). Ympäri Suomea paikalle matkustaneet osallistujat saapuivat ensin Töölön pallokentälle katselmukseen ja marssivat sieltä myöhemmin Senaatintorille päättilaisuuteen, jonka kutsuvieraisiin kuuluivat presidentti L. K. Relanderin ja kenraali C. G. E. Mannerheimin lisäksi porvaripuolueiden kansanedustajat, pääministeri P. E. Svinhufvudin hallitus sekä muuta sotilasjohtoa.³ Marssijat oli järjestetty suojeluskuntapiirien mukaisesti 21 pataljoonaan.⁴

Vaikka talonpoikaismarssin järjestäjät tukivat päällisin puolin valtiovaltaa, olivat mielenilmausun alkuperäiset taustamotiivit kumoukselliset. Marssijoiden oli tarkoitus pysyä Helsingissä, kunnes kommunistilait lait olisi säädetty. Valtionjohto varautui marssiin muun muassa siirtä-

mällä patruunavarastoja pois Pohjanmaalta sekä rajaamalla marssijoiden määrää ja tilaisuuden ikärajaa. Kyösti Kallion III hallitus, pelkästään maalaisliittolaisista muodostettu vähemmistöhallitus, kuitenkin kaatui pari päivää ennen marssia. Tilalle nimitettiin Svinhufvudin II hallitus, jossa mukana olivat Maalaisliitto, Kokoomus, RKP ja Edistyspuolue sekä ammattiministereitä. Tämä poliittinen muutos ja jo vireillä olevat kommunisminvastaiset lakiesitykset veivät pohjaa painostamiselta. Lopulta marssin henki oli Toivo Nygårdin ja Kari Selénin mukaan yleisänmaalinen.⁵

Lehdistö käsitteli talonpoikaismarssin valmisteluja laajasti sekä kuvasi ja kommentoi itse marssin tapahtumia kunkin lehden puoluepoliittisen linja mukaisesti. Uusi pääministeri Svinhufvud määräsi Yleisradion radioimaan tapahtuman.⁶ Suomi-Filmi Oy kuvasi marssista dokumenttielokuvan.⁷ Lapuanliikkeen ja median suhdetta tutkinut Reijo Perälä on luonnehtinut marssin olleen osin teatteria ja toisinto valkoisten voitonparaatista vuonna 1918.⁸

Marssista tarjoihtiin myös ”hauskaa seurapeliä”, sillä helsinkiläisen painotalo Oy F. Tilgmann Ab:n osasto Kuvataide – Bildkonst julkaisi marssista syksyllä 1930 lautapelin, *Lapuanpelin* (ruots. *Lappospelet*). Kuvataide oli julkaissut marssin

1. Reijo Perälä, *Lapuan liike ja sanan mahti*. Studia historica septentrionalia 33. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys 1998, 21.
2. Lapuanliikkeen vaiheista ks. Juha Siltala, *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava 1985.
3. Oula Silvennoinen, Marko Tikka & Aapo Roselius, *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY 2016, 187–193.
4. Arvo Kokko, *Lapuan laki. Talonpoikaissiike Suomessa v. 1930*. Tieto kustannus 1930, 37–38.
5. Toivo Nygård, *Suomalainen äärioikeisto maailmansotien välillä. Ideologiset juuret, järjestöllinen perusta ja toimintamuodot*. Studia Historica Jyväskylänensia 25. Printari 1982, 116–120; Kari Selén, Poliittisen levottomuuden aika. Teoksessa Jukka Tarkka, Tuomo Polvinen & Hannu Soikkanen (toim.) *Suomi 75. Itsenäisen Suomen historia*. 2. Weilin+Göös 1991, 222.
6. Perälä 1998, 114–115.
7. *Talonpoikaismarssi 7. VII. 1930*. Suomi Filmi Oy 1930, <https://elavamuisti.fi/aikajana/talonpoikaismarssi-0> (2.6.2021).
8. Perälä 1998, 116. Perälää haastateltiin hänen väitöskirjansa valmistumisen jälkeen Yleisradion ajankohtaisohjelmassa. *Lapuanpeliä* käytettiin haastattelun kuvituksessa. Kyseinen haastattelu löytyy Ylen Elävästä arkistosta Perälän kirjoittaman Lapuanliikettä ja talonpoikaismarssia käsittelevän artikkelin yhteydestä, <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/09/08/talonpoikaismarssi> (2.6.2021).

■ Kuva 1. *Lapuanpeli* ja ohjekirjan kansi. Svenska centralarkivet.

jälkeen tuoreeltaan muistotaulun.⁹ Päähenkilöiden lisäksi taulun kuvissa näkyivät “pitkät autojonot, komeat marssiryhmät, juhla pallokentällä, kenttäjumalanpalvelus Senaatintorilla, lottien kahvinkeittopuuhat ja iloisia pikakuvia toverillisesta yhdessäolosta.”¹⁰ Muistotaulun historiallista arvoa korostavat mainokset vaativat, että “talonpoikaismarssin jokaisen osanottajan, LapuanLiikkeen jokaisen kannattajan on hankittava seinälleen Kuvataiteen valmistama taulu.”¹¹ Lautapeli käsitteli samoja teemoja kuin muistotaulu, mutta pelillisistä lähtökohdista eikä sitä mainostettu ensisijaisesti muistoesineenä.¹²

Pelin julkaisu ajoittui Lapuanliikkeen toiminnan radikalisoitumisvaiheeseen, jolloin liike jakautui jyrkkään ja maltilliseen siipeen. Ajanjaksoa leimasi poliittinen terrori kyydityksineen sekä Vihtori Kosolan, Vihtori Herttuan ja Iivari Koiviston asemien vakiintuminen liikkeen johdossa.¹³ *Lapuanpeli* ei käsitellyt varsinaista marssia Hel-

singissä, vaan kuvasi osallistujien matkaa Lapualta Kosolan talolta Helsinkiin Tuomiokirkon eteen “osoittamaan kunniaa valkoiselle kenraalille”. Matkapelien¹⁴ lajityypilliseen tapaan matka ruudusta — tai oikeastaan viivasta — toiseen eteni nopan osoittamien lukujen mukaan. Reitin varrella pelaajat kohtasivat kulkua nopeuttavia onnenpotkuja tai hidastaeita, jopa suoranaisia vastoinkäymisiä, jotka saattoivat lopettaa etene-
misen kokonaan.

Tässä artikkelissa tarkastelemme, miten *Lapuanpeli* kuvasi ja tulkitsi talonpoikaismarssia ja miten se pyrki osallistamaan pelaajansa ajankoh-
taistapahtumaan. Kysymme myös, millä tavoin *Lapuanpeli* suhteutui Kuvataiteen pelituotantoon sekä yleisemmin Suomessa julkaistuihin lauta-

9. *Talonpoikaismarssi* 7. VII. 1930. Ab. F. Tilgmann 1930.

10. Esimerkiksi *Suomenmaa-* ja *Uusi Suomi* -lehdissä 20.7.1930 ilmestyneessä taulun mainoksessa todettiin sen historiallisen arvon olevan suuri, ja että se pitää “löytyä jokaisen kodin seinällä, missä Lapuan-aatetta kannatetaan”. Vastaavan tyyppisiä mainoksia oli myös muissa lehdissä.

11. Ks. esim. *Hakkapeliitta* 29.7.1930; *Lotta Svärd* 30.7.1930.

12. Talonpoikaismarssista tehtiin tuoreeltaan lukuisia joukko muita muistoesineitä, kuten maalauksia, tauluja, pienoispatsaita, pikari, ryijyjä ja laattoja (Lapuan museon tiedonanto 27.5.2021). Isänmaallisen kansanliikkeen (IKL) Mustan Karhun Yhtye levytti Toivo ja Reino Palmrothin tekemän laulun *Talonpoikaismarssi* vuonna 1935.

13. Nygård 1982, 114–133.

14. Matkapeli (engl. *race game*, ransk. *jeu de course*) on lautapelityyppi, jossa pelaajien tarkoituksena on päästä maaliin ennen toisia. Matkapelien keskeisimmät pelivälineet ovat noppa ja pelinappulat. Matkapelejä kutsutaan myös joskus juoksu(kilpa)peleiksi tai hanhenjouksupeleiksi.

peleihin. Edellisten teemojen kautta vastaamme artikkelissa kysymykseen, miten yksittäistä lautapeliä voi käyttää historian tutkimuksen lähteenä.

Luonnehdimme *Lapuanpeliä* ajankohtaismediaksi tai ajankohtaispeliksi. Ajankohtaismedialla tarkoitamme viestinnällistä tuotetta, joka kertoo viimeaikaisista, käynnissä olevista tai muuten ajankohtaisista tapahtumista käyttämällä välineelle ominaisia kerronnan, vuorovaikutuksen ja osallistamisen tapoja. Lautapelissä kerrontaa ohjaa yhtäältä pelilaudan visuaalinen ilme ja toisaalta sääntövihko, joka kuvaa pelin toiminnallisia piirteitä ja luo siten runkoa pelaajien osallistumiselle ja eläytymiselle.¹⁵

Suomessa sota oli ollut yleinen ajankohtaispelien teema jo 1800-luvun lopulta lähtien.¹⁶ *Lapuanpeli* ei suoraan käsitellyt sotaa, mutta se voidaan sijoittaa Suomen sisällissotaan ja sen jälkimaininkeja käsitelleiden pelien jatkumoon. Samaan jatkumoon kuuluvat vuonna 1918 julkaistut *Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa 1918* sekä *Suomen vapaussota* -lautapelit.¹⁷

Artikkelin seuraavissa osissa käsittelemme tutkimuksen lähteitä, peli- ja mediahistoriallista tutkimuskenttää, pelin suunnittelijaa ja julkaisijaa sekä itse pelilautaa ja ohjekirjaa. Vertaamme *Lapuanpeliä* myös toisiin lautapeleihin. Mediahistorian tutkimukselle tyypilliseen tapaan artikkelissa yhdistyvät historiallisen kontekstin tarkastelu, median tuotannollisten reunaehtojen tarkastelu sekä tuotteen intertekstuaalisten ja intermediaalisten yhteyksien analysointi.¹⁸

Miksi ja miten tutkia *Lapuanpeliä*?

Löysimme *Lapuanpelin*, kun laadimme luettelon Kuvataiteen peleistä. Kokosimme kronologisen luettelon hinnastojen ja tuotekuvastojen avulla. Ne on talletettu Kansalliskirjaston ja Turun yliopiston kirjaston pienpainatekokoelmiin. Kuvataide – Bildkonst valikoitui tutkimuskohteeksi,

koska sen tuottamia pelejä oli Kansalliskirjaston digitoimassa lautapeliaineistossa kaikkein eniten. Se vaikutti siis erittäin merkittävältä lautapelijulkaisijalta. Kuvataide on ehkä parhaiten tunnettu *Afrikan tähden* (1951) alkuperäisenä julkaisijana.

Lapuanpeli erottui muista noin 300 löytämässämme Kuvataiteen pelijulkaisuista poikkeuksellisen aihepiirinsä perusteella. Vaikka jotkut muutkin pelit ammensivat inspiraationsa ajankohtaisista ilmiöistä, niissä ei juuri ollut suoria viittauksia yksittäisiin poliittisiin ajankohtais tapahtumiin.

Itse *Lapuanpelin* löysimme Svenska centralarkivetista, ja olemme tutkineet kyseisen arkistokappaleen laudan ja peliohjeiden digitoituja versioita. Pelistä on kappaleet myös esimerkiksi Kansalliskirjaston Brummeriana-kokoelmassa sekä Museo Leikissä Espoossa.

Lapuanpeliä ei ole juuri tarkasteltu aikaisemmassa tutkimuksessa muuten kuin kuvittavana elementtinä. Svenska centralarkivetin pelikapalletta on käytetty Kari Selénin kirjoittamassa luvussa itsenäisen Suomen historiaa käsittelevässä kirjassa, jonka kuvatekstissä siteerataan pelin yksittäisiä sääntökohtia.¹⁹ Pelilauta on myös Reijo Perälän Lapuanliikkeen lehdistösuhdetta käsittelevän väitöstutkimuksen kannessa, vaikka siihen ei teoksessa viitata.²⁰

Lautapelejä, niiden tuotantoa ja vastaanottoa koskevaa tutkimusta on hyvin vähän verrattuna muuta julkaisuutoimintaa, kuten kirjoja tai sanomalehtiä, käsittelevään tutkimukseen.²¹ Eri mediamuotojen historiatieteellinen vastaanottotutkimus onkin monesti vaikeaa, varsinkin silloin kun aihetta koskevaa muistitietoa ei ole käytettävissä, eikä tuotearvosteluja ole juuri julkaistu. Vastaanottoa voisi periaatteessa tutkia julkaisijan tai tekijän ja pelaajien välisen kirjeenvaihdon avulla, mutta tällaiset lähteet ovat harvinaisia.²²

15. Paul Booth, *Board Games as Media*. Bloomsbury Academic 2021.

16. Henna Ylänen, Kansakunta pelissä. Nationalismi ja konfliktit 1900-luvun alun suomalaisissa lautapeleissä. *Ennen ja nyt* 17:1 (2017), <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108787/63784> (2.6.2021).

17. *Punaisten ja valkoisten taistelu Suomessa 1918*. Jurvanen & Juusela O.Y. Kirjapaino 1918; *Suomen vapaussota*. Kustannusliike Minerva Oy 1918.

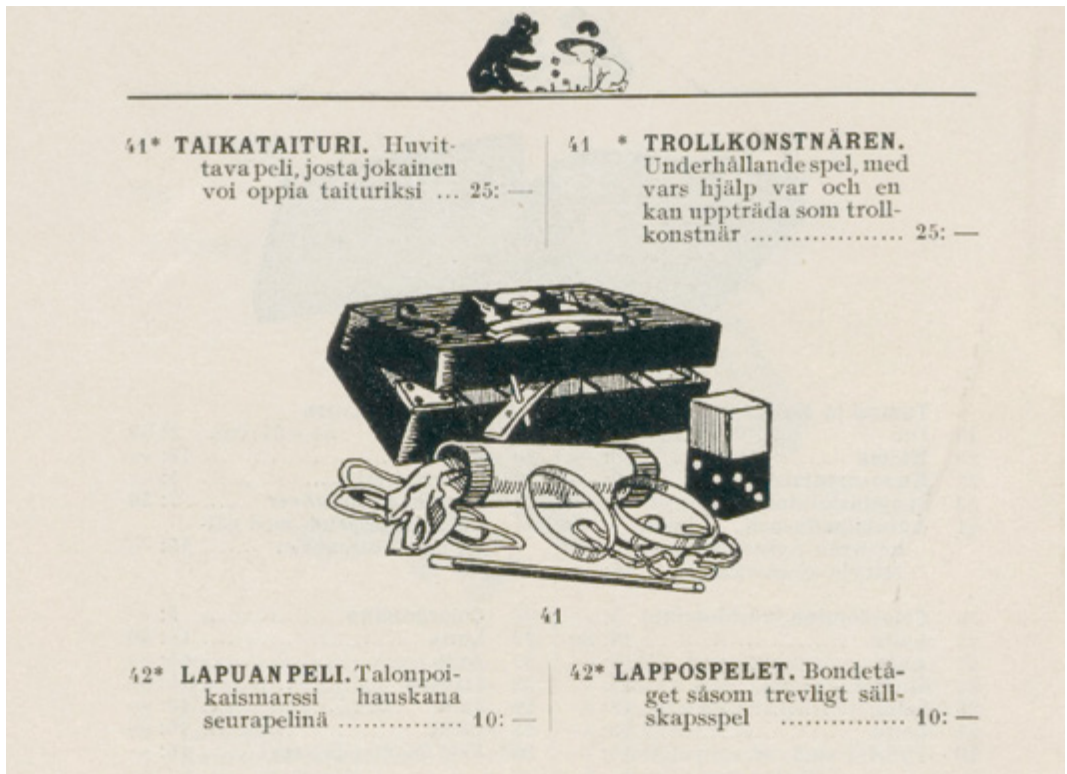
18. Jukka Kortti, *Mediahistoria. Viestinnän merkityksiä ja muodonmuutoksia puheesta bitteihin*. Tietolipas 250. SKS 2016, 34.

19. Selén 1991, 221.

20. Perälä 1998.

21. Ylänen 2017.

22. Mediahistoriallisen vastaanottotutkimuksen haasteista ks. Jaakko Suominen & J. Tuomas Harviainen, Comics as an Introduction to Media Technology. The Finnish Case. Television and Donald Duck in the 1950s and The early 1960s. *Historical Journal of Film, Radio and Television* 39:2 (2019), 368.

Emme ole toistaiseksi löytäneet *Lapuanpelin* tekemistä käsitteleviä arkistolähteitä. Tilgmann-yhtiön arkistoja on Elinkeinoelämän keskusarkistossa (ELKA), mutta aineisto on suurelta osin järjestämättä. Siltä osin kuin olemme pystyneet perehtymään arkistoihin, emme ole löytäneet tietoja *Lapuanpelin* pelaamisesta, vastaanotosta tai painos- ja julkaisumääristä. Aineisto on kuitenkin auttanut hahmottamaan Kuvataide-osaston toimintaa Tilgmann-yhtiössä.

Pelin ja Kuvataiteen hinnastojen lisäksi käytämme lähteinä sanoma- ja aikakauslehdissä julkaistuja pelin mainoksia. *Lapuanpeli* julkaistiin vuoden 1930 joulumarkkinoille, ja kaikki sitä mainostaneet lehdet julkaistiin marras-joulukuussa. Peliä mainostettiin erityisesti porvarillisissa lehdissä sekä suojeluskuntien, Lotta Svärdin ja Suomen Punaisen Ristin ruotsinkielisissä julkaisuissa. Mainoksissa korostettiin vaihtelevin tavoin kotimaisten tuotteiden ostamista isänmaallisena

■ Kuva 2. Maininta *Lapuanpeli*-uutuudesta Kuvataiteen vuoden 1930 hinnastossa. Kansalliskirjasto.

tekona. *Lapuanpelin* mainosten ulkoasu vaihteli hieman, ja mainostekstit rakentuivat poikkeuksetta muutaman toistuvan iskulauseen varaan. Peliä kutsuttiin ajankohtaiseksi tai sitä luonnehdittiin talonpoikaismarssiksi pienoiskoossa.²³

Tutkimusprosessimme aikana kävi ilmi, että pelin oli kuvittanut Monica Ehrström. Olemme tutkineet myös hänen muuta tuotantoaan ja käyttäneet hänen päiväkirjojaan lähteinä.²⁴

Lautapelit peli- ja mediahistoriallisen tutkimuksen kohteina

Pelien ja pelikulttuurien historian tutkimus on painottunut 2000-luvulla digitaalisten pelien eli tietokone-, video- ja mobiilipelaamisen tutkimukseen. Pelihistorioitsijat ovat kuitenkin alka-

23. *Lotta-Svärd* 15.11.1930 ja 29.11.1930; *Virkamiesten aikakauskirja* 24.11.1930; *Soljon Viikko-Novellit* 29.11.1930; *Hakkapeliitan Joul* 1.12.1930; *Joulu-Lotta* 1.12.1930; *Hufvudstadsbladet* 23.12.1930; *Jul-scouten* 1.12.1930; *Jul-Lottan* 1.12.1930; *Röda Korssets jul* 1.12.1930; *Garm* 1.12.1930; *Helsingfors-Journalen* 22.11.1930 ja 20.12.1930. Kaikki lehdet löytyvät digitoituina Kansalliskirjaston historiallisesta sanomalehtikirjastosta.

24. Monica Ehrströmin päiväkirjat. Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 1087, luettavissa Kansalliskirjastossa.

neet tarkastella ei-digitaalisia pelejä, sillä erilaiset pelaamisen tavat ja jopa pelien tuotannon tavat linkittyvät toisiinsa. Kun huomio on kiinnittynyt ei-digitaaliseen pelaamiseen, tutkijat ovat löytäneet uudelleen pelien ja leikkien historiaa tarkastelevia tutkimuksia ja klassikoita, jotka ovat ilmestyneet ennen digitaalisten pelien valtakautta.²⁵ Lautapelejä koskeva tutkimus ei kuitenkaan ole tällä hetkellä yhtä tunnettua kuin digipelitutkimus.²⁶

Pelitutkimuksessa on viime aikoina kiinnitetty huomiota paikallisiin eroavaisuuksiin. Kansainvälisessä tutkimuksessa on ymmärretty, etteivät pelit ja pelaaminen ole samanlaista kaikkialla. Tutkimuksessa ovat pikään painottuneet yhdysvaltalaiset tai laajemmin länsimaiset ja toisaalta japanilaiset peli-ilmiot, mutta nyttemmin on todettu, että on tutkittava paikallisia pelikulttu-

■ Kuva 3. Kuvataiteen mainos *Soljon viikko-novelleissa* (29.11.1930, nro 13) ja Tilgmannin ja Kuvataiteen mainos *Joulu-Lotta*-lehdessä (1.12.1930). Historiallinen sanomalehtiarkisto.

reja. Uusi pelihistorian tutkimus korostaa erityispiirteiden tarkastelun tärkeyttä, mutta sitoo paikalliset kysymykset yleisempiin teemoihin ja tekee vertailuja eri maiden pelikulttuurien välillä.²⁷

Historiallisesti orientoituneet lautapelitutkimukset ovat käsitelleet yleensä ennen kaikkea peliklassikoita, kuten shakkia, tammea ja backgammonia.²⁸ Toinen yleinen lähestymistapa on ollut antropologinen tai perinteentutkimuksellinen, jolloin esitykset ovat tarkastelleet esimerkiksi alkuperäiskansojen pelaamista tai kansanomaisia pelejä. Uudemmat lajalle

25. Suomalaisista peli- ja leikkitutkimuksen klassikoista ks. Olli Sotamaa & Jaakko Stenros, *Artful Play. Yrjö Hirn's Aesthetic Approach to Children's Play. International Journal of Play* 10:2 (2021), 139–150, <https://doi.org/10.1080/21594937.2021.1934948> (18.6.2021). Pelaamisen historiallisesta monimuotoisuudesta ks. Jaakko Stenros, *Pelit kulttuurina ja taiteena. Teoksessa* Usva Friman et al. (toim.) *Pelit kulttuurina ja kulttuurissa*. Vastapaino 2022.

26. Evan Torner, Just (the Institution of Computer) Game Studies. *Analog Game Studies* 5:2 (2018), <https://analoggamestudies.org/2018/06/just-the-institution-of-computer-game-studies/> (18.6.2021).

27. Ks. esim. Melanie Swalwell, Introduction. *Game History and the Local*. Teoksessa Melanie Swalwell (toim.) *Game History and the Local*. Palgrave Macmillan 2021.

28. Ks. esim. Harold J. R. Murray, *A History of Board-games Other Than Chess*. Oxford University Press 2002.

yleisölle suunnatut pelit eivät ole saaneet yhtä paljon tutkimuksellista huomiota.²⁹

Lautapelejä on mielekästä tarkastella paitsi pelitutkimuksen viitekehetyksessä, myös osana mediahistorian tutkimusta, sillä niitä ei ole juuri käsitelty tästä näkökulmasta.³⁰ Lautapelit kytkeytyvät kuitenkin monin tavoin mediahistoriaan, kohdistuipa huomio sitten instituutioihin, tuotantorakenteisiin, viestinnän sisältöihin, käyttäjäkokemukseen tai mediaa koskevaan keskusteluun.³¹ Kuten tämäkin artikkeli osoittaa, lautapelit ovat olleet osa laajempaa graafisen teollisuuden ja painoteollisuuden tuotevalikoimaa. Lautapeleissä on käsitelty ajankohtaisia viestinnällisiä teemoja mediamuodon omien konventioiden mukaisella tavalla, tässä tapauksessa Lapuanliikettä ja talonpoikaismarssia.

Tutkimuksemme noudattelee paikallisesti orientoituneen pelitutkimuksen lähestymistapoja. Nostamme esiin varsin tuntemattoman suomalaisen poliittiseen historiaan ja mediakulttuurin historiaan liittyvän pelin, jonka luonnetta analysoimme eri kontekstien kautta.³²

Lautapelit Kuvataiteen tuotannossa

Kuten todettu, Kuvataide – Bildkonst kuului jo vakiintuneeseen F. Tilgmannin painoyhtiöön. Saksalainen kivipiirtäjä ja kirjanpainaja Ferdinand Tilgmann (1832–1911) oli muuttanut Suomeen vuonna 1862 ja perustanut oman kivipainon vuonna 1869. Seuraavilla vuosikymmenillä hänen yrityksensä laajensi valikoimaansa muun muassa kirjojen painatukseen ja pelikorttien valmistukseen. Pelikorttien ottaminen valikoimaan oli luontevaa, sillä kortit muuntautuivat monenlaiseen pelikäyttöön ja korttipelejä pelattiin eri yhteiskuntaluokissa. F. Tilgmann -yhtiö muutettiin osakeyhtiöksi vuonna 1895.³³

Lautapelejä julkaisivat 1900-luvun alussa yritykset, jotka valmistivat muutenkin kuvapainotuotteita. Pelin kustantaja ja painaja olivat usein eri tahoja. Tilgmann-painotalokin oli mukana pelituotannoissa jo pian perustamisensa jälkeen. Todennäköisesti sen ensimmäinen itse kustantama peli oli vuonna 1872 julkaistu *Vaellus lyyran saantiin* (ruots. *Vandringen till lyyran*), jossa pelaajat etenivät laudalla noppaa heittäen sekä opiskelivat suorittaakseen ylioppilastutkinnon ja saadakseen ylioppilaslakin. Tilgmann julkaisi vuonna 1897 ajankohtaispelin *Risti ja puolikuu* (ruots. *Korset och halfmån*), joka käsiteli samana vuonna käytyä Kreikan ja Turkin välistä kolmenkymmenen päivän sotaa. Vuonna 1900 yritys valmisti toisen ja vuonna 1904 kolmannen painoksen *Helsingin pelistä* (ruots. *Helsingforspelet*).³⁴ Tilgmann painoi vuonna 1904 kansallisromanttisen kalevalaisen *Sampo*-pelin sekä Venäjän ja Japanin sotaa käsitelleen *Urhoollinen Port Artur* (ruots. *Det tappra Port Arthur*) -pelin.³⁵

Lautapelien painaminen ja julkaisu sopivat hyvin kivipainon tuotevalikoimaan. Julkaisutoiminta osoittaa, että lautapeleillä oli kysyntää, vaikka yksittäiset laudat eivät soveltuneetkaan yhtä monipuoliseen käyttöön kuin pelikortit. Peliohjeet painettiin kirjapainoissa, eli lautapelien tuotannossa saattoi olla mukana useita osapuolia: kustantaja, laudan painanut yritys sekä ohjeiden painaja. Peliin julkaiseminen oli kuitenkin siinä mielessä yksinkertaista, että pelilaudtoja voitiin myydä ilman mahdollisesti tarvittavia pelinappuloita ja noppia. Pelinappuloita voitiin hankkia erikseen tai nappuloina toimivat mitkä tahansa pikkuesineet kuten napit.

Vuonna 1916 Tilgmannin perheyritys siirtyi Amos Andersonin (1878–1961) alaisuuteen hänen ostaessaan yrityksen osake-enemmistön. Ander-

29. Ylänen 2017; Lilli Sihvonen, *Kimble-lautapelin kestävä tuotesuhde: kulttuurituotteiden uustuotantoprosessit*. Digitaalisen kulttuurin väitöskirja. Turun yliopisto 2022.

30. Lautapelien ja mediatutkimuksen suhteesta, ks. esim. Booth 2021.

31. Mediahistorian tutkimuksesta ks. esim. Raimo Salokangas, Tekstit, kontekstit ja poikittaiskatse mediahistorian kohtauspaikalla. Teoksessa Erkkä Railo & Paavo Oinonen (toim.) *Media historiassa*. Turun historiallinen yhdistys 2012, 25–46; Kortti 2016, 31–34.

32. Erilaisista pelihistorian kirjoittamisen tavoista ks. Jaakko Suominen, How to Present the History of Digital Games. *Enthusiasm, Emancipatory, Genealogical, and Pathological Approaches. Games and Culture*. 12:6 (2017), 544–562.

33. Lars-Folke Landgrén, Tilgmann, Ferdinand. *Kansallisbiografia-verkkójulkaisu*. *Studia Biographica* 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:kg-006483> (3.6.2021). Ferdinand Tilgmann oli perustanut myös Suomen Pankin ensimmäisen setelipainon vuonna 1885.

34. *Helsingin pelin* ensimmäisen painoksen vuonna 1870 painoi Claes Theodor Sederholm. Myöhempien painosten kustantajana toimi J. L. Boehm.

35. Ks. myös Ylänen 2017. *Sammon* kustantajana toimi K. E. Holm, *Port Arturin* G. W. Edlund.

son yhdisti F. Tilgmann Oy:hyn kuusi muuta kivipainoa ja teki yrityksestä Pohjoismaiden suurimman kivipainon, joka työllisti 1910–30-luvuilla noin 1000 työntekijää.³⁶ Anderson toimi vuosina 1922–1927 myös kansanedustajana Ruotsalaisessa eduskuntaryhmässä ja vuosina 1922–1945 omistamansa *Hufvudstadsbladetin* päätoimittajana.³⁷ Toinen keskeinen omistaja oli Oskar Öflund (1876–1947), jonka perustamasta Öflund & Pettersson -painoyrityksestä tuli Tilgmannin tytäryhtiö vuonna 1918. Ab Öflund & Pettersson Oy fuusioitui osaksi emoyritystä vuonna 1921.³⁸ Öflund toimi Tilgmannin toimitusjohtajana vuosina 1918–1935.³⁹

Omistusrjestelyt vaikuttivat oletettavasti uuden osaston, Kuvataiteen perustamiseen. Vuosina 1928–1952 Kuvataiteen johtajana toimineen graafikko- ja pilapiirtäjäpioneeri Oscar Furu-hjelm⁴⁰ (1880–1963) mukaan osaston perusti Öflund, joka pyrki 1920-luvun alun yritys-fuusioiden jälkeen löytämään uutta käyttöä työntekijöille ja painokoneille. Uusi osasto alkoi toimittaa materiaalia myyntiin vuonna 1924.⁴¹ Osasto keskittyi monentyyppisiin kuvajulkaisuihin ja sen tuotevalikoima vaihteli eri aikoina.⁴² Tilgmann julkaisi Kuvataiteen nimissä 1920–1930-luvuilla lukuisia tuotteita, lautapeliä ja klassisten pelilautojen — kuten shakki, tammi ja mylly — lisäksi

muun muassa pelikortteja, postikortteja, pahvimalleja, nukke-, sotilas- ja rakennusarkkeja, painokuvia, kuvatauluja opetustarkoituksiin, satu- ja aapiskirjoja sekä lomakkeita ja käyntikortteja.⁴³

Yhtiöllä oli kotimaisten kilpailijoiden, kuten painotalojen ja painotuotekustantajien lisäksi ulkomaisia kilpailijoita. Vuoden 1930 hinnastossa yhtiö vetosi asiakkaisiinsa kotimaisten tuotteiden suosimiseksi.⁴⁴

Vetoamme yhä edelleenkin siihen, että arvosit asiakkaamme käsittävät välttämättömäksi täydentää alaamme sekä laatuhiimme kuuluvien tavaralajien varastojansa, mikäli mahdollista, kotimaisilla tuotteilla ja sen avulla välttää rahojen maastaviennin.⁴⁵

Vuoden 1926 hinnastossa vastaavaa kehotusta ei ollut, vaan vuoden 1930 vetoamuksen taustalla oli muuttunut talous- ja kauppapoliittinen tilanne. Vuonna 1929 Yhdysvalloista oli alkanut pörssiromahdus. Sitä seurannut kansainvälinen lama aiheutti talous- ja kauppapoliittisen muutoksen, jossa omaa tuotantoa suojattiin ja pyrittiin patoamaan rahan valumista ulkomaille.⁴⁶ Kuvataiteen mainoksissa oli saman tyyppisiä vetoamuksia kuin vuoden 1930 hinnastossa. Vetoamuksilla pyrittiin ohjaamaan kohti oikeanlaista isänmaal-

36. Tilgmann-konsernin tarina, <https://tilgmann.fi/tarina/> (18.6.2021).

37. Lars-Folke Landgrén, Anderson, Amos. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-001595> (3.6.2021); Perälä 1998, 55–56.

38. Oy F. Tilgmann Ab siirtyi vuonna 1946 Amos Anderson & Öflund Kb:lle, jonka nimi muutettiin vuonna 1956 Oy Tilgmann Ab:ksi. Ks. Torsten Steinby, *Amos Anderson*. Föreningen Konstsamfundet 1979. Tilgmann-yhtiöstä ilmestyi kaksi juhlateosta vuosina 1931 ja 1969. Varhaisempi teos ei käsittele varsinaisesti yrityksen historiaa, eikä siinä ole mainintoja Kuvataiteesta. Jälkimmäisessä Tilgmannin satavuotishistoriassa Kuvataide tulee esiin kahdessa maininnassa. Ensimmäinen maininta käsittelee Oscar Furu-hjelmia, joka oli aikaisemmin työskennellyt Öflund & Petterssonin taiteellisenä johtajana. Toisessa puolestaan kerrotaan lyhyesti Kuvataiteen tuotevalikoimasta. Ks. Gustaf Strengell, *En bok om boken*. F. Tilgmann 1931; Holger Ström, *Tilgmann 100 vuotta. Kehitys perinteiden pohjalta nykyaikaiseksi painoyritykseksi 1869–1969*. Ab Tilgmann Oy 1969, 69, 100.

39. Osmo Durchman, Ilmari Havu & Lauri Hendell (toim.) *Aikalaiskirja 1934. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista*. Otava 1934, 768.

40. Lisää Furu-hjelmista ks. Aimo Reitala, Furu-hjelm, Oscar (1880–1963). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-003371> (26.5.2021).

41. Oscar Furu-hjelm, Oy Tilgmann Ab:s förlagssavdelning: Bildkonst 1925–1955. 25.2.1957. Tilgmannin järjestämätön arki-toaineisto. Elinkeinoelämän keskusarkisto.

42. Ström 1969, 69.

43. Kuvataide hinnasto 3. Ab. F. Tilgmann 1926; Kuvataide hinnasto 4. Ab. F. Tilgmann 1930.

44. Myös *Lapuanpelin* mainoksessa *Lotta Svärd* -lehdessä 29.11.1930 oli samantyyppinen vetoamus: ”Päättäkääme yksimielisesti olla Isänmaanystäviä, ei vain politiikassa, vaan myöskin TÖISSÄMME JA TOIMISSAMME ja siksi lähettäkääme joulutervehdyksemme KUVATAITEEN kotimaisilla Joulun ja Uudenvuodenkorkeilla! JOULUMARKKINAT antavat hyvän tilaisuuden totuttaa myös lapsemme kotimaisiin tuotteisiin!” Ks. *Lotta Svärd* 29.11.1930. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1103698?term=KUVATAITEEN&term=Kuvataiteen&term=KUVATAIDE&page=20> (3.6.2021).

45. Kuvataide hinnasto 4 1930, 2.

46. Myös Suomen bruttokansantuote supistui vuosina 1930–1932 ja lähti uudestaan kasvuun vasta vuonna 1933. Tilastokeskus, Vuosisadan lähteet, Talouden kehitys 1860–2017, reaalisen bruttokansantuotteen vuotuiset muutokset, <https://>

lista kuluttamista, jossa raha pysyisi kotimaassa. Pelien ja muiden painotuotteiden kotimaisuuskeskustelua oli käyty jo ennen lamaa, oikeastaan koko 1920-luvun ajan.⁴⁷

Oliko *Lapuanpelillä* esikuvia?

Lapuanpeli kuvaa nimenomaan suomalaista aikaalastaapahtumaa. Olisiko kuitenkin mahdollista, että sillä olisi ulkomaisia vaikutelähteitä? Varsinaisen talonpoikaismarssin esikuvana pidettiin Suomen sisällissodan vuoden 1918 valkoisen armeijan voitonparaatia, jonka reittiä vuoden 1930 marssi kulki. Sen lisäksi jo aikalaislehdistö totesi talonpoikaismarssin muistuttaneen ruotsalaista vuoden 1914 bondetåget-marssia. Tuolloin yli 30 000 talonpoikaa ja porvaripuolueiden kannattajaa osoitti mieltään Tukholmassa, mikä johti hallituksen kaatumiseen. Samoin esikuvana oli Italian fasistien marssi Roomaan Benito Mussolinin johdolla lokakuussa 1922.⁴⁸ Sitä oli seurannut fasistien valtaannousu ja Mussolinin nimitys pääministeriksi.

Ruotsin marssista julkaistiin erilaisia muistomitaleja, pikareita ja muistotauluja, mutta emme ole löytäneet Ruotsista marssia kuvaavia pelejä.⁴⁹ Saamiemme tietojen mukaan myöskään Italiassa ei julkaistu peliä Rooman marssista, vaikka fasistien valtakaudella Italiassa muuten tehtiin lautapelejä poliittisiin käyttötarkoituksiin.⁵⁰ Täten *Lapuanpelin* vaikutelähteitä on etsittävä epäsuoremmin.

Kuten muualla maailmassa, myös Suomessa lautapelit olivat jo pidempään kytkeyntyneet ajankohtaisiin poliittisiin tapahtumiin ja aatevirtauksiin. Kulttuurihistorioitsija Henna Ylänen on osoittanut kansallisuusaatteen ja lautapelin yhteyden 1800–1900-lukujen taitteessa. Tuolloin venäläistämistoimien vastareaktiot näkyivät

muun muassa suomalaista kansallisuutta ja maimemia käsittelevissä lautapeleissä. Peleissä, kuten muissakin kulttuurituotteissa, hahmoteltiin Suomen rajoja ja erityispiirteitä sekä nostettiin esiin keskeisiä suomalaisia nähtävyyksiä ja paikkakuntia. Pelit esittelivät maisemien ja maantieteen lisäksi uusia liikennevälineitä ja joskus teollistumista. Kuten todettu, toinen tyypillinen aihe olivat pelit, jotka hyödynsivät ja esittelivät ajankohtaisia sotatapahtumia, kuten Venäjän-Japanin sotaa, Kreikan ja Turkin sotaa sekä Suomen sisällissotaa.⁵¹ Kaiken kaikkiaan *Lapuanpeli* noudatteli aiempien pelien konventioita sääntöjensä ja osin kuvituksensakin osalta.

Lautapelin kuvittajaa ja suunnittelijaa jäljittämässä

Ennen 1900-luvun puoliväliä julkaistujen lautapelien suunnittelijoita ei tyypillisesti mainittu tuoteluetteloissa tai mainoksissa.⁵² Tilanne oli siis erilainen kuin kirjojen tai taideteosten tekijöiden kanssa. Lautapelejä ei kaiketi pidetty samanlaisina itsenäisinä taideteoksina tai kulttuurituotteina vaan vähempiarvoisina kulutustuotteina. Ne saattoivat olla myös kopioita aiemmin julkaisuista pelituotteista, jolloin alkuperäistä suunnittelijaa ei tiedetty tai tekijyyttä pyrittiin hämärtämään. Tämä näkyy myös *Lapuanpelissä*, jonka pelilaudan tai ohjeiden yhteydessä ei mainita suunnittelijaa. Kuvataide – Bildkonst -osaston käytäntönä oli jättää peliensä tekijät nimeämättä, toisin kuin osaston julkaisemien kirjojen tai joidenkin kuvapostikorttisarjojen yhteydessä.⁵³

Pelilaudan oikeassa alakulmassa oleva signeeraus “ME-” johti meidät pelin kuvittaneen Monica Ehrströmin (1903–1986) jäljille. Monica Ehrström oli monipuolinen kirjailija ja taiteilija, joka julkaisi ensimmäisen satukirjansa 17-vuo-

www.stat.fi/tup/satavuotias-suomi/vuosisadan-lahteet.html (8.6.2021); Tulli, Aikasarjat: Tuonti, vienti, kauppatase – Import, export och handelsbalans – Imports, exports and trade balance, 1884–2019, 30.11.2020, <https://tulli.fi/tilastot/taulukot/aikasarjat> (8.6.2021); Jorma Ahvenainen & Henri J. Vartiainen, Itsenäisen Suomen talouspolitiikka. Teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim) *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982.

47. Jaakko Suominen, *Peli-ilmiöitä sotienvälisessä Suomessa*. (Ilmestyy 2023.)

48. Tätä mielikuvaa pyrki pitämään yllä erityisesti kokoomuslehdistö. Ks. Perälä 1998, 114.

49. Ruotsin talonpoikaismarssin muistotuotteista löytyy kuvia ruotsalaisten huutokauppojen ja antiikkiliikkeiden verkkosivuilta.

50. Pelitutkija Riccardo Fassonin sähköpostitiedonanto 6.5.2021.

51. Ylänen 2017.

52. Poikkeuksena olivat jotkut pelit, joiden suunnittelija tai kuvittaja oli erityisen tunnettu tai jos opetuspelin yhteydessä haluttiin korostaa suunnittelijan korkeaa asiantuntemusta. Suominen, ilmestyy 2023.

53. Nykyään erityisesti aktiiviharrastajille myytäviä lautapelejä saatetaan markkinoida tunnettujen suunnittelijoiden nimillä, mutta edelleenkin pelien tekijätiedot ovat harvoin näkyvästi esillä laajoille kuluttajaryhmille suunnatuissa lautapeliteuotteissa. Tekijät kuitenkin yleensä mainitaan pelipaketin sisällä.

tiiana vuonna 1920. Vuosina 1921–1923 hän opiskeli koro- ja huonekalusuunnittelua Münchenin taidekoulussa.⁵⁴

Ehrström teki Kuvataiteelle myös muita kuvitustöitä, kuten korttisarjan *Nuoren neidon kohtalon ennustaja* (1926),⁵⁵ ja kirjan *Cirkus-aapinen* (1926). Lisäksi hän kirjoitti ja kuvitti *Hokus-Pokus*-kuvakirjan (1933). Näiden teosten yhteydessä hänen nimensä on mainittu yrityksen tuotehinnastossa ja mainoksissa. Ehrström teki Holger Schildts Förlags Ab:lle lasten laululeikkejä esittelevän teoksen *Vi ska ställa till en rolig dans: barnens kända ringlekar med musik och text och med teckningar* (1925). Mainitut työt ovat piirrostyyliltään yhteneviä *Lapuanpelin* kanssa.

Ei ole varmuutta vastasiko Ehrström kuvittamisen lisäksi myös pelin suunnittelusta. Tämä on hyvin todennäköistä, sillä usein suunnittelijat kuvittivat pelinsä. On myös mahdollista, että *Lapuanpeli* oli Ehrströmin kustantajalta tai kustantajan asiakkaalta saatu toimeksianto. Pelilaudan ja ohjekirjan suunnittelussa tekijä on voinut hyödyntää aikaisemmin julkaistujen matkapelien toimintaperiaatteita sekä yhdistellä kertomiseen ja kuvittamiseen liittyvää osaamistaan.

Monica Ehrström mainitsi päiväkirjassaan 8.7.1930 talonpoikaismarssin ja totesi Lapuanmiesten, valkoisten talonpoikien ja maanomistajien, marssineen kommunismia vastustaen. Päiväkirjamerkintä ei kerro, oliko Ehrström itse seuraamassa marssia, mutta hän lopetti tapahtumaa koskevan huomionsa toteamalla, että tapahtumalla voi olla hyviä puolia.⁵⁶ Päiväkirjassaan hän käsittelee lähinnä ihmissuhteitaan, eikä viittaa *Lapuanpeliin* tai muihin työtehtäviinsä.

Ehrströmin lisäksi Suomessa on ollut muita naispuolisia lautapelisuunnittelijoita ja -kuvittajia. Heistä toistaiseksi tunnetuin on Hilda Olson

(1832–1916), jonka käsialaa olivat muun muassa *Huvi-matka Avasaksaan* (1862) ja edellä mainittu *Helsingin peli* (1870).⁵⁷ Suomenruotsalaisuuden lisäksi Olsonia ja Ehrströmiä yhdistää monipuolinen ja kansainvälinen toiminta kulttuurituotannon eri osa-alueilla. Varhaisten suomalaisten lautapelien suunnittelijoita olisi tarpeen tutkia jatkossa enemmän, jotta saisimme selville, ketkä pelejä suunnittelivat, millainen oli heidän sukupuolijakaumansa ja mikä oli pelituotantojen suhde tekijöidensä muihin töihin.

Matka Lapualta Helsinkiin – Pelilaudan ja ohjeiden tarkastelua

Vaikka olemme määritelleet *Lapuanpelin* osallistavaksi ajankohtaismediaksi, ei peli pyrkinyt luomaan autenttista kuvausta talonpoikaismarssista. Peli ammensi yleisemmin inspiraatiota suomalaisesta kansallisromantiikasta, isänmaallisuudesta ja sisällissodan muisteleminen. Pelisuunnittelussa tehtiin myös taiteellisia ratkaisuja, joiden myötä tietyt yksityiskohdat ja marssin tapahtumat korostuivat. Toiset, kuten esimerkiksi Töölön pallokentän katselmus, jäivät huomioimatta. Lisäksi peli sisälsi runsaasti leikkimielistä fantasiaa.

Ohjekirja määrittelee *Lapuanpelin* 2–6 henkilön ”heittonappulapeliksi”. Peli on julkaistu todennäköisesti suojakuoreessa ilman noppaa ja pelinappuloita. Taitettavan pelilaudan mitat ovat 70,5 x 50,5 cm. Kuoren vastaavat mitat ovat 36 x 27 cm. Litografia- eli kivipainotekniikalla⁵⁸ painettu pelilauta koostuu 200 viivan polusta, jolle on sijoitettu 20 erikoisruutua. Erikoisruuduilla on joko nopeuttavia tai hidastavia vaikutuksia pelin kulkuun. Näissä ruuduissa pelaaja saa ylimääräisiä heittoja, joutuu pysähtymään heittovuorojen ajaksi, palaamaan lähtöruutuun tai poistumaan pelistä kokonaan.

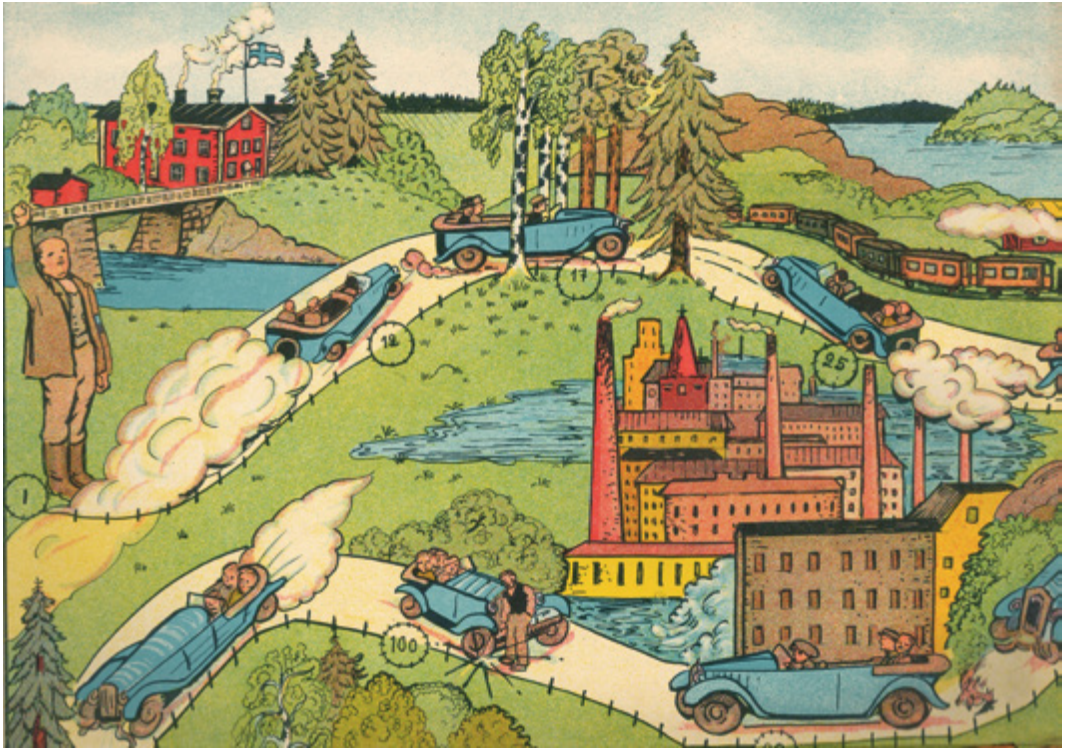
54. Marjut Tawast, Leo, Mona. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-010104> (22.5.2021).

55. Kuva korttisarjasta löytyy Finna-tietokannasta, <https://www.finna.fi/Record/hkm.HKMS000005:00000mm3?imgid=1> (2.6.2021).

56. ”I går var det stora bondetåget, Lappomännens Tåg, demonstrationståg av Finlands vita bönder och godsägare, emot kommunismen i Helsingors – Det kan ha sina goda sidor.” Monica Ehrströmin päiväkirjat 8.7.1930. Svenska litteratursällskapet i Finland, SLSA 1087, luettavissa Kansallisarkistossa.

57. Raija Majamaa, Olson, Hilda. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. SKS 1997–, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kgb-010131> (4.6.2021); Torkel Hellström, Hilda Olson. Nykarleby-mamsellen som blev målarinna och slutade sina dagar som mönsterriterska i London. 1939, <http://www.nykarlebyvyer.nu/sidor/texter/prosa/hellstr/frgt/02hildao.htm> (18.6.2021).

58. Vanhoista koulutauluista kirjoittanut Sari Savikko toteaa, että kivipainotekniikka tuottaa esimerkiksi koulutauluihin laadukasta painojälkeä, joka näkyy harmonisissa kokonaisuuksissa, vivahteikkaita väripinnoissa, pehmeissä mutta selkeissä viivoissa sekä tasaisessa rakeisuudessa. Kokonaisuudesta tulee hänen mukaansa harmoninen ja miellyttävä kokonaisuus. Sari Savikko, *Muistojen Koulutaulut*. Tammi 2008, 32–33.

■ Kuva 4. Lähtö tapahtuu Kosolan talolta Lapualla. Oikealla puolella siintää Tampere. Svenska centralarkivet.

Osa ruuduista ja niiden sisällöistä viittaa selkeästi aikakauden politiikkaan. Pelilaudan kuvituksessa on käytetty fiktiivisiä ja todellisia tapahtumia sekä maantieteellisiä kohteita, joiden kautta talonpoikaismarssijat matkustivat kohti Helsinkiä. Pelilautu muodostaa yhden yhtenäisen kuvan, toisin kuin useat muut aikaisemmat suomalaiset matkapelit,⁵⁹ joissa lauta koostuu erillisistä kuvaruuduista tai yksinkertaisemmasta karttakuvasta. Yhtenäisiä, fantasiaelementtejä sisältäneitä kuvia oli kuitenkin ainakin myös hieman myöhemmin julkaistuissa Kuvataiteen peleissä (ks. esim. *Matka halki satumaan* 1942, *Tivolipeli* 1944).

Lähtöruutu on Lapualla sijaitseva Kosolan talo, joka toimi Lapuanliikkeen epävirallisena päämajana. Salossa liehuu Suomen lippu, jolla oli valtava symbolinen merkitys Lapuanliikkeelle. 1920- ja 1930-luvuilla lippu toisensi sisällissodan poliittisia rajalinjoja ja toimi valkoisten uhrisymbolina.⁶⁰ Pelilautu ja ohjekirja sisältävät yhteensä viisi siniristilippua.

Ensimmäisessä ruudussa Vihtori Kosola seisoo ruudussa oikean käden nyrkki pystyssä. Ohjekirja kertoo pelin tavoitteen:

Nyt matkataan suureen talonpoikaismarssiin Helsingissä. Meidän tulee olla perillä 7 p:nä heinäkuuta kello 12. Toivokaamme, että mikään ei viivästytä meitä matkalla.

Pelaajia puhutellaan pääsääntöisesti me-muodossa, mikä korostaa joukkojen osallistumista yhteiseen tapahtumaan. Joissain kohdissa puhuttelu kuitenkin muuttuu ja puhuttelu kohdistuu yksittäiseen pelaajaan. Kellonaika viittaa Töölön pallokentän katselmukseen, joka käynnistyi 12:00, ei Senaatintorin tilaisuuteen.

59. Ks. esim. *Huvi-matka Avasaksaan* (ruots. *Lustfärd till Avasaksa*). G. W. Edlund 1862; *Helsingin peli* (ruots. *Helsingforspelet*). J. L. Boehm 1870; *Sampo*. K. E. Holm 1904.

60. Tuomas Tepora, *Lippu, uhri, kansakunta. Ryhmäkokemukset ja -rajat Suomessa 1917–1945*. Yliopistopaino 2011, 132–151.

Pelilaudan kuvitus myötäilee suomalaisen kansallisromantiikan elementtejä järvimaisemineen ja punaisine mökkeineen. Ruutu 17 velvoittaa pelaajaa pysähtymään yhden heittokierroksen ajaksi patrioottiseen tunnelmointiin kesäisen näkymän äärelle:

Tässä ihailemme kaunista näköalaa. Onko olemassa kauniimpaa maata, kuin Suomi. Katsokaa miten järvet välkkyvätkään tummansinisinä kesäauringossa. Niityt odottavat heinäväkeä ja kellastuvat heinävainiot ovat pian valmiit leikattavaksi. Rakastamme kallista synnyinmaatamme.

Pelin esittelemät puut, rakennukset ja vesistöt edustavat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta yleistä suomalaista maisemakuvastoa.⁶¹ Matkareittiä Lapualta Helsinkiin seurattessa voi kuitenkin spekuloida kohteiden mahdollisia esikuvia. Laudalla esiintyvä järvi saarineen voisi matkareitin perusteella olla esimerkiksi Ikaalisten Kyrösjärvi tai Etelä-Pohjanmaan Lappajärvi, mutta yhtä hyvin kyseessä voi olla geneerinen kansallisromantiikasta ammentava piirros.

Lotta Svärd -järjestö on vahvasti esillä niin pelilaudan kuvituksessa kuin itse pelin kulussa. Suojeluskuntalaitoksen rinnakkaisjärjestönä se suhtautui myötämielisesti Lapuanliikkeeseen. Lotta Svärdillä oli keskeinen rooli talonpoikaismarssissa, sillä se hoiti osallistujille muonitusta matkalla kohti Helsinkiä, paikan päällä sekä vielä paluumatkan taukopaikoilla. Lisäksi Hilja Riipinen — järjestön keskeinen ideologi ja *Lotta Svärd* -lehden päätoimittaja — oli Lapuanliikkeen vaikutusvaltainen jäsen ja kuului sen radikaaliin siipeen.⁶² Toivo Nygård toteaa, että lottien osallistuminen korosti marssin paraatimaisuutta valankaappausrityksen sijasta.⁶³

Pelissä lotat joko vauhdittavat tai hidastavat matkantekoa. Ruudussa 31 pelaaja ei ehdi pysähtyä nauttimaan lottien tarjoamia virvokkeita vaan kiittää eteenpäin, mutta ruudussa 40 pelaaja pysähtyy yhden heittokierroksen sammuttamaan janonsa: ”Lotat! Malja Suomen tulevaisuudelle

sekä kiitokset Teille siitä, että saimme sammuttaa janomme.”

Lottien roolin korostamisella pyrittiin osoittamaan, että naisetkin olivat talonpoikaismarssin takana ja osallistuivat sen järjestelyihin, vaikka itse marssijat olivat ainoastaan miehiä. Siinä missä aikalaisviestimet kuvasivat lottia pääasiallisesti Helsingin muonituspaikoilla,⁶⁴ esiintyy heitä pelilaudalla ainoastaan matkalla kohti pääkaupunkia. Tämä suunnitteluratkaisu juontuu todennäköisesti matkapelien luonteesta.

Lapuanpelin ohjekirjan mukaan pelaaja ei ole kuka tahansa kansalainen. Ohjekirja ilmoittaa suoraan pelaajan roolina olevan Lapuan liikkeen jäsen; hän on ”lapuanmies”, joka on valmis myös suoraan toimintaan. Ruudussa 48 pelaajat yhyttävät kommunisteja ja järjestävät heidän kyydityksensä Suomen itärajalle. Tosin termejä ”kommunisti”, ”sosialisti”, tai ”vasemmistolainen” ei pelissä käytetä, vaikka ne muodostivatkin Lapuanliikkeen laajemman viholliskuvan,⁶⁵ vaan poliittiset viholliset on nimetty kiertoilmaisulla ”maankavaltajiksi”. Muutenkin ohjeissa käytetään vastaavia patrioottisia kiertoilmauksia, kuten ”valkoinen kenraali” ja ”vihollismaa”. Lapuanliikkeen sininen auto, jossa matkustaa sinimustiin pukeutuneita miehiä, on törmännyt punaiseen autoon, jonka matkustajilla on punaiset käsivar-sinauhat:

Olemme saaneet käsiimme maankavaltajia, jotka haluavat syöstä maamme onnettomuuteen, hätään ja kurjuuteen. Paetkoon he Suomen rajan toiselle puolelle, vihollismaahan, jossa pahuus ja viha asustavat.

Pelaaja ei kuitenkaan hyödy muiluttamisesta, johon siihenkään ei siis suoraan tekstissä viitata, vaan hän joutuu ruudussa 48 ulos pelistä. Tämä ristiriita voidaan selittää sillä, että pelaaja poistuu talonpoikaismarssilta osallistuakseen kyydittämiseen. Kyseessä voi olla myös epäonnistunut pelisuunnitteluratkaisu. Ruudusta johtaa tie kohti itää, ja taivaanrannassa siintää venäläinen kaupunki sipulitorneineen. Pelilauta ja ohjekirja

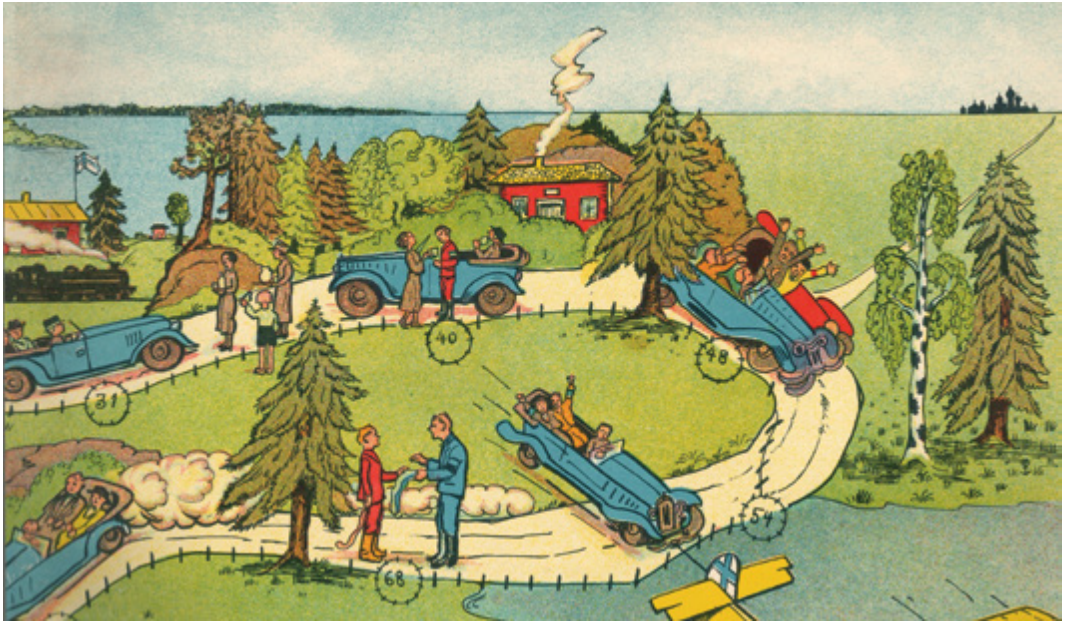
61. Kuvastosta ks. Maunu Häyrynen, *Kuivettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*. SKS 2005.

62. Siltala 1985, 60, 66; Perälä 1998, 78; Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 142–143, 174, 238.

63. Nygård 1982, 118.

64. Ks. esim. Helsingin marssin päivä. *Helsingin Sanomat* 8.8.1939, K6; Suomi Filmi Oy 1930.

65. Ville Laamanen & Ville Okkonen, Kansallisoikeistolainen itseymmärrys 1929–1932. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:2 (2019), 194–198.

eivät paljasta kaupungin nimeä, mutta sen musta silhuetti viittaa vahvasti Moskovan Kremliin.⁶⁶ Ruudun kuvituksessa lapuanmiehet työntävät punaisiin pukeutuneita kommunisteja ja heidän autoaan kohti Neuvostoliittoa.

Muilotuksen liittäminen osaksi pelikokemusta on pelin ainoa viittaus Lapuanliikkeen harjoittamaan poliittisen terroriin. Laajamittaiset kyyditykset olivat alkaneet kesäkuussa vuonna 1930, noin kuukausi ennen talonpoikaismarssia.⁶⁷ Ne olivat jo loppuneet pelin ilmestyessä vuoden 1930 lopussa. Ruutu 68 sisältää hienovaraisempaa poliittista painostusta, kun pelaaja saa kommunistin luopumaan aatteestaan ilman (näkyvää) väkivaltaa. Tällä kertaa pelaaja saa itselleen kaksi ylimääräistä heittoa, ja tässä puhuttelu näyttää poikkeuksellisesti kohdistuvan pelissä mainittavaan sivuhahmoon. Tai paremminkin kyse on tunteikkaista vuorosanoista, jotka pelaaja toteaa sivuhahmolle:

Olen iloinen, että vaihdat punaisen värisi sinimustaan. Et ole enään maankavaltaja, vaan rakastat kallista synnyinmaatasi.

■ Kuva 5. Pelaajat joko lähtevät kyyditsemään kommunisteja itärajalle heihin törmättyään (ruutu 48) tai auttavat heitä löytämään isänmaallisuutensa ilman fyysistä väkivaltaa (ruutu 68). Taustalla hämöttää Moskova. Svenska centralarkivet.

Ruudussa 90 muistellaan vuoden 1918 sisällissodan Tampereen taistelua, joka käytiin 16.3.–6.4.1918. Kyseinen ruutu on pelin ainoa viittaus sisällissodassa kaatuneisiin valkoisiin sotilaisiin, joiden muiston vaaliminen oli yksi Lapuanliikkeen keskeisimmistä tavoitteista.⁶⁸ Talonpoikaismarssille osallistunut Pohjois-Hämeen pataljoona kokoontui myös Tampereen Pyynikin torilla ja Heinätorilla.⁶⁹

Katselemme Tampereen kaupunkia ja muistellemme veristä ja kunniaakasta Tampereen valtausta vuonna 1918.

Tällä käänteentekevällä taistelulla ja sen muistelulla on pelinkulkua haittaava funktio, sillä pelaajan on jäätävä ihailemaan Tamperetta yhden heittokierroksen ajaksi. Tietyissä mielessä

66. Oikeisto kutsui kommunisteja yleisesti "Moskovan käytyreiksi" sekä vuoden 1930 vaaleissa "Moskovalle äänensä antaviksi". Ks. Nygård 1982, 123.

67. Siltala 1985, 93.

68. Tepora 2011, 162.

69. Helsinkiin marssijat kokoutuvat. *Helsingin Sanomat* 7.7.1930. K8; Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 173–175.

pelin opetukseen kuuluu siis pysähtyminen ihailun, kunnioituksen ja synnyinmaan rakkauden äärelle.

Ruudussa 145 viitataan Lapuan liikkeen enemmistön muodostaneisiin talonpoikiin, joiden mukaan itse marssikin nimettiin:

Lehmät ovat hyväntahtoisia ja hyödyllisiä eläimiä. Minullakin on niitä sata omalla tilallani, mutta ovat ne perin kiusallisia juostessaan auton edessä maantiellä.

Tässä puhuttelumuoto muuttuu poikkeuksellisesti minä-muotoon. Maininta sadasta lehmästä on luultavasti huoleton tasaluku, sillä niin suuria eläinmääriä löytyi 1930-luvun alussa vain poikkeuksellisen suurilta tiloilta.⁷⁰ On vaikea sanoa, onko tämä viittaus huumoria, irvailua vai heijasteleeko se suunnittelijan tietämättömyyttä maataloudesta. Pelin muita ruutukuvauksia ei voi kuitenkaan pitää erityisen humoristisina, vaikka julkaisija kuvailikin *Lapuanpeliä* hauskaiksi seurapeliksi. Kyseisessä viittauksessa on samanlaista eloisaa kuvitteellisuutta, jota pelin muissakin elementeissä on havaittavissa.

Lapuanpeli ei kuvaa ainoastaan maalaismaista tai historiallisia rakennuksia Kosolan talosta Tampereen teolliseen arkkitehtuuriin sekä Helsingin tuomiokirkkoon. Se esittelee myös aikansa modernia liikenneteknologiaa: junan, autoja sekä lentokoneen. Pelilaudan kuvituksessa on käytetty sinistä avoautoa pelaajien liikkumisvälineenä. Laudalla on myös muita autoja, mutta ne liittyvät matkantekoa hidastaviin tilanteisiin tai sen keskeyttämiseen. Kansallisromanttisen maiseman ja uuden teknologian yhdistäminen oli tavallista myös muissa matkapeleissä.⁷¹

Pelilaudan kuvaamalla teknisillä laitteilla on mahdolliset esikuvansa, vaikka piirroksissa Monica Ehrström on käyttänyt taiteilijan vapautta. Laudalla useana kuvana esiintyvä pelaajien auto näyttää saaneen vaikutteita Ford Model A Cabriolet -mallista (1927) tai Chevrolet Capitol Series AA Cabriolet -mallista (1927). Kyseiset valmistajat hallitsivat suvereenisti Suomen automarkkinoita 1920-luvun lopussa ja 1930-luvun alussa.⁷² Fordeja ja Chevroletteja näkyi runsaasti myös Suomi Filmin Talonpoikaismarssia käsitelleessä dokumenttielokuvassa.⁷³ Luultavasti *Lapuanpelin* tapauksessa kyseessä on kuitenkin yleinen auto-piirros, joka muistutti aikakauden lehtimainoksissa kuvattuja autoja.⁷⁴ Yhdessä kirjaimellisesti lennokkaan fantasiamaaisessa kuvassa auto on lähdössä ilmaan lentokoneen vetämänä. Laudan keltainen lentokone — joka kiidättää ruutuun 54 osuvan pelaajan suoraan ruutuun 100 — muistuttaa Junkers f.23-konetta, joita lentoyhtiö Aerolla oli tuolloin käytössä. Piirros on selvä viittaus talonpoikaismarssia kuvanneisiin lentokoneisiin.⁷⁵

Jos pelaaja onnistuu välttämään ruudun 189, jossa paljaspäistä marssijaa vaanii auringonpistos, hän pääsee etenemään maaliin Helsingin Senaatintorille. Tuomiokirkon kello näyttää kahta iltapäivällä, jolloin ensimmäiset osastot saapuivat paikalle.⁷⁶ Ruudussa 200 seisoo marssin johtaja Vihtori Kosola, joka on kohottanut kätensä tervehdykseen. Toivo Nygårdin mukaan Kosolan tekemä roomalaistyylinen tervehdys ei ollut fasistinen ele vaan kyseessä oli perinteinen suomalaisten kansanjohtajien tervehdystapa.⁷⁷ Pelilaudan kuva tuo kuitenkin mieleen Mussolinin fasistien ja sittemmin Saksan kansallisosialistien tervehdyksen. Sekä suomalaisessa että

70. Lehmien määrä maataloilla oli tavallisesti huomattavasti pienempi. Virallisen tilastojen mukaan vuonna 1930 Suomessa oli valtakunnallisesti 49,6 kappaletta nautaeläimiä 100 maaseutuväestön henkeä kohti. Ks. *Suomen virallinen tilasto III. 27. Maatalous. Maanviljelys ja karjanhoito vuosina 1929 ja 1930*. Valtioneuvoston kirjapaino 1932, 33.

71. Ylänen 2017.

72. Ks. Teija Först, *Vauhtikausi. Autoilun sukupuoli 1920-luvun Suomessa*. Scripta Lingua Fennica Edita 371. Turun yliopisto 2013, 12, 218.

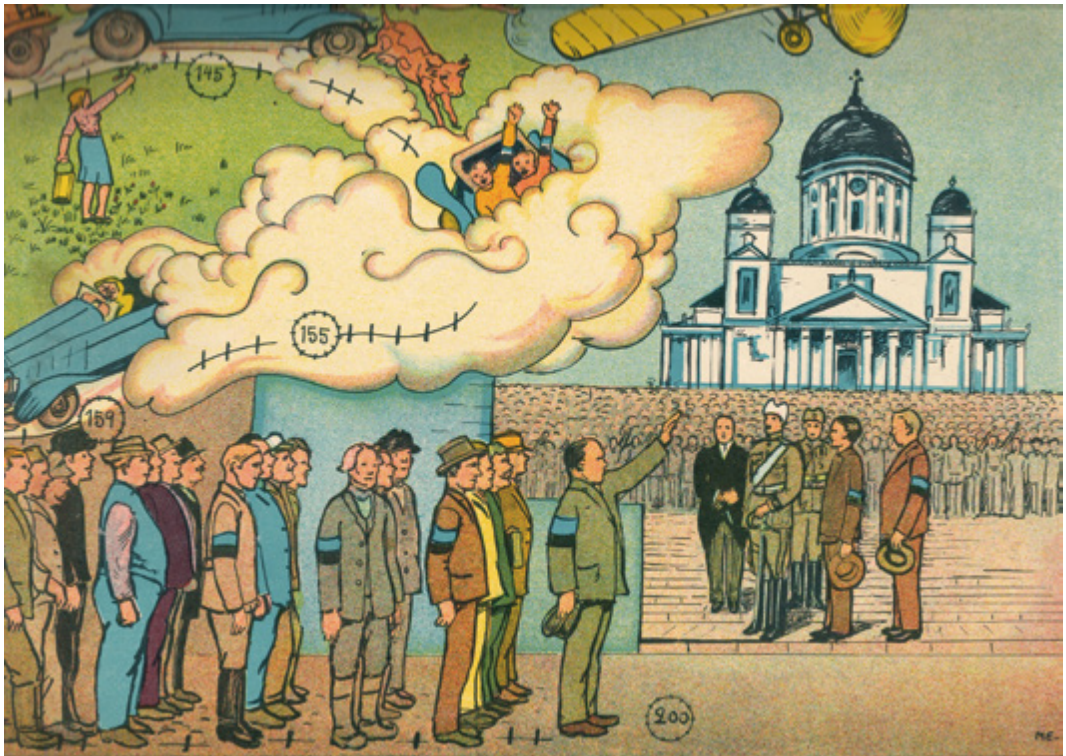
73. Fordien ja Chevrotien lisäksi autoletkassa oli myös Buickin ja Studebakerin eri malleja. Ks. Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, 174; *Helsingin Sanomat* 7.7.1930, K1.

74. Ehkä hieman yllättäen autoon liittyvillä erikoisruuduilla on pääosin hidastava vaikutus pelin etenemiseen: autojen yhteentörmäykset (ruutu 130), rengasrikot (ruutu 100), tielle eksyneet eläimet (ruudut 78 ja 145) sekä parkkiongelmät ruuhkassa (ruutu 172) jarruttavat matkaa. Ainoastaan kaasun painaminen kiireen yllättäessä jouduttaa matkantekoa (ruutu 159).

75. *Helsingin Sanomat* 8.7.1930, K4.

76. *Helsingin Sanomat* 8.7.1930, K6.

77. Nygård 1982, 120.

■ Kuva 6. *Lapuanpeli* päättyy Senaatintorille. Svenska Centralarkivet

kansainvälisessä lehdistössä Kosolaa verrattiin toisinaan toimintansa ja ulkonäkönsä perusteella Mussoliniin. Hänelle vinoiltiin esimerkiksi pilanimillä Vittorio Kosolini tai Lapuan Mussolini, ja lehdistössä noteerattiin Kosolan ja Mussolinin tervehdyksen samankaltaisuus.⁷⁸

Kosolan lisäksi pelin loppukuvasta erottuvat varmuudella Lapuanliikkeen Vihtori Herttua, presidentti L. K. Relander ja kenraali C. G. E. Mannerheim. Herttuan oikealla puolella seisoo mahdollisesti lapualaisten johtokolmikön jäsen Iivari Koivisto tai Mannerheimin paikalle kutsuneeseen lähetystöön kuulunut talonpoika Toivo Pohjola, joka oli saavuttanut mainetta painijana. Nelikön taustalla seisova sotilashenkilö saattaa esittää sotavoimien päällikköä kenraaliluutnantti Aarne Sihvoa tai esikuntapäällikkö K. M. Walleniusta, josta tuli myöhemmin Lapuanliikkeen pääsihteeri. Yksi mahdollinen vaihtoehto on myös suojeluskuntien päällikkö Lauri Malmberg,

vaikka kuvassa ei näykään suojeluskunnan käsi-
varsinauhaa.

Monica Ehrström pyrki kuvaamaan *Lapuanpelissä* Mannerheimia symbolisesti, ei autenttisesti. Pelilaudan piirroksessa Mannerheimilla on valkoinen karvalakki ja valkoinen komentohihna, vaikka marssista säilyneestä arkistomateriaalista näkyy, että hänellä oli päässään kesäisempi suikka ja ”rähinäremmin” sijaan pelkkä vyö. Mannerheim esitetään pelissä ”valkoisena kenraalina” valkoisten vuoden 1918 voitonparaatin ja muun Mannerheim-kuvaston mukaisesti, sellaisena kuin hänet oli totuttu näkemään.⁷⁹ Mannerheimia taiteessa ja populaarikuvastossa tutkinut Juha Ilvas toteaa, että Mannerheim oli kuvatuim-

78. Esim. *Helsingfors-Journalen* 2.8.1930, 7 (Vittorio Kosolini ja tervehdykset); *Kajaani* 27.6.1930 (Lapuan Mussolini); *Länsi-Suomi* 9.7.1930 (ulkonäkövertailu); *Hufvudstadsbladet* 20.6.1930; *Maakansa* 20.6.1930 no 139; *Suomen Sosialidemokraatti* 20.06.1930 (muuta vertailua ja viittaus ulkomaiseen lehdistöön).

79. Eric Vasströmin 1910–1920-lukujen vaihteessa piirtämässä ”Suomen suurmiehiä” -pelikorteissa Mannerheim esiintyi kansikuvassa ja hänet esiteltiin nimenomaan valkoisena kenraalina valkoinen karvalakki päässä.

pia suomalaisia hahmoja sisällissodan jälkeen. Hän oli ensimmäinen suomalainen mediapersoonana ja ”suomalaisuuden isänmaallinen merkittuote, jota hyödynnettiin myös kaupallisesti.”⁸⁰ Mannerheim-kuvaston määrä oli tosin vähentynyt 1920-luvun loppua kohden, mutta kääntyi uudestaan nousuun, kun hän sai näkyvämmän ja virallisemmän aseman Puolustusneuvoston puheenjohtajana vuonna 1931 ja sotamarsalkan arvon vuonna 1933. Kirjojen, taideteosten ja valokuvien lisäksi Mannerheim esiintyi pilapiirroksissa, postikorteissa, laseissa, sotilasfigureissa, nukeissa ja pelikorteissa.

Osa kuvatuista ihmisistä ei viittaa tiettyihin esikuviiin vaan yleisemmin osallistujakuntaan. Esimerkiksi etualan marssijoukkoon on piirretty eri yhteiskuntaluokkia ja taustoja edustavia miehiä: osalla on talonpoikaisasuja, parilla marssijalla on päässään ylioppilaslakki ja muutamat ovat pukeutuneet pukuihin. Mukana on myös yksi körttipukuinen osallistuja. Lapuanliikkeen aktiiveina toiminut papisto loistaa kuitenkin poissaolollaan. Rovasti K. R. Kares, kirkkoherra Väinö Malmivaara ja kirkkoherra Paul Danielsson pitivät puheet, joko Töölön pallokentällä tai Senaatintorin tilaisuudessa, mutta pelilaudan kuvituksessa heitä ei näy.

Peli päättyi eläköönhuutoihin: ”yhdeksänkertainen eläköönhuuto Suomen tulevaisuudelle ja kolmekertainen [pelin] voittajalle!” Pelin päätös liittyy osittain marssin tapahtumiin, sillä Kosola kohotti Töölön pallokentällä ja Relander Senaatintorin tilaisuudessa kolminkertaisen eläköönhuudon isänmaalle,⁸¹ mutta jälleen vaikuttaa siltä, että pelissä liioiteltiin marssin todellisia tapahtumia. Yhdeksänkertainen eläköönhuuto kuitenkin tunnettiin Suomessa juhlanan hengenostatuksen muotona.⁸²

Lopuksi: Lautapelit uutena median ja ajankohtaismedian

Artikkelimme osoittaa, että *Lapuanpeli* kuvasi Lapuanliikkeen talonpoikaismarssia ajankohtais-tapahtumana, esitteli marssin keskeisiä elementtejä ja henkilöitä ja osallisti pelaajansa tapahtumaan. Esitystapa ei kuitenkaan ollut puhtaasti dokumentaarinen vaan tapausten kuvauksissa ja piirroksissa oli otettu vapauksia, joiden kautta peli välitti kansallismanttista ideaalikuva Suomesta, suomalaisista sekä marssin keskeisistä henkilöistä. Kyse oli poliittisen tapahtuman pelillisestä kuvittelusta.

Lapuanpelin vetovoimaa rakennettiin jännittävien nopanheiton perusteella syntyneiden juonenkäänteiden avulla sekä osin fantasiamaaisia piirteitä hyödyntäneellä kuvituksella ja paikoitellen yliampuvalla tekstillä. Kaiken kaikkiaan *Lapuanpeli* vaikutti täten eläväisemmältä kuin useat muut matkapelit, vaikka se muistutti niitä kuvattaessaan matkaa läpi kansallismaisemia ja uutta teknologiaa yhdistäneen Suomen. *Lapuanpelissä* isänmaallinen paatos, eli antiikin retoriikan mukainen vetoaminen yleisön tunteisiin, yhdistyi leikitteleviin ja liioitteleviin elementteihin. Tämä vaikutelma käy selvemmäksi mitä tarkemmin pelin yksityiskohtiin syvennyy.

Tilgmannin markkinointimateriaalin sekä muiden talonpoikaismarssiin liittyvien tuotteiden perusteella oli ilmeistä, että yrityksessä koettiin sympatiaa Lapuanliikkeen ajamaa politiikkaa kohtaan. Näin myös *Lapuanpelillä* voidaan nähdä propagandistinen tarkoitus, vaikka kyseessä ei olisi ollutkaan Lapuanliikkeen tilaama toimeksianto. Pelin ilmestymisvuonna Kuvataiteen tuotteiden markkinointia leimasi yleisesti isänmaallinen retoriikka,⁸³ joka hiipui lähestytessä vuosikymmenen puoltaväliä. *Lapuanpe-*

80. Juha Ilvas, Mannerheim taiteessa ja populaarikuvastossa. Teoksessa Timo Vihavainen (toim.) *Mannerheim. Keisarillisen Venäjän armeijan upseeri. Itsenäisen Suomen marsalkka*. Pietari-säätiö 2005, 230–257.

81. *Helsingin Sanomat* 8.7.1930, K4; Kokko 1930, 49.

82. Ks. esim. *Käkisalmen Sanomat* 12.7.1930. Kansalliskirjaston historialliseen sanomalehtikirjastoon tekemiemme haku- ja perusteella voidaan todeta, että kolminkertaiset eläköönhuudot olivat huomattavasti yleisempiä kuin yhdeksänkertaiset, mutta molempien käyttötapa oli samantyyppinen. Huutoja esitettiin kohteliaisuuksina tilaisuuksien alussa, puheiden yhteydessä tai puheiden lopussa. Yhdeksänkertainen eläköönhuuto oli vaikuttavampi ilmaus kuin kolminkertainen. Molempia huutoja saatettiin myös yhdistää tilaisuuksissa. Lehtiaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että isänmaalliset käyttöyhteydet lisääntyivät 1800-luvun lopulta lähtien sortokausien aikana. Yhdeksänkertaisia eläköönhuutoja käyttivät juhlallisuuksissaan niin oikeisto kuin vasemmistokin.

83. Esimerkiksi Suomen Punaisen Ristin vuoden 1930 joulutervehdyksessä ja *Lotta Svärd* 15.11.1930 julkaistiin mainos: ”Päätäkäämme yksimielisesti olla ISÄNMAANYSTÄVIÄ, ei vain politiikassa, vaan myöskin töissämme ja toimissamme ja siksi lähettäkäämme joulutervehdyksemme Kuvataiteen kotimaisilla joulu- ja uudenvuodenkorkeilla”. Ks. myös *Virkamiesten aikakauskirja* 24.11.1930.

lin markkinointi loppui heti vuoden 1931 alussa, vaikka peli näkyikin edelleen Kuvataiteen lehtimainoksissa käytetyissä valokuvissa.⁸⁴ Mainostamisen loppumisella on eittämättä yhteys Lapuanliikkeen laskeneeseen suosioon, jonka käännekohtana voidaan pitää presidentti K. J. Ståhlbergin kyyditystä lokuussa 1930.⁸⁵

Lapuanpeliä kaupattiin ostajille erityisesti ajankohtaisuudella sekä hauskana seurapelinä. Niiltä osin se erosi muista talonpoikaismarssin tuotteista, joiden pääosa oli tarkoitettu muistoesineiksi. Peli oli kuitenkin kohdistettu samalle asiakasryhmälle, jolle yhdessä muistelulla oli suuri identiteetin rakentamiseen ja ylläpitämiseen liittyvä merkitys. *Lapuanpeli* toimi muistoesineenä varsinkin sen jälkeen, kun marssista oli kulunut enemmän aikaa. Tietyt pelin kohdat — kuten esimerkiksi viittaukset sisällissodan taisteluihin — korostivat muisteluun suuntautumista. Lapuanliikkeen kannatuksen lasku pian pelin julkaisun jälkeen on syytä ottaa huomioon. Asenneilmapiirin muutoksella on saattanut olla vaikutuksensa pelin aikalaisvastaanottoon, mutta emme ole voineet tutkia aihetta lähteiden puuttumisen takia.

Artikkelimme osoittaa, että vaikka ajankoh- taisteemoja käsiteltiin tavan takaa lautapeleissä, *Lapuanpeli* jäi pitkälti erikoistapaukseksi julkaisijansa F. Tilgmann -yhtiön Kuvataide-osaston tuotevalikoimassa ja lautapelituotannossa laajemminkin. Jatkotutkimuksissa voisi syventyä tarkemmin ajankohtaispelien kansalliseen ja

kansainväliseen vertailuun. Toinen keskeinen jatkotutkimusaihe, joka vaatisi oman artikkelinsa, liittyy *Lapuanpelin* historiakulttuuriseen luonteseen, minkä olemme rajanneet tämän artikkelin mediahistoriallisen teos- ja tuotantolähtöisen tarkastelun ulkopuolelle. Kuten todettua, vaikka *Lapuanpeli* oli ennen kaikkea ajankohtaismedia, se kytkeytyi talonpoikaismarssin kautta arkisen antikommunistisen isänmaallisuuden tuottamiseen ja vapaussodan valkoisen perinnön vaalimiseen, jossa uusien tapahtumien kuvauksista- kin voitiin muodostaa elementtejä muistelun ja ylläpidon ketjuun.

Kiitämme Suomen Akatemiaa tämän tutkimuk- sen rahoituksesta (Pelikulttuurien tutkimuksen huippuyksikkö, rahoituspäätös 312396).

FT **Jaakko Suominen** on digitaalisen kulttuurin professori Turun yliopistossa.

Sähköposti: jaasuo@utu.fi.

FT **Tero Pasanen** on digitaalisen kulttuurin tutkijatohtori Turun yliopistossa.

Sähköposti: tero.m.pasanen@utu.fi.

MA **Karoliina Koskinen** toimi tutkimusavustajana Suomen Akatemian rahoittamassa Pelikulttuurien tutkimuksen huippuyksikössä Turun yliopistossa.

Sähköposti: karoliina.koskinen@utu.fi.

84. Ks. esim. *Pikku Matti* 1.3.1931; *Pikku Matti* 1.4.1931.

85. Perälä 1998, 152–156.

Matias Kaihoviirta & Christoffer Holm (red.) *Klasskamp på svenska – Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900-talets finlandssvenska arbetarrörelse*. Helsinki 2022.

Henkinen työväki

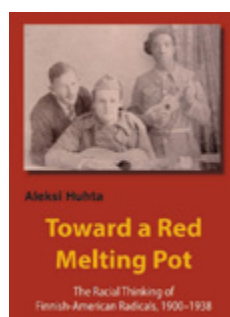
Väki Voimakas vuosikirja 35: *Henkinen työväki*. Toimittaneet Antti Harmainen ja Mikko Kempainen. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2022.

Väki Voimakas -vuosikirja 34: *Työväki ja seksi*. Toimittaneet Matias Kaihoviirta ja Tiina Lintuneni.

Risto Turunen, *Shades of Red – Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918*.

Aleksi Huhta, *Toward a Red Melting Pot. The Racial Thinking of Finnish-American Radicals, 1900–1938*.

Mikko Pollari, *Ajattelu- ja puhutavat aatehistoriallisina käsitteinä*. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa.

Kauppiaita ja kaappareita – Itämeren varhainen merihistoria

Mikko Huhtamies:

Seitsemäs vyöhyke. Pohjoista merihistoriaa (1200–1600). Siltala 2022. 270 s. ISBN 978-952-234-987-3.

Antiikin suuri maantieteilijä Klaudios Ptolemaios jakoi maailman seitsemään ilmastovyöhykkeeseen, joista Pohjolassa sijaitseva seitsemäs vyöhyke oli äärimmäisin. Dosentti Mikko Huhtamiehen tuore kirja käsittelee tämän omaleimaisen pohjoisen alueen merihistoriaa keskiajalta uuden ajan alkuun. Kirja keskittyy pääsääntöisesti Itämeren alueen ja etenkin Suomenlahden merelliseen historiaan, kuitenkin Pohjanmerta ja Jäämerta unohtamatta. Toisaalta merenkulku ja kauppavirrat yhdistivät alueen kaukomaihin jo muinaisista ajoista lähtien – idässä Venäjän jokireittien välityksellä Bysantiin ja Persiaan, ja lännessä Atlantin kautta läntiseen Eurooppaan, Iberian niemimaalle ja aina Välimerelle ja Amerikkaan asti. *Seitsemäs vyöhyke* käsittelee pohjoista merihistoriaa osana laajempaa, kansainvälistä kehitystä ja vuorovaikutusta.

Itämerellä on aina ollut tärkeä geopoliittinen merkitys. Tavarat, ihmiset ja ajatukset ovat kulkeneet merellisiä väyliä pitkin. Meri on osaltaan erottanut, mutta myös yhdistänyt alueen väestöä, ja meriväylien hallinta on ollut tärkeää niin poliittisesti kuin taloudellisesti. Sydänkeskiajalla nämä elementit näkyivät vahvasti itään suuntautuvana muuttoliikkeenä ja ristiretkinä. Tämän seurauksena meriväyliä hyödyntävät saksalaiset ja skandinaavit valtasivat Itämeren itäiset alueet Liivinmaan ja Itämaan (nykyiset Baltian ja Suomen alueet) ja integroivat nämä osaksi läntistä kristikuntaa sekä kulttuuria. Ristiretkeläisten vanavedessä saapuivat saksalaiskauppiat, jotka ottivat tuottoisan Itämeren ja Novgorodin kaupan hallintaansa. Länteen virtasi turkiksia, mehiläisvahaa ja maataloustuotteita, joita vastaan itään tuotiin muun muassa kankaita, suolaa, viiniä ja metallituotteita. Näistä etenkin suola muodostui kriittiseksi tuontiartikkeliksi, jota tarvittiin ruoan säilyttämiseksi Pohjolan kasvavan väestön tarpeisiin.

Porvareiden ja kaupunkien yhteenliittymästä Hansasta tuli keskeinen tekijä myöhäiskeskiajalla. Huhtamies käsittelee kirjassaan Hansan merkitystä muun muassa kauppalainsäädännön, kaupungistumisen, merenkäynnin sekä merellisen infrastruktuurin kehityksen kannalta. Uuden ajan alussa Hansan merkitys alkoi kuitenkin hiipua. Itämeren taloudellisesta ja sotilaallisesta herruudesta kamppailivat nyt nopeasti kehittyvät ja voimistuvat kansallisvaltiot Ruotsi ja Tanska-Norja. Idän kauppareille pyrkivät myös hollantilaiset ja englantilaiset kauppiat, jotka tunkeutuivat Itämerelle sekä kartoittivat uutta, kilpailevaa Jäämeren reittiä.

Kaupankäynnin kehittäminen ja Ruotsin valtakunnan vaurastuttaminen olivat Kustaa Vaasan ja tämän poikien keskeisiä tavoitteita 1500-luvulla. Uusia kaupunkeja perustettiin, ulkomaankauppaa tuettiin ja kauppalaivastoa laajennettiin. Kustaa Vaasa myös rakennutti uuden ja modernin sotalaivaston. Laivaston varustaminen ja kotimaisten telakoiden tukeminen päivätöillä ja apuveroilla olivat kovia rasitteita etenkin rannikkoseutujen väestölle. Tämä johti kapinointiin ja oli Huhtamiehen tulkinnan mukaan tärkeä taustatekijä Nuijasodan syttymiselle. Ruotsista kuitenkin kehittyi merkittävä laivanvarustaja, jolla riitti osaamista ja kapasiteettia varustaa suuriakin laivastoja lyhyessä ajassa.

Ruotsalaisesta puutavarasta, piestä, tervasta sekä idästä hankituista hampusta ja pellavasta kehittyi merkittäviä vientiartikkeleita Atlantin kasvaville merimahdeille. Myös kokonaisia laivoja, aikansa huipputuotteita, vietiin maailmanluokan suurvallalle Espanjalle, joka tuli riippuvaiseksi pohjoisista laivanrakennustarvikkeista. Vaasa-kuninkaiden Espanjan suuntaan harjoittama kauppadiplomatia tuleeikin hyvin esille tässä kirjassa, ja on tervetullut uusi ja aiemmin vähälle huomiolle jäänyt näkökulma perinteisen hollantilaiskeskeisen narratiivin rinnalle.

Kirjan pääteipisteenä toimii Ruotsin 1600-luvulla saavuttama suurvalta-aika. Hajanaisen suurvallan hallinta edellytti vahvaa laivastoa, jonka turvin Ruotsi saavutti Itämerellä hegemonia-aseman ja saattoi puhua alueesta omana merenään (*Mare nostrum*). Jännitteet ja kilpailu kauppavirroista kuitenkin säilyivät, ja unelma särkyi lopullisesti, kun voimistunut Venäjä murtautui Suomen-

lahdelle Suuren Pohjan sodan seurauksena 1700-luvun alussa.

Seitsemäs vyöhyke etenee löyhän kronologisesti esitettyinä temaattisina tarkasteluina. Taloudellisen ja poliittisen kehityksen ohella kirja käsittelee laajasti laivojen teknologista kehitystä, navigoinnin ja kartografian edistyksiä, haaksirikkoja ja merirosvouutta sen eri muodoissa. Rakenne on sinällään toimiva, joskin kirjan punainen lanka karkaa useamman kerran monipuolisten temaattisten tarkastelujen aallokossa. Tiiviit luvut kuitenkin kantavat kerrontaa vuolaasti eteenpäin, ja lopputuloksena on erittäin monipuolinen ja kattava esitys pohjoisten alueiden merellisestä historiasta. Mikro- ja makrotason tarkastelut nivoutuvat sulavasti yhteen, ja Huhtamies onnistuu hienosti punomaan jännittävät ja inhimillistävät yksilötarinat osaksi pitkänlinjan muutosta.

Kirjan kantavana teemana on merenkulun epävarmuus ja tähän liittyvä riskienhallinta. Purjelaivat olivat sään ja pohjoisen ankaran ilmaston armoilla. Sopivaa tuulta jouduttiin usein odottamaan viikkokaupalla, eikä matkan kestosta ollut varmuutta. Tarkkojen karttojen, navigointi- ja luotausvälineiden puuttuessa tutuilta, rantaa myötäileviltä väyliltä ei haluttu poiketa paitsi pakon edessä. Karien ja muuttuvien hiekkasärkkien ohella laivat saivat pelätä meri- ja rantarosvoja. Riskeihin varauduttiin muun muassa laivojen yhteisomistuksella, jakamalla lasti useampaan laivaan, purjehtimalla saattueina ja palkkaamalla osaavia luotseja ja palkkasotilaita laivojen turvaksi. Purjehduspäätös tehtiin kollektiivisesti, harkiten ja riskejä puntaroiden, sekä astrologisia ennusmerkkejä konsultoiden. Merenkäyntiin liittyi paljon taikauskoa ja määränpäässä veisattiin virsiä, joilla kiitettiin jumalaa turvallisesta matkasta.

Haaksirikon riski oli suurinta myöhäissyksyllä. Kesäisin puolestaan korostui merirosvojen muodostama uhka. Merirosvouden kulta-aika alkoi Itämerellä 1300-luvun puolivälissä laivaliikenteen volyymin ja arvon nousun myötä, ja jatkui pitkälle uuden ajan alkuun. Merirosvous oli Huhtamiehen mukaan yleistä, ja siihen osallistuivat kaikki yhteiskunnan kerrokset porvareista ja rannikon paikallisväestöstä aina aatelisiin kartanonomistajiin ja piispoihiin asti. Jopa kuninkaalliset kuten Kustaa Vaasan tytär prinsessa Cecilia harjoittivat merirosvousta tai astetta virallisempaa, kuninkaan valtuuttamaa kaapparitoimintaa. Valtiollisen ja yksityisen – laillisen ja laittoman – rosvoituksen raja olikin häilyvä. Merirosvous myös jatkui yllättävän kauan, kadoten Itämereltä vasta 1600-luvulla, jolloin kruunu mahtavine sotalaivoineen saavutti väkivallan monopolin myös merellä. Rantarosvous ja laillisempi hylkypelastustoiminta kuitenkin jatkuivat rannikkoväestön tapana ja saavutettuna etuna aina 1800-luvulle saakka.

Seitsemäs vyöhyke pohjautuu Huhtamiehen oimiin, vuosien varrella tehtyihin tutkimuksiin pohjoisesta

merenkäynnistä sekä laajaan tutkimuskirjallisuuteen. Kirjaa varten on myös tehty perusteellista arkistotutkimusta, ja kirja ilmentääkin ensiluokkaista lähdeyöskentelyä muun muassa tulli- ja voutintilien, oikeuden pöytäkirjojen, kauppiaiden ja kaupunkien välisen kirjeenvaihdon sekä virallisemmän diplomaattikirjeenvaihdon parissa. Näitä historioitsijoille tyypillisiä aineistoja on täydennetty meriarkeologisilla ja kartografisilla poikkitieteellisillä tutkimuksilla, sekä aktiivipurjehtijana tunnetun Huhtamiehen omakohtaisella kokemuksella alueen purjehdusolosuhteista ja merellisestä paikallistuntemuksesta. Kirjan rikas ja tarkkaan harkittu kuvitus ja yksilölliset esimerkit tukevat kerrontaa erinomaisesti, ja auttavat menneisyyden hahmottamisessa. Kokonaisuutena *Seitsemäs vyöhyke* on hyvin kirjoitettu ja mukaansa tempaava yleistajuinen teos pohjoisen varhaisemmasta merihistoriasta, joka tulee varmasti puhuttelemaan laajaa lukijakuntaa.

Jaakko Björklund, FM, DI
Helsingin yliopisto

Silkkihuiveja ja hevoskauppaa – monipuolista ja monikulttuurista kaupankäyntiä menneisyudessa

Johanna Wassholm & Ann-Catrin Östman (toim.):

Att mötas kring varor. Plats och praktiker i handelsmötet i Finland 1850–1950. Svenska litteratursällskapet 2021. 309 s. ISBN 978-951-583-539-0.

<https://www.sls.fi/sv/utgivning/att-motas-kring-varor>

Suomalaisen elinkeinoelämän tutkimuksen keskiössä on ollut perinteisesti esimerkiksi teollisuus, erilaiset kaupahuoneet ja kauppapurjehdus, jotka on mielletty melko maskuliiniseksi ja porvarilliseksi toiminnaksi. Arkistoisakin yritysten historia koostuu usein paikkakuntien merkittävistä kauppahuoneista ja yrittäjistä, kun taas ne, joiden elinkeinona olivat esimerkiksi kulkukauppa, leivän leipominen, satunnaiset ompelutyöt tai huoneiden vuokraaminen, ovat jääneet nimiksi verotusluetteloihin tai terveystarkastajan papereihin. Yrittäjyys, kulu- tus ja kaupankäynti on kuitenkin ollut moninaisempaa, kuten esimerkiksi Pirita Frigrenin väitöskirja merimiesten vaimoista ja perheiden toimeentulosta osoittaa.¹ Johanna Wassholmin ja Ann-Catrin Östmanin toimittama artikkelikokoelma *Att mötas kring varor, plats och praktiker i handelsmötet i Finland 1850–1950* kertoo juuri tällaisista, elinkeinohistorian katveeseen jääneistä pienimuotoisen kaupan, kuten tori- ja vähittäiskaupan toimijoista antaen heistä monipuolisen, monikulttuuri-

sen ja kekseliään kuvan. Vähittäiskauppa oli monille tärkeä elinkeinon muoto, joka turvasi jokapäiväisen leivän. Se myös mahdollisti yrittämisen ja elinkeinon niille, joilla ei ollut mahdollisuutta perustaa omaa liikehuonetta ja toisaalta ylläpiti traditioita.

Att mötas kring varor on Åbo Akademin poikkiteollisen hankkeen *Kommunicerande konsumtion: Kringvandrande försäljare och kulturmöten i Finland 1800–1940* julkaisu, jonka kokoavana teoksena se toimii. Åbo Akademin vuosina 2016–2019 toimineessa hankkeessa tutkittiin kulutuksen kulttuurisia, sosiaalisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä kiinnittäen erityisesti huomiota kielellisten ja etnisten ryhmien välisiin suhteisiin 1800-luvun ja 1900-luvun alun Suomessa.² Monipuolisia lähteitä hyödyntäen teos avaa kokemusmaailman menneisyyden vähittäiskauppaan. Lähelle tulevat niin voin myyjät kuin lumpun kerääjät tai pienet tulonsa vehnäsiin käyttävä maaseudun palvelusväki. Teoksen kirjoittajat ovat monilta aloilta: historiasta, folkloristikasta, sosiologiasta ja etnologiasta.

Att mötas kring varor sisältää 11 artikkelia, jotka on ryhmitelty kolmeen osaan. Jäsennys perustuu kaupankäyntipaikkoihin ja niiden välisiin eroihin. Jako on lukijaystävällinen ja harkittu; jokainen luku muodostuu helposti käsiteltäväksi kokonaisuudeksi, mutta samalla jako osoittaa miten moninaista vähittäiskauppa on ollut. Kirjan ensimmäisessä luvussa ”Lokala handelsmöten: torget och kyrkbacken” esitellään kaupankäynnin paikallisia muotoja ja toisaalta sitä, miten kauppapaikka otettiin haltuun ja miten kaupankäynti valitussa paikassa sujui. Kirjan toinen luku ”Marknaden: etnifierade möten och kollektiva praktiker” käsittelee torikauppaa ja paikallisten ihmisten sekä ulkopuolisten kohtaamisia. Markkinat olivat 1800-luvun puolivälissä tärkeä kaupankäynnin muoto. Sen lisäksi, että toreilla ja markkinoilla käytiin kauppaa, muodostuivat ne myös tärkeiksi sosiaalisiksi tapahtumiksi. Markkinat auttoivat muovaamaan niin sosiaalisia kuin kulttuurisia vuorovaikutusmuotoja; esimerkiksi koulujen lomat eri kaupungeissa voitiin pitää torikauden mukaan, mutta ne myös tarjosivat vähemmistöille kuten tataareille, juutalaisille ja romaneille mahdollisuuden näkyä ja toimia tasavertaisessa asemassa valtaväestön kanssa. Torikauppa oli myös naisille hyväksytty kaupankäynnin muoto.

Markkinoilla saattoivat tavata niin porvarit kuin tehdastyöläiset ja toisaalta tehdasvalmistajat, jotka tulivat ostamaan torilta raaka-aineita. Myöhemmin kaupankäynnin tavat muuttuivat, kun talonpoikaistalouksien tavarakauppa organisoitiin uudella tavalla ja maaseudulle alkoi nousta muun muassa osuuskauppoja. Huomattavaa kuitenkin on, että vuosisadan loppua kohti alempien yhteiskuntakerrosten myyjien ja asiakkaiden osuus näyttää hallitsevan torikauppaa. Viimeisenä teoksessa käsitellään kaupan liikkuvuutta osassa ”Den flyktiga handelsplatsen: olika rörligheter”, jossa keskity-

tään muun muassa loppukauppaan ja kaupankäyntiin Suomenlahden rannoilla.

Teoksen johdannossa kuvataan vähittäiskauppaa käsittelevien lähteiden olevan hajanaisia, sillä toimintakenttänä vähittäiskauppa on jättänyt vain vähäisiä jälkiä menneisyyden asiakirjoihin. Tämä tekeekin teoksen artikkelien lähteistä ja metodeista moninaisia, mutta tulkinnallisesti mielenkiintoisia. Tärkeinä lähteinä toimivat lehtikirjoitukset ja muistitieto. Sanomalehdissä vähittäiskauppa tulee esille muun muassa mainoksissa. Myös kauppaa käyneet vähemmistöt tulevat lehdissä esille, mutta kuten kirjoittajat toteavat, heistä välittyvä kuva on usein stereotyyppinen ja rasistinen. Digitoitujen lähdeaineiston ansiosta on kuitenkin mahdollista nostaa esiin marginaalissa toimineita kauppiaita, jotka olivat tärkeä osa päivittäistä elämää sekä tuoda näkyväksi menneisyyden tekijöitä ja käytänteitä.

Toinen tärkeä lähde on muistitieto kuten erilaiset kulkukauppiaita ja torikauppaa koskevat kyselyaineistot. Muistitieto on tärkeää historian marginaaleissa toimivien ihmisryhmien tutkimiseksi. Lisäksi tutkijalta vaaditaan kykyä etsiä tietoa rivien välistä ja taitoa hyödyntää monenlaisia lähteitä. Näin esimerkiksi virkakoneiston tuottamaa aineistoa luovasti lukemalla voi avautua kiinnostavia ikkunoita menneisyyteen. Virkavalta oli kiinnostunut kaikkien veropanoksesta, myös niiden, joiden jälkiä ei ole koottu kauppahuoneiden arkistoihin. Lehti- ja muistitietoaineiston lisäksi kiinnostavaa lähteiden käyttöä on artikkelissa ”Torgplatsernas visuella etnografi i Finland 1890–1950”, jossa folkloristi Eija Stark kuvaa kuinka erilaiset ryhmät muodostivat torille omia tilojaan ja kuinka sosiaaliset erot tulevat näkyviin aikalaisvalokuviissa.

Etnisyyden ja vähemmistöjen lisäksi teoksen kantavan teeman nousee esiin sukupuoli, joka näytteli torikaupassa tärkeää roolia, sillä usein naiset vastasivat kasasta ja näin ollen tori oli heille toimijuuden näyttämö. Mielenkiintoisen tapauksen esittelee Maren Jonassonin artikkeli ”Föreställningar, paltser och rum”, joka käsittelee kahta afroamerikkalaista naista, Ketty Janssonia ja Alice Raffenia, jotka kiersivät ensin pohjoismaissa ja sitten Suomessa erilaisilla markkinoilla ja tapahtumissa. Naiset esittelivät ”kansallistanssejaan” ja ”ruokakulttuuriaan” (esimerkiksi hyönteisten ja raa’an lihan syöntiä) maksullisissa näytöksissä, mutta merkittävää oli se, että naiset muunsivat näytöksiä kysynnän eli paikkakunnan mukaan, ja vieraillessaan johtivat toimintaansa itsenäisesti.

Att mötas kring varor tuo esiin myös sen, että naisten kuluttamista pidettiin ongelmallisena, sillä itsenäisiä kulutuspäätöksiä tehneet naiset olivat uhka patriarkaaliselle järjestykselle. 1800-luvun lopulla kulutustavaroiden tarjonta kasvoi ja lisääntynyt väestönkasvu takasi ostajakunnan, kun ihmisillä oli varaa kuluttaa enemmän. Monet myyjistä olivat kuitenkin köyhiä, yhteis-

kunnan marginaaliin jääviä vähemmistöjä. Toisille taas vähittäiskauppa toimi ponnahtuslautana kohti taloudellista menestystä. Mitä kauppiaat sitten myivät? Myyjien tavaravalikoima oli laaja. Kaupunkien aukioilla saatettiin myydä ruokaa, mutta torilla myytiin kaikkea silkkihiveista hevosiin ja polttopuihin. Kauppaa käytiin torien ja markkinoiden lisäksi Suomenlahden rannoilla ikaiaikaisen seprakaupan kautta, jossa kalastajat ja talonpojat myivät tuotteitaan suoramyyntinä.

Viranomaiset pyrkivät säätelemään tavaroiden ja kauppiaiden liikkuvuutta kaupan hillitsemiseksi, yleisen järjestyksen valvomiseksi sekä epidemioiden ja mahdollisesti epäsosiaalisten ideoiden ja moraalittomuuden leviämisen estämiseksi. Siitä huolimatta, että teos antaa monipuolisen kuvan kaupankäynnistä, suhtauduttiin liikkuvuuteen kuitenkin epäluuloisesti, ja ajasta sekä kontekstista riippuen niin paikallisten kauppiaiden kuin viranomaisten osalta. Esimerkiksi paikalliset kauppiaat saattoivat järjestää tarjouskilpailuja vaikeuttaakseen uhkaksi kokemiensa liikkuvien kauppiaiden kaupankäyntiä (s. 12). Paikallisväestölle sen sijaan asioiminen liikkuvien kauppiaiden kanssa oli tervetullutta, sillä kulkukauppiaat myivät tuotteita, joita ei saanut muualta, kuten kankaita tai huiveja. Virkavallan huolena oli myös se, että esimerkiksi puukaupalla ylimääräisiä tuloja saaneen rahvaan oli mahdollisuus ostaa tuotteita, jotka hämärsivät luokkaeroja.

Vaikka yhteiskuntahistoria on pitkään ollut laaja ja vakiintunut tutkimusala, on vähittäiskauppaan kohdistuva tutkimus saanut huomiota suhteellisen harvoin. Teoksen artikkeleita yhdistää se, että ne eivät kuvaa staattista kaupankäyntiä, vaan ikään kuin avaavat kaupankäynnin tapoja, jotka tarjosivat erilaisia toimeentulon muotoja ja toisaalta mahdollisuuksia kuluttaa. Kaupankäynnin historia avaa myös mahdollisuuden kurkistaa ihmisten kohtaamisiin, joita määrittivät normit, kuten oikeanlainen pukeutuminen. Toisaalta vähemmistöillä oli mahdollisuus saada arvostusta itselleen markkinoiden aikana ja kokea olevansa tasa-arvoisia valta-väestön kanssa.

Yhteenvetona voi todeta, että *Att mötas kring varor* tarjoaa paitsi aikaikkunan menneisyyden moninaiseen torielämään ja kaupankäyntiin, se myös monipuolistaa kuvaa suomalaisesta maaseudusta, vähittäiskaupasta ja ihmisten kohtaamisesta. Teoksen tarkoituksena on tuoda näkyväksi kaupankäynnin monimuotoisuutta ja muuttaa aiemmassa historiantutkimuksessa luotua yhtenäisen kulttuurin kuvaa, joka on luotu tuoreen kansakunnan eheän identiteetin rakentamiseksi.

Menneisyyden ihmiset eivät eläneet tyhjiössä, vaan tapasivat eri kulttuurien edustajia ja kävivät kauppaa heidän kanssaan. Toisaalta markkinat antoivat vähemmistöille luvan näkyä ja olla tekemisissä muiden kanssa. Kirja on tervetullut lisä suomalaisen elinkeinohistorian tutkimukseen tarkastellessaan ihmisten kulutusta sekä

kulutuksen kulttuurisia, sosiaalisia ja yhteiskunnallisia merkityksiä. Se tuo menneisyyden ihmisille jokapäiväisen, mutta aiemmin tutkimuksen katvealueille jääneen ilmiön kiinnostavalla tavalla nykylukijalle näkyväksi.

Sanna Kuusikari, FM
Tampereen yliopisto

1. Pirita Frigren, *Kotisatamassa - Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylän yliopisto 2016.
2. <https://www.abo.fi/projekt/kommunicerande-konsumtion-kringvandrande-forsaljare-och-kulturmoten-i-finland-1800-1940/> (15.8.2022).

Siirtolaishistoria uudistuu 2000-luvun muutospaineissa

Jana Sverdljuk, Terje Mikael Hasle Joranger,
Erika K. Jackson & Peter Kivisto:

Nordic Whiteness and Migration to the USA.

A Historical Exploration of Identity. Routledge 2020.
208 s. ISBN 9780367277185.

Europasta Pohjois-Amerikkaan suuntautuneen historiallisen muuttoliikkeen tutkimus ehdittiin jo kuitata menneisyyden projektiksi. Jokainen kivi ja kanto, joka ”suuren muuttoliikkeen vuosisadasta” (1820–1920) oli nostettavissa esille, oli myös nostettu esille. Projekti oli ohi ja katseet tuli suunnata nykyhetken globaalien muuttoliikkeiden tutkimukseen.

Toisin kuitenkin kävi. 2000-luvun aikana uudet monitieteiset suuntaukset ovat nostaneet muutospaineillaan tutkimussuunnan vielä kerran uuteen lentoon. Jana Sverdljukin, Terje Mikael Hasle Jorangerin, Erika K. Jacksonin ja Peter Kiviston toimittamassa artikkelikokoelmassa perinteisen siirtolaishistorian rinnalle tuodaan postkolonialistista ajattelutapaa sekä feministisestä tutkimuksesta tuttua intersektionaalista analyysimallia. Mukana liikkuu myös etnisyyden ja rodun tutkimuksen tematiikkaa. Paikoin ilmenevä kriittinen suhde *whiteness*-teoriaan tuo kokonaisuuteen miellyttävän lisänsä.

Whiteness-teorialla tarkoitetaan sen perusmuodossa pohjoisamerikkalaisessa ympäristössä eräänlaisia hiljaista yhteiskuntasopimusta, joka mahdollistaa valkoisen rodun edustajalle niin sanotut ”valkoiset etuoikeudet” yhteiskunnassa. Etuoikeuden saatuaan ryhmän menestyminen yhteiskunnassa on kategorisesti todennäköisempää kuin ei-valkoisen ryhmän.

Teoria on myös saanut osakseen kritiikkiä pääasiassa valkoisten miestutkijoiden muovaamana akateemisena seipiteenä, jota mikään ulkopuolinen kritiikki ei näyttäisi koskettavan. Toisaalta suuntaus on tarkistanut

kantojaan viimeisten vuosikymmenien aikana. ”Valkoisuutta” ei enää nähdä monoliittina. Myös ryhmän sisällä on omat hierarkiansa. Mielenkiintoisin niistä tässä yhteydessä on ”ei-täysin-valkaisuuden” kategoria, jossa osa eurooppalaisista kansoista joutui erikseen todistamaan valkaisuutensa Yhdysvalloissa 1900-luvun alussa.

Perustasolla ”valkoisen eurooppalaisuuden” todistamisessa oli kyse Yhdysvaltojen kansalaisuuden ja pysyvien oleskelulupien saamisesta siirtolaisille. Näitä ryhmiä olivat myöhäisen maahantulovaiheen kohdalla myös suomalaiset tulokkaat. Mielenkiintoista on, että ”hyvää eurooppalaisuutta” ja lopulta myös ”hyvää amerikkalaisuutta” päädyttiin todentamaan, paitsi eurooppalaisen sivistys- ja kulttuurihistorian kautta, myös uuden mantereiden eurooppalaisen asutushistorian kautta. Alueelle jo vakiintuneet siirtolaisryhmät usein ylenkatsoivat myöhemmän vaiheen tulokkaita. Hyväksyntä oli kuitenkin saavutettavissa osoittamalla kontribuutioita uuden mantereiden kehitystyössä varhaisemmilta ajoilta.

Esimerkiksi amerikansuomalaisessa historiakulttuurissa viittaukset Kalevalaan (”arvostettu eurooppalainen eepos, joka loi perustaa Yhdysvaltojen kirjallisuuden merkiteoksille”) olivat pitkään vahvoilla siinä missä varhaisen Delawaren alueen metsäsuomalaisasutuksen ympärille rakennetut ylihistorialliset narraatiotkin (”suomalaiset Yhdysvaltojen perustajakansojen edustajina”). Muut ajankohdan siirtolaisryhmät ovat rakentaneet vastaavia ”keksityn tradition” suuntaan nojaavia pioneerimyyttejä esimerkiksi ”mantereiden löytäjän” Kristoffer Kolumbuksen ympärille. Suomalainen siirtolaiskokemus ei siis tässä mielessä juuri poikennut muista eurooppalaisryhmistä niin sanottua ”home making” -myyttiä hyödyntäessään.

Tiukemmassa tulkintamallissa ”valkoiseksi tulemisessa” kyse oli pääsystä siihen ”näkyvämpään valta-piiriin”, joka uutta monikulttuurista yhteiskuntaa hallitsi ja joka lopulta määritteli rasismien osaksi amerikkalaista valtavirtaa. Ajatusmallina David Roedigerin whiteness-klassikoihin viitaten on, että kaikki päätöksenteko, arvottaminen ja toiminta tapahtuu tällaisessa yhteiskunnassa valkoiseen katseen tai valkoisen kädenjäljen kautta. Tätä kautta rodullisten ja etnisten vähemmistöjen oikeudet ovat leimallisesti aina enemmän tai vähemmän maahan poljettuja.

Kirjan takaa löytyy toimittajanelikko mukaan lukien yksitoista kirjoittajaa. Kirjoittajat tulevat pääosin historian tutkimuksen ja sosiaalitieteiden aloilta. Kirja jakautuu kuuteen alalukuun, joita täydentävät miellyttävän tiukasti toimitetut johdanto- ja yhteenvetoluvut. Koelma on vahvimmillaan purkaessaan vanhan siirtolais-tutkimuksen myyttejä ja asettaessaan niitä 2000-lukulaisten postkolonialismitutkimuksen kehikseen.

Kirjan listaamat ”kuusi myyttiä” haastavat vakiintuneita ajatusmalleja inspiroivalla tavalla. ”Tyhjään tilaan asettuminen” ja ”epistemologinen välinpitämättömyys”

ovat tuttuja ilmiöitä pohjoismaisen amerikansiirtolaisuuden kuvauksissa. Kontaktit esimerkiksi alkuperäisväestön kanssa jäävät kuvauksissa usein toissijaisiksi tai niitä ei ole rodullisilta tai poliittisilta taustamerkityksiltään riittävästi huomioitu. Betty O. Bergland kirjoittaa mainiossa artikkelissaan ”Norwegian migration and displaced indigenous peoples: Toward an understanding of Nordic whiteness in the land-taking” norjalaisnäkökulmasta, mutta ajattelutapaa tulisi ehdottomasti soveltaa myös suomalaisiin selvityksiin.

Myytti pohjoismaisten maahanmuuttajien homogeenisuudesta on sekin kritiikin kohteena. Pelkästään saamelainen kokemushistoria uuden maan olosuhteista kertoo toisenlaista tarinaa, kuten Ellen Marie Jensen artikkelissaan ”Racialization of the Sámi in early twentieth-century migration processes: Trans-atlantic continuities and divergences” muistuttaa. Rodullistamisessa saamelaiset kantoivat harteillaan eräänlaista tuplataakkaa. Itseymmärryksen kehittymistä jarruttivat yhtä aikaa sekä lähtömaiden että uuden kotimaan ennakkoluulot ja painolastit.

Kolmas myytti eli vakiintunut käsitys pohjoismaisista maahanmuuttajista kaikenkattavasti solidaarisina toimijoina uudella mantereella tulee hienosti haastetuksi. On hyvä muistaa pohjoismaisten etnisten johtajien olleen esimerkiksi Yhdysvaltojen sisällissodan jälkimainingeissa mustien orjien vapauttamisen vastaisella kannalla, kuten Anders Bo Rasmussen artikkelissaan ”On liberty and equality”: Race and Reconstruction among Scandinavian immigrants, 1864–1868” huomauttaa. Pelko yhteiskunnallisen aseman menettämisestä uudessa kilpailutilanteessa käänsi katseita nopeasti pois orjuuden vastaisuudesta. Rasmussenin esityksessä on käytetty lähteinä ajankohdan ruotsalaisia, tanskalaisia ja norjalaisia sanomalehtiä Yhdysvalloista.

Neljäs myytti haastaa pohjoismaista suvaitsevaisuutta yleisemmällä tasolla. Pohjoismaisen ”ylyvertaisuuden” tematiikka tulee esitellyksi suhteessa muihin etnisiin ryhmiin ja jopa vakiintuneisiin amerikkalaiseen väestöön. Esimerkkeinä toimivat tanskalaiset ja norjalaiset yhteisöt. Tanskalaisia käsittelee Jorn Brondahl artikkelissaan ”Atop a hierarchy of whiteness: Danish Americans as portrayed by Danish travel writers in the second half of the nineteenth century”. Ajatusta saattoi laajentaa myös pohjoismaisten ryhmien välisiin suhteisiin. Rinnakkaiselo ei aina ollut vailla vallankäytöllisiä hierarkioita. Norjalaiset etniset vaikuttajat esimerkiksi suhtautuvat suomalaisiin tulokkaihin jopa rasistisiin sanakääntein omaa yhteiskunnallista etua varjellakseen, kuten Hans-Petter Grav osoittaa artikkelissaan ”Good Americans “born of a good people”: Race, whiteness, and nationalism among Norwegian Americans in the Pacific Northwest”.

Viides myytti haastaa käsitystä pohjoismaisten ryhmien ”helposta assimiloinimisesta” valtavirran amerikk-

kalaisuuteen. Matka ei aina ole ollut helppo ja monesti tulokasyhmittä ovat pitäneet kiinni ainakin osittain lähtömaidensa kulttuureista. Osin prosessi on edelleen kesken. ”Valkoisen amerikkalaisuuden” kategoria on myös joissain tapauksissa ollut olemukseltaan poissulkeva ja negatiivisesti toiseuttava. Osa eurooppalaisista ryhmistä päätyi ”ei-valkoisuuden” kategoriaan riippuen uskonnosta tai lähtömaasta Euroopassa. Erityisesti irlantilaiset sekä itä- ja eteläeurooppalaiset tulokkaat saivat tämän tuntea nahoissaan. Suomalaisia unohtamatta.

Pohjoismaisittain norjalaiset näyttelevät tarinassa menestysroolia kuten Terje Mikael Hasle Joranger toteaa artikkelissaan ”Ideal immigrants? Ethnic community building among Norwegian Americans in the nineteenth century”. Norjalainen kokemus näyttäisi sikäli vastaavan suomalaista, että silloin kun asetettiin maaseudulle, lähtömaan kulttuuri säilyi pidempään. Toisaalta taas kokemukset ovat selkeästi erilaisia suomalaisten kokemasta voimakkaasta diskriminoinnista johtuen.

Kuudes myytti liittyy oletukseen pohjoismaisten tulokkaiden ja hallitsevan anglosaksisen eliitin yhtenevästä käsityksistä suhteessa ideologiakysymyksiin ja politiikkaan. Esimerkkejä vastakulttuureista riittää, kuten Aleks Huhdan rodullistettuja suomalaisia koskettava artikkeli (”Claiming roots: Politics of racial ancestry in the Finnish-American press during the 1938 New Sweden Tercentenary”) tai Erika K. Jacksonin hieno ruotsalaisnaisten seksuaalisuudesta käsittelevä teksti (”The Nordic mystique: Swedish women as sexualized ”other” in postwar America”) antavat ymmärtää. Jacksonin ajatuksia olisi mielenkiintoista soveltaa amerikansuomalaiseen Vampira-hahmoon. Missä määrin tulkinnat ja vastaanotto olivat yhtenäisiä ruotsalaisverrokkeihin nähden?

Nordic Whiteness and Migration to the USA on tiivis paketti alansa tuoreinta tutkimustietoa monitieteellisen siirtolaishistorian tutkimuksen saralta. Whiteness-aihepiiriin ohella sillä on hetkensä tarjottavana myös postkolonialistisen tutkimuksen ja intersektionaalisen feminismen saralla. Riemastuttavimmillaan se on karistelluksessaan pölyjä konservatiivisimman historiantutkimuksen hartioilta. Pelkästään historiografisen kritiikkinsä vuoksi kirjaan tutustumista voi suositella kaikille historian ystäville.

Jari Nikkola, FM, Väitöskirjatutkija
Turun yliopisto

Unkariin kiintynyt diplomaatti

Barta Róbert:

A magyarság vonzásában. Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásaiból és beszédeiből. Kapitális Kft. Debrecen, 2021. 228 s. ISBN 978-963-490-207-2.

Debrecenin yliopiston historian laitoksen johtaja, tohtori Róbert Barta on julkaissut brittiläisen diplomaatin ja historioitsijan, Carlile Aylmer Macartneyn (1895–1978) Unkaria koskevien kirjoitusten valikoiman (12 kpl), johon hän on kirjoittanut johdannot Macartneyn urasta ja kirjoitusten sisällöstä.¹ Brittiarkistoista ja Unkarista eri lähteistä koottu aineisto sisältää puheita, luentoja, muistioita ja kirjeenvaihtoa. Macartneyn diplomaatin työn ohessa toteuttama lobbaustoiminta Unkarin hyväksi oli aktiivisimmillaan vuosina 1938–1945, ja vuosien 1926–1978 aikana hän julkaisi jatkuvasti Unkarin politiikkaa ja sen historiaa koskevia tutkimuksia.² Googlesta löytyy tuhansittain osumia hänen seitsemääntoista Unkarin keskiäkaa käsittelevään tutkielmaansa.

Macartney tuli tunnetuksi Unkarin ystävänä suomalaisissa diplomaattipiireissä ja heimoaatteen kannattajien keskuudessa jo sotien välisenä aikana ja sittemmin erityisesti teoksensa *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1940* (1956–1957, 2 vols.) ansiosta.³ Paitsi, että se on ensimmäinen perusteellinen esitys Horthyn ajasta, sen perusvire, toisin kuin nykytulkinnoissa, on sille myönteinen ja Unkarin ulkopoliittikan Trianonin (1920) sanelurauhan jälkeisiä revisiopyrkimyksiä ymmärtävä. Vaikka ajan mittaan Macartney tuli näkemään, että maan geopoliittinen asema ei antanut sille paljoakaan liikkumatilaa, mikä tosin sota-ajan ’saksalaisessa kuolemansyleilyssä’ hetkeksi laajeni. Tämä tendenssi leimasi Macartneyn uraa Foreign Officen ja Kansainliiton Keski-Euroopan asioiden asiantuntijana, sillä vuodesta 1937 lähtien hän piti Unkarille edullisia rajakorjauksia mahdollisina (vuosina 1938–1946 yli 120 muistiotä Unkarin ja Keski-Euroopan poliittisesta tilanteesta). Hänen tässä suhteessa myös kiistanalainen asiantuntemuksensa perustui unkarin kielen taitoon, seurusteluun unkarilaisissa anglofiilipiireissä (erit. historioitsija Szekefy Gyula), kiertomatkoihin Unkarin maaseudulla ja unkarilaiseen ’kansanluonteesseen’ tutustumiseen. Ne loivat pohjaa myös sille, että Macartney toisen maailmansodan aikana kolmen vuoden ajan välitti BBC:n radio-ohjelmassa unkarilaisille tietoa sotatapahtumista unkariksi, mikä toimi vastapainona saksalaiselle propagandalle.

Valikoiman Horthyn aikaa analysoivista teksteistä selviää, ettei Macartney syvästi unkarilaissympatioistaan huolimatta ollut järjestelmän yksisilmäinen kannattaja. Pikemminkin kyse oli siitä, että hän, toisin kuin nykytutkijat, jotka pitävät valtionhoitaja Horthya

kiistanalaisena kulttitihenkilönä, arvosti häntä ja hänen maltillista konservatismiaan suuresti ja piti järjestelmän muita elementtejä ja toimijoita syypäinä Unkarin epäkohtiin. Macartney arvosteli varsinkin maareformin lykkäämistä sekä vaalijärjestelmää, josta puuttui yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja salainen vaali. Lisäksi hän kiinnitti kriittisesti huomiota suureen yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen epätasa-arvoon ja feodaalisten tapojen säilyttämiseen. Erityisen valitettavana Macartney piti talonpoikien ja työläisten minimaalisia poliittisia oikeuksia ja yhteisöllistä marginalisoitumista, tematiikka, mikä on päässyt kunnolla ideologiavapaan tutkimuksen keskiöön oikeastaan vasta järjestelmänmuutoksen (1989–1990) jälkeen. Joistain hänen kirjoituksistaan selviää, että hän kallistui liberaaleista oikealle ja kannatti Unkariin varsin radikaalejakin reformeja. Tämä näkyi myöhemmin siinä, miten hän teki sodan jälkeen yhteistyötä unkarilaisten oikeistoemigranttien kanssa ja piti yhteyttä nuoliristoläisiinkin. Ja yhä Macartney puolusti näkemystä, että unkarilaisten vähemmistöjen jääminen naapurivaltioiden alaisuuteen vain heikensi Keski-Itä-Euroopan rauhoittamisen mahdollisuuksia ja siksi kannatti revisioita myös Pariisin rauhansopimuksiin.⁴ Samoin hänen ankara analyysinsä neuvostovaltan pystyttämisestä oli tarkoitettu osoittamaan unkarilaisten tilanteen jatkuvasta heikkenemisestä, koska oli selvää, etteivät unkarilaiset miehittäjästä ja sen kotikommunistivallanpitäjistä pitäneet. Tällä kannanotolla oli seurauksensa: vuonna 1946 Macartney erosi Foreign Officen palveluksesta jouduttuaan Työväen Puolueen epäsuosiin Horthyn järjestelmään kohdistuvan ”kiintymyksensä” vuoksi ja omistautui tutkimuksilleen. Taustalla vaikutti myös välirikko Robert Seton-Watsonin kanssa, joka puolusti tšekkejä, serbejä ja romanialaisia Unkarin pyrkimyksiä vastaan.

Vaikka Barta myöntää, ettei Macartneyn ura vaadi erityistä uudelleen tulkintaa, vaan sitä, että hänen monipuolinen toimintansa tulisi vivahteikkaammin ja laajemmin tunnetuksi, hänen valikoimansa luo lukijalle – Suomessakin joitain siitä kiinnostuneita historioitsijoita löytyy – tarkan kuvan sivistyneestä diplomaatista, joka työskenteli tunnollisesti ja systemaattisesti Unkarin ulkopoliittisen aseman tunnetuksi tekemiseksi ja yhteiskunnan kehitysmahdollisuuksien selvittämiseksi. Monografiaa tai elämäkertaa ei siis ole vielääkään ollut tarvetta kirjoittaa.

Lyhyellä ekskursiolla joihinkin Macartneyn Unkarin uudempaa historiaa ja politiikkaa käsitteleviin tutkimuksiin vuosilta 1934–1957 voimme katsastaa, soti-atko hänen näkemyksensä joillain kohdin uusimman tutkimuksen kanssa. Teoksessaan *Hungary* (London, 1934), mikä oli ensimmäinen brittileisölle suunnattu yleisesitys ja oppikirja, hän kritisoi Szekefűn yleistystä Unkarin jatkuvasta taantumisesta ja rappiosta ja korosti unkarilaisuuden eloonjäämiskykyä, mikä ei ole ristiri-

dassa nykykäsitysten kanssa sikäli, kun tuollainen terminologia vielä sopii historian käyttöön. John Lukacs ja György Ránki puolestaan ovat pitäneet *October Fifteenth* -teosta syvällisenä ja hedelmällisenä erityisesti siksi, että Macartney käytti siinä unkarilaisille historioitsijoille Lännen arkistoista tavoittamattomia ja tuntemattomia lähdetietoja, moittien vain sitä, että teoksen painotus on liikaa Horthyn ajan poliittisessa historiassa, mikä oli toisaalta tuon ajan historiankirjoitukselle hyvin luonteenomaista.

Barta itse arvioi Macartney näkemyksiä ja johtopäätöksiä erityisesti Trianonin rauhan seurauksista Unkarille. Hän pitää Macartney Unkarin revisiopolitiikan analyysia historiallisesti korrektina, mutta pitää hänen loppupäätelmäänsä hieman naiivina, sillä brittihistorioitsija katsoi asiaa läntisestä näkökulmasta esittäessään länsimaistyypisen modernisaation voivan määrittellä Keski-Itä-Euroopan valtioiden sisällä valtion ja kansallisuuksien suhteet niin, että syntyy mahdollisuus rajojen ylittämiseen ja myöhemmin rajamuutoksiin. Barta pitää myös diplomaatin kokemuksella varustettua Macartney Unkarin sotien välisen ulkopoliittikan käsittelyä oikeana osuneena; Unkari etsi ulospääsyä eristyksestä ja haki tukea ensin Italian ja myöhemmin Saksan suunnalta. Jälleen naiivia Barta mielestä oli Macartney 1930-luvun lopun tulevaisuuden näky, jossa Saksan uhka toisi Tonavan laakson pienet valtiot yhteen ja että siinä konstellaatiossa Unkari saisi aluemyönnytyksiä. Ilmeistä on, että Macartney päätelmät perustuivat brittiläiseen ulkopoliittiseen traditioon ja visioon Euroopan tulevaisuudesta yleensä, mikä osoitti liiallista optimismia vaikeiden aluekiistojen ja valtioiden välisten jännitteiden diplomaattiseksi ratkaisemiseksi.

Erottuaan Foreign Officen palveluksesta Macartney keskittyi muun muassa *Anglo-Hungarian Fellowship* -ohjelman kautta auttamaan Englantiin emigroituneita unkarilaisia sopeutumaan maan oloihin ja hankki nuorille unkarilaisopiskelijoille stipendejä Englannin yliopistoihin. Hänen suhdeverkostonsa Unkariin säilyi kiinteänä ja hän avusti unkarilaisia historioitsijoita heidän työssään, esitelmöi ja opetti (All Souls Collegessa) Unkarin asioista samalla, kun jatkoi merkittävien Keski-Euroopan historiaa käsittelevien teosten ja artikkelien kirjoittamista. Vuonna 1966 Macartney julkaisi yhdessä Alan W. Palmerin kanssa Itä-Euroopan historian ja samana vuonna häneltä ilmestyi laaja Habsburgien valtakunnan historia.⁵ Edelliseen sisältyy omintakeinen selitys Unkarin ’liittymisestä’ Barbarossa -suunnitelmaan: *”Saksalaiset eivät odottaneetkaan Unkarin liittyvän, ja Hitlerin mukaan pääsyy siihen oli, että valtionhoitajan perhe saatuaan jonkin luottamuksellisen tiedon Saksasta välitti sen 24 tunnin sisällä briteille. Hitler ei todennäköisesti halunnut aseistaa huonosti varustautunutta Unkarin sotaväkeä, sillä sopivalla hetkellä he kääntäisivät aseet romanialaisia vastaan”* (s. 266–267).

Macartneylla oli tapana myös oikaista hänestä liikkeelle pantuja väärinkäsityksiä, kuten Haifassa vuonna 1972 pidetyssä konferenssissa hän kumosi Robert Seton-Watsonin väitteet mahdollisesta antisemitismistään.⁶

Valikoiman monivuotinen kokoaminen, huolellinen toimitustyö, kovat kannet ja etukanteen liitetty Macartneyn valokuva noin vuodelta 1948 kertovat tutkijan sympatiasta ja oppineesta omistautumisesta tutkimuskohdettaan kohtaan. Erään Macartneyn unkarilaisen oppilaan muistosanat valikoiman lopussa vahvistavat tätä vaikutelmaa: ”Kuten mantereella briteistä odotetaan, professori Macartney oli vähäeleinen, niukkasainen ja kiintymyksessään ujonsorttinen”. Allekirjoittanut jää kysymään, löytyykö vastaavaa brittiläistä Suomi-ystävää?

Anssi Halmesvirta, D.Phil. (Sussex),
Unkarin Tiedeakatemian (MTA) kunniajäsen

1. Vuodesta vuoteen 1936 vuoteen 1946 hän johti Foreign Officen tutkimusosaston Unkarin jaostoa.
2. Teoksen lopussa on laaja Macartneyn kirjoitusten bibliografia.
3. Myös varhainen teos *Hungary and Her Successors*. (Oxford 1937) on yhä käyttökelpoinen.
4. Vrt. Macartneyn Magyar and Slovak. The Rival Claims: an opportunity for just revision. *The Times*, 26.10.1938, 5–16.
5. C.A. Macartney & A.W. Palmer, *Independent Eastern Europe. A History*. New York 1966; C. A. Macartney, *The Habsburg Empire 1790–1918*. Faber Finds: London 1969 (repr. 1971).
6. C.A. Macartney, *Hungarian Foreign Policy during the Interwar Period, with special reference to the Jewish Question*. Teoksessa Bela Vágó & George Mosse (toim.) *Jews and Non-Jews in Eastern Europe 1981–1945*. New York & Jerusalem 1974, 125–136.

Sodanajan täystyöllisyyttä – Suomalainen työleirijärjestelmä jatkosodan aikana

Pekka Niiranen:
Työleirien saaristo. Työleirijärjestelmä Suomessa vuosina 1942–1944. Readme.fi 2022 719 s.
ISBN 978-952-373-387-9.

TT Pekka Niiranen on väitöskirjatutkimuksessaan Turun yliopistossa astunut rohkeasti lähes tutkimattomalle maaperälle. Se on yllättävää, sillä aiemminkin on tiedostettu työvoimakysymyksen keskeinen merkitys Suomen selviämiseksi vuosien 1941–44 jatkosodasta. Pekka Niiranen on ottanut aikaisempaa tutkimusta huomattavasti laajemman näkökulman, kunnianhimoisena tavoitteenaan kokonaistutkimuksen tekeminen jatkosodan aikaisesta työleirijärjestelmästä. Tutkimustyö on

vaatinut valtavan työpanoksen, sillä leirijärjestelmä on ollut laaja ja sen ”lonkerot” ovat ulottuneet lähes joka pitäjään.

Tekijä nostaa ansiokkaalla tavalla esille kysymyksen ”totaalisesta sodasta”. Tästä Saksan propagandaministerin Joseph Goebbelsin helmikuussa 1943 puheessaan esittämästä käsitteestä totaalisesta sodasta, eli kansakunnan kaikkien voimavarojen keskittämisestä sodankäyntiin, innostuivat erityisesti Suomen Huollon Keskusten johtaja Urho Kekkonen sekä suomalaisen työvoimahallinnon todellinen ”voimanainen” Margit Borg (myöh. Borg-Sundman).

Pekka Niiranen osoittaa, ettei laajoillakaan talkoilla ratkaistu Suomen energiakriisiä. Nykypäivään asti elänyt aikalaiskuva iloisista ”kansakunnan talkoista” osoittautuu Niirasen tutkimuksessa täysin vääräksi ja harhaiseksi. Talkoilla ei energiakysymystä ratkaistu ja siksi vuonna 1942 oli perustettava laaja ”työleirien saaristo”, todellinen ”suomalainen gulag”. Kuitenkin väittelijä jyrkästi torjuu käsityksen, että kysymyksessä olisi ollut Saksan tai Neuvostoliiton mallisesta keskitysleirijärjestelmästä, vaikka tätäkin nimitystä käytettiin. Yleensä leireillä ei ollut piikkilanka-aitauksia ja vartioita, aseista puhumattakaan.

Kun vapaaehtoiset talkoot eivät tuottaneet riittävästi polttopuuta ja –turvetta, oli käytettävä lainsäädännöllistä pakkoa. Käyttöön vakiintuivat hallintopakokeinot ja paikalliset työvoimapäälliköt saattoivat kohota kotialueillaan todellisiksi pikkudiktatoreiksi. Suurena yhdistävänä ajatuksena oli periaate, että koko kansakunnan – ei vain rintamamiesten – oli annettava panoksensa taistelussa. ”Vapaamatkustajia” ei suvaittu ollenkaan.

TT Pekka Niiranen avaa tutkijan ja lukijan eteen aivan uuden historiallisen maiseman jatkosodan aikaan ja suomalaiseen yhteiskuntaan. Pidän tätä tutkimustulosta mullistavana ja yhteiskunnallisesti vaikuttavana. Väittelijän tutkimuksen mukaan koko työleiri oli enemmän psykologiaa ja kontrollia kuin ekonomiaa.

TT Pekka Niirasen työn painopiste ei ole uusien historiantutkimuksen metodien esittämisessä tai kokeilussa. Se edustaa luotettavaa, perinteiseen ulkoiseen ja sisäiseen lähdekritiikkiin rakentuvaa perustutkimusta. Kun yhtenä tieteellisen työn relevanssin mittarina voidaan pitää yhteiskunnallista vaikuttamista, täyttää käsillä oleva tutkimus moninkertaisesti ne vaatimukset. Tutkija mullistaa yhteiskunnallista kuvaa jatkosodasta enemmän kuin lukemattomat aikaisemmat tutkimukset. Vaikka tutkimus ei varsinaisesti liity naistutkimuksen valtavirtaan, paljastaa väittelijä realistisesti naisten syrjityn aseman sodan aikana. Kysymyksessä on kaiken kaikkiaan rohkea läpimurtotutkimus.

Martti Turtola
Sotahistorian professori (emeritus)

”Tuo Kaari on kyllä ihan mahdoton fantasiapakkaus!” – Menestyskirjailijan muotokuva

Anna-Liisa Haavikko:

Kaari. Kirjailija Kaari Utrion elämä. Siltala 2021. 512 s. ISBN 978-952-234-571-4.

Kaari Utrio (s. 1942) on yksi luetuimmista suomalaisista kirjailijoista, joka on julkaissut pitkän uransa aikana sekä historiallisia romaaneja että tietokirjallisuutta. Monikymmenvuotinen työura on kadehdittavan monipuolinen – Kaari Utrio on ”ihan mahdoton fantasiapakkaus”, kuten naistenlehti *Jaana* kuvasi uraansa aloittelevaa kirjailijaa 1960-luvun lopulla. Esikoisromaanin *Kartanoherra ja kaunis Kirstin* ilmestyi vuonna 1968. Siitä lähtien kirjoja julkaistiin tasaisesti kirja per vuosi -tahdilla. 1990-luvulla Utrio tuli tunnetuksi varhaiskeski-ikäisiin sijoittuvista tiilikiviromaaneistaan *Vaskilintu* (1992), *Tuulihaukka* (1995) ja *Yksisarvinen* (2000). Tietokirjoista erityisesti *Eevan Tyttäret: Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia* (1984) oli myyntimenestys ja se on edelleen Utrion tuotannon myydyin teos.

Toimittaja-tietokirjailija Anna-Liisa Haavikon kirjoittama elämäkerta *Kaari: Kirjailija Kaari Utrion elämä* (2021) esittelee Utrion monet eri puolet: kirjailija, historian popularisoija, feministi ja ihmisoikeusaktivisti, kunnallisvaltuutettu, kustantaja, sikarikauppias, pienviljelijä ja taiteilijaprofessori. Ja tietysti vaimo, äiti, isoäiti, tytär, ystävä ja kirjailijakollega – Kaari Utrio on lapsuudestaan lähtien elänyt keskellä verkostoja, joissa ihmiset, kirjat ja kirjallisuus ovat koko ajan kulkeneet rinnalla. Viime vuodet hän on keskustellut lukijoidensa kanssa Facebookissa. Uusia kirjoja ei enää tule, mutta yhteydenpito yleisön ja kirjailijan välillä on siitä huolimatta jatkunut tiiviinä.

Ajankohdallisesti Haavikon uusi elämäkerta osuu hyvään saumaan. Viime vuosina tietokirjallisuudessa on nähty tervetullut naiselämäkertojen buumi, johon myös akateemiset historiatutkijat ovat osallistuneet. Biografisia tai puolifiktiivisiä historiallisia esityksiä on ilmestynyt naistaiteilijoista, -kirjailijoista ja -poliitikoista sekä liikenaisista. Omat elämäkertansa ovat saaneet myös miespuolisten kulttuuri- ja yhteiskuntaelämän silmätekevien varjoon jääneet vaimot. Utrio ei ole uransa aikana joutunut pimentoon eikä sitä tee uusi elämäkertakaan. Haavikon 500-sivuinen teos tummanpuhvine, mutta ilkkurisine kansikuvine – hymyilevä kirjailija pikkusukaria tupruttelemassa – sopii mainiosti jopa isänpäivänä esille nostettujen poliitikko- ja urheilija-elämäkertojen joukkoon.

Haavikon elämäkertateos etenee kronologisesti 1940-luvun alkupuolelta tähän päivään. Kirjassa käy-

dään yksityiskohtaisesti läpi Utrion elämänvaiheet: lapsuus ylemmän keskiluokan kustantajaperheessä, ensimmäinen avioliitto, kolmen pojan syntymät, kirjailijauran alku sekä tietenkin tapaaminen tietokirjailija Kai Linnilän (1942–2017) kanssa, josta tuli Utrion elämänkumppani ja työtoveri vuosikymmenten ajaksi. Kirjailijaparin avioliitto on selvästi muodostanut Kaari Utrion elämän kivijalan. Ammatillista kateutta ei Haavikon mukaan esiintynyt: Linnilä oli ylpeä vaimonsa menestyksestä ja tuli tätä kaikin mahdollisin tavoin. Monissa taiteilija-avioliitoissa ei näin aina ole ollut. Kauniita ovat kuvaukset Utrio-Linnilöiden joka aamuista retkistä lähilammelle: verkot laskettiin yhdessä eikä pariskunta koskaan riidellyt kalassa olleessaan.

Juuri toisen avioliittonsa myötä helsinkiläissyntyisestä Utriosta tuli maaseudulle juurtunut kirjailija. Linnilät muuttivat Helsingistä Somerniemelle (nyk. Somero) vuonna 1975. Elämä maalla ei kuitenkaan tarkoittanut eristäytymistä, sillä vierailijoita virtasi ja pariskunta matkusti paljon. Erityisesti pitkät markkinointikiertueet ja puhujavierailut pitivät Utriota tien päällä. Haavikko haluaa korostaa, että Utriolle yleisön kohtaaminen oli itsestään selvä osa kirjailijantyötä, vaikka keikkamatkat ja lukijakirjeisiin vastaaminen veivät valtavasti aikaa. Lukijoiltaan Utrio sai monesti alkusysäyksen sille, mitä kirjoittaa seuraavaksi – ja tuli näin esimerkiksi kypsyneeksi ajatukselle laajentaa kaunokirjallisuudesta tietokirjojen puolelle 1980-luvulla.

Ensimmäisten vuosien aikana Somerniemen kirjailijapari viljeli maata ja kasvatti kotieläimiä omassa Nooan arkissaan. Maatalon töitä kuten teurastusta ja lihan savustamista opiskeltiin kirjoista. Omavaraistalous oli osin taloudellinen pakko, mutta sen korvasi lopulta kustannustoiminta. Talokompleksi laajeni vuosien kuluessa ja Kotirinteeksi nimetystä tilasta tuli monen sukupolven asuin- ja työpaikka. Linnilöiden perustama kustantamo Amanita toimii siellä edelleen. Tilan rakennukset ovat täynnä taidetta ja ennen kaikkea kirjoja. Kirja esineenä, työnteon kohteena ja ihmisiä yhdistävänä tekijänä onkin teoksessa koko ajan läsnä.

Utrion elämänvaiheiden ja uran rinnalla Haavikon kirjassa kulkevat myös suomalaisen kustannusmaailman muutokset. Amanita oli edelläkävijä automaattisen tekstinkäsittelyn ja kuvamateriaalin digitoinnin saralla, mikä antoi maaseudulta käsin toimivalle pienyritykselle merkittäviä alihankintaurakoita ja johdatti erikoistumaan käsityönä valmistettaviin suurikokoisiin kuva- ja tietoteoksiin. Amanita myös avasi Utrion omalle tuotannolle omaehtoisen kustannuskanavan hänen ja Tammen yli 40-vuotisen yhteistyön päätyttyä vuonna 2011. Ero isän, Untamo Utrion perustamasta kustantamosta oli kipeä, mutta väistämätön. Lamavuosina Utrio piti kirjamyynnillään Tammea pystyssä, mutta 2000-luvulla kirjailija sai huomata, että oli kustantamolleen enää lähinnä ”välttämätön paha, ei ystävä, kuten ennen”

(s. 450). Kirjailijan asema on totisesti muuttunut paljon Utrion elämän aikana.

Yksi elämäkerran esiin nostama tärkeä teema liittyy naiskirjailijoiden ja -lukijoiden vähättelyyn. Myös Kaari Utrion pätevyys kirjailijana asetettiin uran alussa kyseenalaiseksi: kun menestystä tuli, epäiltiin, että kirjat oli kirjoittanut Untamo-isä. Parhaiten teema nousee esiin, kun puhutaan Kaari Utrion ensimmäisten kirjojen saamasta vastaanotosta. Utrioon lyötiin nopeasti viihdekirjailijan leima ja hänet alennettiin *rouvaspornon* kirjoittajaksi. Utrio ei kuitenkaan koskaan yrittänytään peitellä sitä, että hänen kirjojensa tarkoitus oli viihdyttää. Romaanien kohderyhmää olivat naiset, ”joilla oli kuusi lasta ja kymmenen lehmää hoidettavana” (s. 103). He kaipasivat elämäänsä jännitystä ja romantiikkaa.

Toinen vaikea asia arvostelijoille oli Utrion kaupallinen menestys. Utrio itse ei ole yrittänytään salata, että hän opiskeli tietoisesti historiallisten menestysromaanien kaavaa ja poimi sieltä reseptin teoksiinsa. Kirjassa oli oltava vetävä juoni, sopiva määrä romantiikkaa ja seksiä sekä karismaattinen pääpari, joiden oli kohdattava vastoinkäymisiä saadakseen tarinan lopussa toisensa. Linnamiljööit, kartanot ja keskiaikaiset kaupungit tarjosivat romaaneille mielikuvitukselliset tapahtumapaikat. Tämä ja teosten myyntiluvut olivat myrkyä monille kritikoille, joille kirjallisuuden tärkein tehtävä oli kiinnittää huomiota yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Poliittisesti tiedostavan sivistyneistön ja historiallista viihdettä ahmivan suuren yleisön välillä oli kuilu, joka kuroutui kiinni hyvin hitaasti.

Samaan aikaan Utrio tunnettiin tunnontarkasta lähdeyöskentelystä ja yhteydenpidosta pohjoismaisiin historioitsijakollegoihin – kollegiaalinen keskustelu oli tapa tarkastaa faktat ja karsia anakronismit. Romaanikirjailijana Utrion mottona on ollut professori Jaakko Suolahden lause: ”historiallisen romaanin tapahtumien ei tarvitse olla todennäköisiä mutta mahdollisia”. Pitkä ajallinen etäisyys on antanut keskiaikaan, uuden ajan alkuun ja autonomian vuosiin keskittyneelle kirjailijalle liikkumavaraa. Varsinkaan keskiaikaan sijoittuvan romaanin kaikkia yksityiskohtia ei voi tarkistaa, koska lähteitä ei yksikertaisesti ole olemassa. Professori Eino Jutikkala olikin aikanaan todennut Utriolle, että tämä ”täytti aukkoja”. Helppolukuisuuden mutta uskottavan historiallisen asiantuntemuksen yhdistämisestä Utriolle myönnettiin 1973 Valtion kirjallisuuspalkinto teoksesta *Pirita, Karjalan tytär* (1972). Palkintoja ja tunnustuksia tuli myöhemmin lisää.

Haavikko on kirjoittanut teokseensa paljon kiinnostavaa ajankuvaa. Varsinkin 1970-luku näyttäytyy hankalana ajanjaksona. Haavikko kuvaa Utrion, ”perintödemarin” kuuluneen niihin kulttuurikentän aktiiveihin, joille ajan ilmapiiri loi paineita olla poliittisesti tiedostava. Utrio nosti epäkohtia esiin, mutta teki sen omalla tavallaan. Hän puhui kirjailijoiden turvatumman toi-

meentulon puolesta, mutta erityisen lähellä Utriota ovat olleet sukupuolten tasa-arvoon liittyvät kysymykset. Äänekkäästi kantaa ottanut kirjailija sai oman osansa ajan vihapuheesta ja törkypostista. Valtakunnantason politiikassa Utrio oli myöhemmin mukana Tarja Halosen presidentinvaalikampanjassa kansalaisvaltuuskunnan puheenjohtajana. Vähemmän tunnettua on, että Utrio oli myös paikallispoliittisesti aktiivinen. Hän istui vuosina 1980–1988 Someron valtuustossa. Haavikko piirtää Utriosta kuvaa naisena, joka ei mahdu puoluepoliittisesti tai ammatillisesti ennalta-arvattaviin muotteihin.

Utrion romaanikirjailijuuden rinnalla on koko uran ajan kulkenut kansanvalistajan rooli. Tuleva kirjailija opiskeli 1960-luvulla historiaa Helsingin yliopistossa, mutta historian tutkijaa Utriosta ei tullut. Hän on kuitenkin hyödyntänyt koulutustaan niin rakentaessaan kaunokirjallisia maailmankaikkeuksiaan kuin varsinkin tietokirjatuotannossaan. Utriota ovat kiinnostaneet ennen muuta naisten, lasten ja perheen historia sekä kuvaukset eletystä arjesta. Utrion opiskeluaikana nämä aiheet olivat vasta tuloillaan akateemiseen historian tutkimukseen. Hänen voi sanoa toimineen suomalaisena pioneerinä esitellessään teemoja suurelle yleisölle.

1980-luvun puolivälissä ilmestyi Utrion ensimmäinen populaari tietokirja *Eevan tyttäret: Eurooppalaisen naisen, lapsen ja perheen historia*. Jopa Tammessa oltiin sitä mieltä, että tietokirjan tekeminen aiheesta oli iso riski. Kirjasta otettiin kuitenkin 16 000 kappaleen painos. Se myytiin loppuun ennen kuin koko teosta oli julkaistettu. *Eevan tyttäret* oli myyntimenestys, mutta se sai osakseen myös arvostelua historian tutkijoiden puolelta. Utriota kritisoitiin naisten historian kurjistamisesta, tarpeettoman laajoista yleistyksistä ja jopa virheellisistä tulkinnoista. Moni historianopiskelija on kuitenkinertonut lukeneensa Utriota ja jotkut ovat jopa kiinnostuneet historiasta hänen kirjojensa ansiosta. Historian popularisoijana Utrio onkin todennäköisesti Suomen menestynein.

Valoisansävyisään elämäkertaan on kudottu mukaan myös mustempia lankoja: näitä ovat Utrion kipuilu ensimmäisen avioliiton päättymisestä ja välimatka kahteen vanhempaan poikaan, teini-ikäisen tytärpuolen kuolema sekä viimeisimpänä Kai Linnilän äkillinen menehtyminen syksyllä 2017. Kirjassa käsitellään rehellisesti myös kirjailija-avioliiton viinanhuuruuksia vuosia: Linnilä eteni hyvää matkaa kohti alkoholismia, mutta onnistui tekemään täyskäännöksen ja raitistui pysyvästi. Myös Utrio joutui omakohtaisesti heräämään siihen, miten helposti alkoholi hiipi osaksi luovan työn ammatillaisen elämäntapaa.

Eri vuosikymmenten ja Utrion elämänvaiheiden läpi kuljettava *Kaari* on vetävästi kirjoitettu ja aidosti innostava muotokuva näkyvästä persoonasta. Haavikon elämäkerran voi hyvin lukea, vaikka ei Kaari Utrion tuotantoa tuntisikaan. Se toimii myös äänikirjana – lukijana

aina mainio Erja Manto. Iso osa kirjan kiinnostavuudesta epäilemättä johtuu siitä, että sen nimihenkilö on elänyt monivaiheisen elämän. Haavikkoa on auttanut myös Utrion laaja kotiarkisto, jonne on talletettu kirjailijan kirjeenvaihtoa perheenjäsenten, kollegoiden ja lukijoiden kanssa, lehtileikkeitä, kirjojen saamat arviot sekä mielipidekirjoitukset. On mahdollista, että osamaton elämäkerturi olisi saanut samasta aineistoista aikaiseksi sekasotkun.

Utrio on itse sanonut omasta roolistaan ja tuotannostaan: ”Olen tarinankertoja, ja pyrin kertomaan tarinani mahdollisimman vauhdikkaasti ja hauskaasti. Mikään mitä luon ei elä minun jälkeeni. En sitä odotakaan. Kuitenkin minun on itse arvostettava omaa työtäni ja tehtävä se niin hyvin kuin osaan” (s. 217). On kuitenkin syytä olettaa, että kirjoja luetaan vielä vuosikymmentenkin päästä. Kaari Utrio ei ole naispuolinen Mika Waltari, johon häntä on joskus verrattu. Kaari Utrio on Kaari Utrio – omalla nimellään ja tuotannollaan.

Anna Niiranen, FT, tutkijatohtori
Jyväskylän yliopisto

Pirita Frigren, FT, yhteiskuntahistorian dosentti
Turun yliopisto

Erään suurvallan anatomia

Ari Helo:

Amerikan Yhdysvaltojen historia, Omakustanne
2022. 622 s. ISBN 978-952-94-6019-9

Tähän massiiviseen Yhdysvaltojen historiatoekseen Ari Helo on kiteyttänyt vuosikymmenten tutkimustyön tulokset, jotka epäilemättä ”neljännesvuosisadan ajan” (s. 11) kestäneessä opetuksessa ovat entisestään kristallisoituneet ja jalostuneet. Monella kertaa ja eri tavoilla suodatetun tietämyksen tuloksena on syntynyt lähemmäs 600 sivua sujuvaa, selkeää ja helppolukuista, jopa nautinnollista tekstiä Yhdysvaltojen pitkästä ja vaiherikkaasta historiasta.

Helon teos etenee kronologisesti alkaen pohjoisen Amerikan asuttamisesta esihistoriallisella aikakaudella, edeten katsaukseen intiaanien historiaan, siirtokunta-kauteen ja Yhdysvaltojen perustamiseen. Lännen valloittamisen, sisällissodan, orjuuden lakkauttamisen, maailmansotien ja niiden väliin sijoittuvan ”iloisen 1920-luvun” ja sen päättäneen suuren laman, sotienjälkeisen kylmän sodan, ”myrskyisän 1960-luvun”, ”tasa-arvokehityksen rapautumisen kauden, 1969–1999”, 9/11-terrori-iskun, Bushin, Obaman ja Trumpin kauden jälkeen Helo päättää teoksensa katsaukseen Bidenin president-

tiydestä. Narratiivin rungon muodostaa Yhdysvaltojen poliittinen historia, tai kuten Helo itse kirjoittaa: ”aatehistoriallisesti painottunut Yhdysvaltojen poliittinen historia” (s. 8). Hän tarjoaakin seikkaperäisiä esityksiä eri presidenttien ja aikakausien poliittisista linjauksista, päätöksistä ja ilmapiiristä ylipäätään. Helo ei kuitenkaan pidättäydy ainoastaan tähän, vaan yhtä lailla huomiota saavat tämän omaleimaisesti siirtolaisten kansakunnan talous-, sosiaali- ja kulttuurihistoria, mukaan luettuna arkipäivän historia – ympäristöajattelua unohtamatta.

Yhdysvallat on imperialistinen, kuten kaikki muutkin suurvallat tavalla tai toisella ovat. Yhdysvaltojen asema populaarikulttuurin suurvaltana tekee siitä sen sijaan ainutlaatuisen. Amerikkalaisen musiikin ja elokuvan leviäminen tai ”kulttuuri-imperialismi” vauhdittui 1920-luvulla gramofonin yleistyessä soittamaan ennen kaikkea uudentyylistä jazz-musiikkia. Lisäksi Hollywood valtasi aluksi kaikki Yhdysvaltojen filmimarkkinat ja levittäytyi pian myös Eurooppaan, jossa se toimi monessa suhteessa esikuvana muun muassa Ranskan ja Italian elokuvateollisuudelle, diiva-kulttia unohtamatta. 1950-luvulla Yhdysvallat valloittivat maailman uudella musiikkityyillä, rock and rollilla ja sen lukuisilla alalajeilla – periamerikkalaista tuotetta Coca Colaa unohtamatta. Ja tämä rauhanomainen imperialismi jatkaa edelleen väistämätöntä voittokulkuaan.

Ensisijaisesti Yhdysvallat on kuitenkin siirtolaisten kansakunta, jonne kautta historian on muutettu etsimään työtä, hyvinvointia ja toteuttamaan amerikkalaista vaurastumisen unelmaa. Työläisten järjestäytyminen oli Helon mukaan alkanut jo 1840-luvulla naistyöläisten lakkoiluna, ja ensi kertaa se nousi kansalliseksi puheenaiheeksi vuoden 1877 suuren rautatielakon myötä. (s. 315, 316)

Suhtautuminen eri aikakausien erilaisiin siirtolaisiin, kuten esimerkiksi orjiksi maahan tuotuihin afrikkalaisiin 1600-luvulta lähtien, italialaisiin ja muihin eurooppalaisiin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa tai eteläamerikkalaisiin nykyään, on ollut ja on edelleen olennainen osa maan sisäpolitiikkaa. Paradoksaalista tässä on se, että huolimatta mahtipontisesti ja kauniisti kirjoitetusta julistuksesta kaikkien ihmisten tasa-arvosta vuoden 1776 itsenäisyysjulistuksessa, ei tasa-arvo ole koskaan Helon mukaan toteutunut siirtolaisten ollessa kysymyksessä – eikä muidenkaan vähemmistöjen kohdalla. Helo itse kirjoittaa seuraavasti hahmotellen samalla teoksensa punaista lankaa: ”*Jos kirjasta haluaa löytää kokoavan teeman, olkoon se, että perustajaisiensa ylevistä ihanteista huolimatta yhdysvaltalaiset ovat aina sortaneet vähemmistöjään. Kaikki vähemmistöt ovat saaneet äänensä kuuluville vain pitkällisen poliittisen taistelun ansiosta. // Naisten ja seksuaalisten vähemmistöjen tasa-arvoisista oikeuksista kiistellään osin edelleen.*” (s. 9)

Läpi Yhdysvaltojen historian nähtiin useita yrityksiä parantaa vähemmistöjen oloja. 2020-luvulla reaktio

rasistista syrjintää vastaan vihdoinkin saavutti huippunsa, ja "antirasistisesta toiminnasta tuli valtavirran kansanliike." (s. 581) Vaatimukset vähemmistöjen kunnioittamisesta poikivat aluksi laajan patsaidenkaatokampanjan, jossa ei enää rajoitettu tuhoamaan tai vaatimaan tuhotaviksi konfederaation patsaita orjuuden muistomerkeinä, vaan käytännöllisesti katsoen kaikki Yhdysvaltojen imperialistisen historian muistomerkit Kolumbuksen patsaista lähtien.

Ari Helo on onnistuneesti poiminut Yhdysvaltain historiasta mielenkiintoisia yksityiskohtia, joita hän kuvaa tarkasti kuitenkin hajottamatta historiallisen katsauksen kokonaiskuvaa. Eräs kuriositeetti koskee afroamerikkalaisten orjien murretta, pidging-englantia, jossa tyypillisesti jätettiin pois sekä verbejä että pronomineja. Puhunta oli seurausta yhteisen kielen puutteesta eri puolelta Afrikkaa tuotujen orjien keskuudessa, eikä ilmiö rajoittunut pelkästään Englantiin. Helo toteaa, että "[e]rilaisia pidging-kieliä, kuten myös pidging-ranskaa ja -espanjaa syntyi kaikkialla uuden mantereiden koloniossa alistettujen ryhmien joukossa, joilta puuttui yhteinen kieli." (s. 203).

Kirja sisältää myös runsaasti havainnollistavia ja viihdyttäviä kuvia sekä karttoja ja mainion vaikka lyhyehkön hakemiston eri ilmiöistä, käsitteistä, presidenteistä ja jopa osavaltioista. Helon oman tekstin lisäksi teosta on edelleen rikastettu neljän muun asiantuntijan suppeilla mutta asiapitoisilla esseillä. Mikko Saikku käsittelee Yhdysvaltojen suhdetta luonnonsuojeluun, Sami Pihlström amerikkalaista pragmatismia, Bo Petterson Yhdysvaltojen kirjallisuutta ja Kimmo Laine amerikkalaista elokuvateollisuutta.

Kirjassa käyttämistään lähteistä Helo itse mainitsee oman tutkimuksensa ja Internetin "faktojen tarkistami-

seksi" (s. 11). Lisäksi hän sanoo hyödyntäneensä erityisesti kahta kokoomateosta: *American History: A Survey, 8th edition* (New York, 1991) ja *The Enduring Vision: A History of the American People* (Boston, 2004) (s. 11). Kirjan lopussa annettu lähde- ja kirjallisuusluettelo voisi olla kattavampi, mutta siinä on kuitenkin mainittu olennaisimmat teokset jatkolukemista varten.

Erityisenä meriittinä on mainittava Ari Helon itsensä suomentamat Yhdysvaltojen perustusasiakirjat, vuoden 1776 itsenäisyysjulistus sekä vuoden 1787 perustuslaki ja perustuslain vuoden 1791 kansalaisoikeuslisäykset, jotka kaikki kolme niin ikään löytyvät teoksen lopusta. Huomion arvoista on, ettei näistä kansainvälisesti merkittävistä asiakirjoista ole kaikiyet kanonisoituja suomennoksia. Helon käännökset tarjoaisivat ratkaisun tähänkin puutteeseen.

Aiheen ollessa näin massiivinen kuin Yhdysvaltojen historia esihistoriasta nykypäivään, on kirjoittaja luonnollisesti joutunut tekemään runsaasti valintoja koskien sekä käsiteltäviä teemoja että niiden laajuutta. Mielestäni Helo on onnistunut valinnoissaan erinomaisesti ja luonut kattavan ja monipuolisen kuvan suurvallan olemuksesta. Yhdysvaltojen historia on itsessään mielenkiintoinen ja maan kansainvälisen merkityksen huomioden aiheellista tuntoa. Se auttaa ymmärtämään suurvaltojen logiikkaa laajemmin, ja näin moni nykyajan tapahtuma asettuu uuteen perspektiiviin. Pidän itsestään selvänä, että teos päättyy Amerikan tutkimuksen kurssikirjaksi eri korkeakouluihin, ja mielestäni se myös oivana hakuteoksena kuuluu jokaisen lukevan Nato-kansalaisen kirjahyllyyn.

Marja Härmänmaa, FT, Dosentti
Turun yliopisto

**Vastaväittäjä,
jos haluat julkaista arviosi
Historiallisessa Aikakauskirjassa
ota yhteyttä toimitukseen!**

Elämäkerta ajassa -seminaari 18.11.2022

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Suomen Historiallinen Seura järjestävät 18.11.2022 klo 13–17 SKS:n juhlasalissa (Hallituskatu 1, Helsinki) seminaarin *Elämäkerta ajassa*.

Ohjelma:

Professori Maarit Leskelä-Kärki:

Elämäkertojen pitkä historia: Kansallisbiografia tänään

Professori Seppo Hentilä:

Elämäkerrasta kaksoiselämäkerraksi. Presidenttipari K. J. ja Ester Ståhlberg

FM Laura Kokko:

Miten kuvata Volter Kilpeä? Elämäkerta mahdottomana ja mahdollisena tehtävänä

Professori Riitta Konttinen:

Miksi naisista on kirjoitettava elämäkertoja?

Dosentti Ulla Koskinen:

Arvid Tawastin perhe populaarin ja tieteellisen rajoilla

Kustantaja Touko Siltala:

elämäkertojen kustantaminen

FT Mari Välimäki:

Henkilöhistoria varhaismodernin ajan tutkimusmenetelmänä

Dosentti Saijaleena Rantanen ja professori Vesa Kurkela:

Kansallisbiografia nyt: kokemuksia toimitustyöstä

Tilaisuuteen on vapaa pääsy. Ei ennakkoilmoittautumista.

Lämpimästi tervetuloa!

SKS:n juhlasaliin mahtuu 100 henkeä.

Lisätietoa seminaarista SKS:n verkkosivuilla:

<https://www.finlit.fi/ajankohtaista/tapahtumakalenteri/elamakerta-ajassa#.YxnYSyoRo1J>

Mikko Huhtamies

Hyökkäys rannikolle: Uusimaa viholliskohteena ja sodan tukialueena 1570-luvulla

A raid on the coast

Artikkeli käsittelee vuonna 1577 tataarien hyökkäystä jään yli Tallinnasta Uudenmaan rannikolle. Vihollinen ryösti Helsingin ja Sipoon kyliä vieden mukanaan viljaa, tavaraa, karjaa ja 240 ihmistä. Hyökkäys oli osa Ruotsin ja Venäjän välistä 25-vuotista sotaa. Artikkelin osoittaa, ettei hyökkäys ollut vain satunnainen ryöstöretki jäätyneen meren yli, vaan osa laajempaa aikaudelle tyypillistä strategista ajattelua, jossa keskeisenä tavoitteena oli vihollisen sotatoimien tukialueen ja sen asukkaiden veronmaksukyvyyn heikentäminen. Taustalla oli Ruotsin Viron ja Liivinmaan sotatoimien huolto Uudenmaan rannikolta ja Helsingistä käsin. Tärkeässä osassa oli Narvan saarto (1561–1581) ja Helsingin rooli sen tukikohtana. Kaapparilaivasto on aiemmassa tutkimuksessa jäänyt olemattoman vähälle huomiolle. Ruotsilla oli näihin aikoihin yksi maailman suurimmista laivastosta, josta suuri osa oli 1570-luvulla Helsingissä. Laivasto sai muonituksensa Helsingin ja Sipoon maaseudulta talonpoikien päivätöinä tekeminä kuljetuksina. Uudellamaalla oli myös merkittävää telakkatoimintaa. Rannikon laivureilla oli tärkeä rooli sotamiesten, hevosten, muonan ja aseiden kuljetuksessa Viroon. Tämä kaikki teki Uudenmaan rannikosta viholliskohteen, jonne tataarien ryöstöretki kohdistui. Vihollisen silmissä Helsinki oli kaapparikaupunki, joka oli sitä ympäröivän maaseudun huollon ja työvoiman varassa.

Asiasanat: 25-vuotinen sota, Suomenlahti ja Helsinki, laivat ja laivanrakennus, sodan logistiikka ja takamaasotot, autioituminen ja sodan tuhot, Narvan saarto

Towards the end of the 16th century, Sweden and Russia were involved in the Twenty-five Year's War (1570–1595). During the war, in the winter of 1577, a force of 1,200 Tartar horsemen raided the southern coast of Finland, using the frozen Gulf of Finland as a passageway. The parishes of Helsinki and Sipoo were plundered. Grain, iron tools, cattle and people were taken to enemy territory as spoils of war. Later the prisoners, mainly young people from peasant farms, were sold at slave markets as far away as the Black Sea. This article studies the role of the coast of Uusimaa as a military target area and as a stronghold and logistic hinterland for the Swedish army and fleet operating in the Gulf of Finland and in Estonia and Livonia. The article also shows, from a maritime perspective, that the coast of Uusimaa was an area

of crucial importance for the Swedish fleet operating in the Gulf of Finland, especially during the blockade of Narva 1561–1581. The Russians were aware of the shipbuilding in Uusimaa and the role of Helsinki as a naval base for the Swedish fleet. The enemy raided the hinterlands of Helsinki to cause devastation to the agriculture of the surrounding countryside and to weaken the peasants' ability to pay Crown taxes and support the shipbuilding in Uusimaa. The main sources of the article are bailiff accounts.

Keywords: Russo-Swedish War (1570–1595), Gulf of Finland and Helsinki, Ships and Shipbuilding, Maintenance of Armies and Fleets, Desertion, the Blockade of Narva

Anna Repo

Ruoka, luokka ja affektit 1500-luvun lopun italialaisessa visuaalisessa kulttuurissa

Food, class, and affects in late 16th century Italian visual culture

Renessanssin Italiassa alempien luokkien ruokakulttuuriin liitettiin monenlaisia negatiivisia mielikuvia, joita vahvistettiin aikakauden ravitsemuskirjallisuuden lisäksi visuaalisessa kulttuurissa. 1500-luvun lopun Italiassa valmistui useita niin kutsuttuja genremaalauksia, joissa ruoka ja syöminen liitettiin voimakkaasti alempiin luokkiin sekä ylikorostuneeseen seksuaalisuuteen. Artikkelin tarkastelee kahden esimerkkiteoksen, Bartolomeo Passerottin *Iloisen seurueen* sekä Vincenzo Campin *Ricottansyöjien* kautta, kuinka 1500-luvun lopun italialainen visuaalinen kulttuuri välitti ja tartutti negatiivisia affekteja ja tunteita alempien luokkien ruokakulttuuriin ja ruokakulttuurista, ja kuinka teoksissa luokka, ruoka ja seksuaalisuus kietoutuivat toisiinsa kiehtovalla ja hämentävällä tavalla. Lisäksi artikkeli tuo esiin kuvallisen lähdeaineiston ja erityisesti kuvataiteen käytön hedelmällisyyttä historiantutkimukselle. Tarkastellut teokset kuvaavat alempien luokkien ruokailutottumuksia ja pöytätapoja ylhäältä katsoen, paheksuen ja moralisoiden, mutta myös naureskellen huvittuneina heidän yksinkertaisille nautinnoilleen ja estottomalle käytökselleen. Ne tekivät alemmista luokista karikatyyrin, *toisen*, jota vasten itseään voi peilata. Olennaista onkin huomata, että vaikka teokset kuvaavat alempia luokkia, ne antoivat materiaalia nimenomaan yläluokan identiteetin rakentamiseen.

Asiasanat: ruokahistoria, visuaalinen kulttuuri, affektit, renessanssin Italia, luokka

In Renaissance Italy lower class food culture was associated with many negative images which were produced and strengthened both in dietary literature and visual culture. From the late 16th century forward Italian artists produced a number of *genre paintings* which often associated food and eating with lower classes and excessive sexuality. This article explores how visual culture mediated and 'stuck' negative affects and emotions towards lower class food culture by analysing two genre paintings – *Merry company* by Bartolomeo Passerotti and *Ricotta eaters* by Vincenzo Campi. Furthermore, the article studies the fascinating way in which food, class and sexuality were intertwined in the paintings and highlights the potential of the use of images and art as source material for historical research. The paintings depicted the food practices and table manners of lower classes in a moralising and disapproving way but also expressed amusement towards the uninhibited behaviour and simple pleasures of the figures. They portrayed lower classes as a caricature, an *other*, against which to mirror oneself and offered the upper-class viewers material for their identity construction.

Keywords: Food history, visual culture, affects, class, Renaissance Italy

Rose-Marie Peake ja Saara Hilpinen

Kuinka nähdä ja puhua seksuaalisuuden, sukupuolen ja suhteiden moninaisuudesta historiassa? *How Can We See and Talk about Sexual, Gender, and Relationship Diversity in History?*

Artikkelissamme pohdimme historioitsijoille mahdollisia tapoja toisin katsoa queer-sensitiivisesti 1800-luvun suomenruotsalaisen, yhteiskunnallisesti aktiivin ja kosmopoliitin eliitin jälkeensä jättämiä aineistoja. Ensimmäinen aineisto koostuu vapaaherra ja harrastelijataiteilija August Mannerheimin (1805–1876) kolmesta 1830–1850-luvuille sijoittuvasta seksuaalisviritteisestä karikatyyristä. Osoitamme, että Mannerheimin työt linkittyvät eurooppalaiseen perinteeseen, jossa sukupuolen ja seksuaalisuuden moninaisuus on vahvasti läsnä. Toinen aineisto käsittää naimattomina pysyneiden naisasianainen ja filantrooppi Cely Mechelinin (1866–1950) ja ranskalaisen opettajan Marie de Verneuil'n (1859–1897) välisen tunteikkaan kirjeenvaihdon 1880–1890-luvulla. Analysoimme Mechelinin ja Verneuil'n suhdetta 1800-luvun lopun aseksuaalin naisihanteen ja -roolin kautta pohtien, loivatko ne naisille sallitun kulttuurisen tilan toteuttaa intensiivisiä suhteita. Samalla puretaan myös aiemman tutkimuksen suhdennormatiivisuutta.

Asiasanat: Queer-historia, August Mannerheim, Cely Mechelin, Marie de Verneuil, karikatyyrit, kirjeet, 1800-luku

In our article, we discuss ways historians can queer nineteenth-century sources produced by socially active, upper-class cosmopolitan Finnish Swedes. First, we examine three sexually suggestive caricatures that amateur artist August Mannerheim (1805–1876) created between the 1830s and 1850s. We show that Mannerheim's work is linked to the European tradition in which gender and sexual diversity were strongly represented. Second, we look at the emotional correspondence between the unmarried women's rights activist and philanthropist Cely Mechelin (1866–1950) and unmarried French teacher Marie de Verneuil (1859–1897) in the 1880s and 1890s. In the context of the fin de siècle asexual feminine ideal and role, we discuss the possibility of a cultural free space fostering women's intense mutual relationships.

Keywords: Queer history, August Mannerheim, Cely Mechelin, Marie de Verneuil, caricatures, letters, nineteenth century

Janne Tunturi ja Heli Rantala

Kansainvälisyyden ja kulttuurin nimissä: Friedrich Anton Meyer 1800-luvun alun kirjakulttuurin toimijana

Friedrich Anton Meyer and the Early Nineteenth-century Book Culture

Artikkeli käsittelee 1800-luvun alun Suomessa vaikuttaneen saksanjuutalaisen Friedrich Anton Meyerin (1771–1831) toimintaa oppineen kirjakulttuurin kentällä. Meyer (synt. Levin) ponnisti kirja-alalle monista marginaaleista, jotka olisivat voineet jopa katkaista hänen uransa. Juutalaisen akateemisen toimijan asettuminen Turkuun 1700- ja 1800-luvun taitteessa on ollut poikkeuksellista mutta Meyer onnistui integroitumaan paikalliseen kulttuuriin, ja hänestä tuli osa suomalaisen kirjakauppatoiminnan varhaista historiaa. Meyer oli paitsi kirjakauppias, myös kääntäjä, lainakirjaston pitäjä ja saksan kielen opettaja. Artikkelissa Meyerin toimintaa lähestytään yhdistämällä kirjahistoriallinen teema yksilötason elämäkerrallisuuteen. Tarkastelun lähtökohtana on Meyerin saksanjuutalainen tausta: miten se näkyi hänen toiminnassaan ja mitä Meyerin elämänvaiheet kertovat 1800-luvun alun pohjoiseurooppalaisesta kirjallisesta maailmasta? Fragmentaarista lähdemateriaalia hyödyntämällä artikkeli jäljittää niitä konteksteja ja toimintamahdollisuuksia, joiden puitteissa Meyer teki omia valintojaan ja uudisti suomalaista kirja-alaa.

Asiasanat: kirjakulttuuri, kirjakauppa, 1800-luku, Friedrich Anton Meyer

This article explores the professional life of Friedrich Anton Meyer (1771–1831), a German-Jewish entrepreneur in the early nineteenth-century European book

business. Meyer (born Levin) immigrated to Turku at the turn of the 18th and 19th centuries. He successfully integrated into the Finnish literary scene as a learned person who acquired books for Turku from the European markets. In addition to being an official bookseller of the Royal Academy of Turku, Meyer was a translator, language teacher and keeper of a lending library. Benefitting from the tradition of book history as well as the biographical approach, we examine Meyer's activities in the North European literary field. In previous studies, Meyer's German-Jewish background has remained a minor detail of his life. In this study, it offers a starting point for our examination. By utilizing diverse but fragmentary source material, this article studies the transnational contexts of the early 19th-century literary world and the practices it enabled.

Keywords: Nineteenth century, book trade, Friedrich Anton Meyer

Sari Aalto

Kandidaatti kunnanlääkärinä ja epävarmuuden kokemus

Candidate of Medicine as deputy municipal doctor and the experience of medical uncertainty

Tutkin artikkelissani lääketieteen opiskelijoiden eli kandidaattien kokemuksia lääketieteellisestä epävarmuudesta heidän työskennellessään kunnanlääkärien viransijaisina. Artikkelin aikarajaus ulottuu 1930-luvulta 1970-luvulle. Artikkelini pohjautuu pääosin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Svenska Litteratursällskapetin ja lääkäriseurojen vuonna 2004 toteuttaman Lääkärityön muistot -keruun muistitietoaineistoon ja lääketieteen opiskelijoiden Medisiinari-lehden teksteihin. Lääketieteen kliinisen vaiheen opiskelijoilla oli opintojen loppuvaiheessa, suoritettuaan vaaditut opinnot klinikoilla mahdollisuus toimia kunnanlääkärien viransijaisina. Tällöin he työskentelivät ensimmäistä kertaa itsenäisesti ja useimmiten yksin maaseudulla. Tilanne herätti tavallisesti epävarmuuden, jännityksen ja jopa pelon tunteita. Muistelmissaan lääkärit ovat kuvanneet potilastapauksia, jotka ovat erityisesti aiheuttaneet epävarmuutta. Lääketieteellinen epävarmuus voi liittyä tiedolliseen osaamiseen, lääketieteelliseen päätöksentekoon tai yleensä potilaaseen liittyviin tilannetekijöihin. Kunnanlääkärien viransijaisina toimineiden epävarmuus liittyi yleensä kandidaatin tiedon tai osaamisen puutteeseen, mikä johti valitukseen opetuksen liiallisesta teoreettisuudesta ja käytännön opetuksen lisäämisestä. Aineistossa tiettyjen teemojen toistuminen kertoo myös yhteisesti jaetusta ja medisiinariyhteisössä rakentuneesta kokemusmaailmasta. Lääketieteen kandidaateille vapaaehtoinen työskentely kunnanlääkärien viransijaisina oli tärkeä kokemus ja merkityksellinen vaihe tiellä itsenäiseksi lääkäreiksi.

Asiasanat: lääkärikoulutus, lääketieteellinen epävarmuus, lääketieteen opiskelijat, kunnanlääkärit

The paper studies how medical students faced medical uncertainty when working as deputy municipal doctors in Finland between the 1930s and 1970s. The article is based mainly on physicians' autobiographical writings, collected by the Finnish Literature Society in 2004. The other important primary source is the medical students' *Medisiinari* magazine. Having obtained the candidate of medicine degree (the lower medical degree) and serving the required period at university clinics, a medical student had the right to deputise a municipal doctor, which most students also did. Municipal doctors worked independently, and usually alone, in the countryside. The situation often gave rise to feelings of uncertainty, excitement and even fear. In their autobiographical writings, physicians described patient cases that had made them uncertain. Medical uncertainty can be personal, or it can be linked to intellectual ability, medical decision-making or patient-related issues. In this context, it was commonly connected to the candidate's lack of knowledge, competence or experience. Being faced with their shortcomings, medical students criticised their education for being too theoretical, and their complaints led to some revisions in the curriculum. For candidates of medicine, working as deputy municipal doctors was an important experience and a crucial informal educational period on their path to becoming physicians.

Keywords: medical education, medical uncertainty, medical students, municipal doctors

Jaakko Suominen

Lapuanpeli (1930) osallistavana ajankohtaismedian ja mediahistoriallisena lähteenä
Lapuanpeli board game (1930) as participatory topical media and media historical source

Artikkelissa tutkitaan F. Tilgmann -yhtiön Kuvataideosaston julkaisemaa Lapuanpeli-lautapeliä (1930), jonka aiheena oli Lapuanliikkeen vuonna 1930 järjestämä talonpoikaismarssi. Lautapeleissä oli aiemminkin käsitelty ajankohtaistapahtumia, erityisesti sotia, mutta äskettäinen poliittinen mielenilmaus oli pelien aiheena poikkeuksellinen. Käsittelemme artikkelissa peliä ajankohtaismedian ja mediahistoriallisena lähteenä. Kuvaamme pelin julkaisukontekstia ja analysoimme sen sisällöllisiä piirteitä sekä tapoja esittää talonpoikaismarssia. Monica Ehrströmin kuvittama peli ei esittänyt talonpoikaismarssia täysin dokumentaarisesti vaan yhdisteli marssin tapahtumia vapaasti, korosti ja lioitelti sekä käytti myös kiertoilmaisuja patrioottisen, mutta samalla kuvitteellisen lopputuloksen aikaansaamiseksi.

Asiasanat: lautapelit, talonpoikaismarssi, oikeistoradikalismi, mediahistoria, populaarikulttuuri

In this article, we investigate the Finnish board game *Lapuanpeli* (1930), designed by an artist Monica Ehrström and published by the Kuvataide division of the F. Tilgmann publishing house. The game depicts the Peasant March demonstration, organized by the far-right Lapuanliike movement in Helsinki on 7 July 1930. Even though it was not uncommon for a Finnish board game to represent current events (i.e. wars), the portrayal of a political demonstration is an exceptional case. We

analyze *Lapuanpeli* as an example of topical media, as well as an important source for historical research. We study the context behind the publishing of the game, and provide a close reading focused on the in-game depiction of the Peasant March. We arrive at the conclusion that *Lapuanpeli* is not an accurate documentation of the events that took place on 7 July 1930, but rather a reimagined and playful representation of the demonstration aimed at creating a patriotic product for a specific target audience.

Keywords: board games, Peasant March, right-wing radicalism, media history, popular culture

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 3 / 2022

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvä historian ystävä!

Vuoden kolmas aikakauskirja ilmestyy säiltään ja tapahtumiltaan erinomaisen kesän jälkeen. Suomeenkin vaikuttava maailmanpoliittinen vaikea tilanne kuitenkin jatkuu ja on osin jopa huononemassa. Tässä ei ole mitään positiivista, mutta se on myös lisännyt kiinnostusta Pohjoismaiden ja lähialueiden historiaan sekä puolustus- ja turvallisuuspolitiikkaan. Tämä on näkynyt uutisoinnissa, esitelmätilaisuuksissa ja myös julkaisuissa ja tulee varmasti näkymään jatkossakin. Liitto pyrkii omalta osaltaan olemaan aktiivinen muun muassa järjestämällä aina hallituksen kokouksen jälkeen yleisötapahtuman. Syksyn ensimmäisessä yleisötalaisuudessa 30.8. luennoi professori Seppo Hentilä vaimonsa Marjaliisa Hentilän kanssa tekemänsä kirjan pohjalta K. J. Ståhlbergistä, Suomen ensimmäisestä presidentistä ja tasavallan perustuslain luojasta. Tieteiden talon luentosali oli ilahduttavasti aivan täysi. Yleisöluentoja, jotka pyritään myös striimaamaan jatkossa, on vielä kaksi syksyn aikana – näillä näkymin 1.11.2022 ja 9.12.2022.

Tänä vuonna on jo julkaistu ja vielä ilmestyykin erinomaisia historiakirjoja. Liitto toivoo, että ehdotatte suosikkejanne vuoden 2022 historiateokseksi 30.10.2022 mennessä. Ohjeita löytyy Liiton sivulla www.historianyst.fi. Valintalautakuntaan kuuluvat puheenjohtajana professori Tiina Kinnunen, sekä jäsenenä professori Niklas Jensen-Eriksen ja lehtori, tietokirjailija Vuokko Aromaa. Vuoden 2022 historiateos ja kunniamaininnan saajat julkistetaan Suomalaisilla Historiapäivillä 3.2.2023.

Vuosi 2023 on Historiallisen Aikakauskirjan juhlavuosi, kun se täyttää 120 vuotta. Lehti perustettiin 1903 ja sen ensimmäinen päätoimittaja oli professori Gunnar Wilhelm Suolahti (Palander). Nykyinen päätoimittaja apulaisprofessori Anu Lahtinen on lehden 12. päätoimittaja. Siitä, kuinka vuotta juhlistetaan yhteistyössä toisen julkaisijajärjestön Suomen Historiallisen Seuran kanssa, ilmoitetaan myöhemmin.

Tässä yhteydessä voidaan myös mainita, että Liitto täyttää 100 vuotta 2026. Vaikka aikaa sinänsä on, on kuitenkin aina syytä käynnistää ajoissa aikaa vieviä toimenpiteitä, kuten mahdollisen Liiton 100-vuotishistorian tekeminen.

Syksyn aikana Historian Ystävien Liitto ja Suomen Historiallinen Seura hyväksyvät uuden, päivitetyn sopimuksen Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemisesta. Edellinen sopimus on tehty vuonna 2000, joten se on ollut syytä päivittää tähän päivään.

Tampereella Museokeskus Vapriikissa toteutettiin 10.–11.6.2022 ensimmäisen kerran ja varsin onnistuneesti Historian kesäpäivät. Niitä on tarkoitus jatkaa, näillä näkymin seuraavan kerran vuonna 2024. Liiton yhteyshenkilönä Tampereen Historian kesäpäivä -tapahtumaan on professori Aura Korppi-Tommola.

Vuoden 2023 XXIV Suomalaisen Historiapäivien valmistelu on alkanut. Päivät toteutetaan 3.–4.2023 Lahden Sibeliustalossa niin, että suuri osa ohjelmasta striimataan suorana kaikkialle. Tarkoitus on mahdollisuuksien mukaan nostaa tapahtuman näkyvyyttä ja profiilia myös siten, että sen avulla entisestään osallistutaan ja taustoitetaan ajankohtaisten Suomen kannalta tärkeiden asioiden tarkastelua.

Liiton jäsenmäärä on pysynyt vakaana. Toivon kuitenkin, että jäsenistö kertoo toiveistaan ja huomioistaan toiminnan ja sen kehittämisen suhteen.

Liiton hallitus aktivoituu myös matkojen järjestämisessä. Niitä on kysely ja selvää kiinnostusta asiantuntijavetoisiin matkoihin on. Muun muassa koronan vuoksi peruuntunut matka ”Mannerheimin jäljillä Puolassa” toteutunee ensi vuonna. Matkoihin palataan jäsenkirjeissä ja tälläkin palstalla.

Hyvää ja tervettä syksyä!

Kari Salmi, puheenjohtaja

MAINOSTA HISTORIALLISESSA AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa
1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa
1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa
1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maalis-huhtikuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätöimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi
Toimitussihteeri: *Helena Laukkoski*, helena.laukkoski@helsinki.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: Heini Hakosalo

Varapuheenjohtaja: Jari Ojala

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

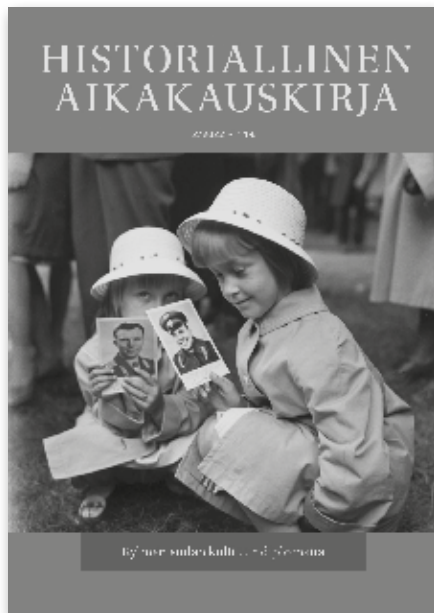
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

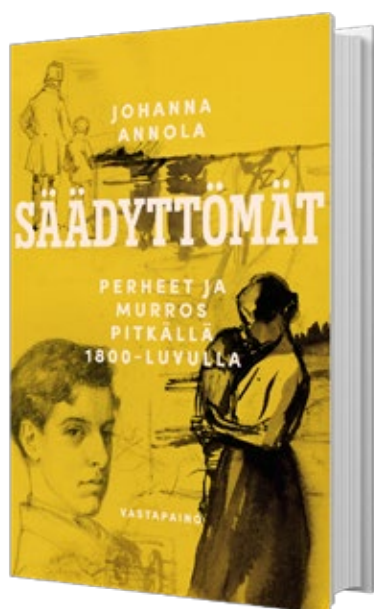
Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2022 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

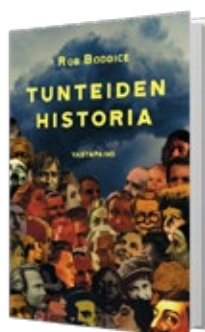

Syksyn vastapainot!

Johanna Annola Säädöttömät – Perheet ja murros pitkällä 1800-luvulla

Kahden perheen tarina 1700-luvun lopusta 1900-luvun alkuun
367 s. • 29,90 €

Rob Boddice
Tunteiden historia
299 s. • 32,90 €

Tuomas Hoppu
Vilppulasta Tampereen porteille
272 s. • 29,90 €

Pokkari-
painos!

Ülo Valk
Perkele – Johdatus demonologiaan
210 s. • 15,00 €

Minna-Kerttu Kekki
Lempi Lempisen matka Suomenlahden ympäri
234 s. • 26,90 €

Mikko Lahtinen
Vastapaino – 40 esseetä kirjahistoriasta
296 s. • 22,90 €